भूगोल शास्त्रज्ञ कोश

4

संपादक प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर

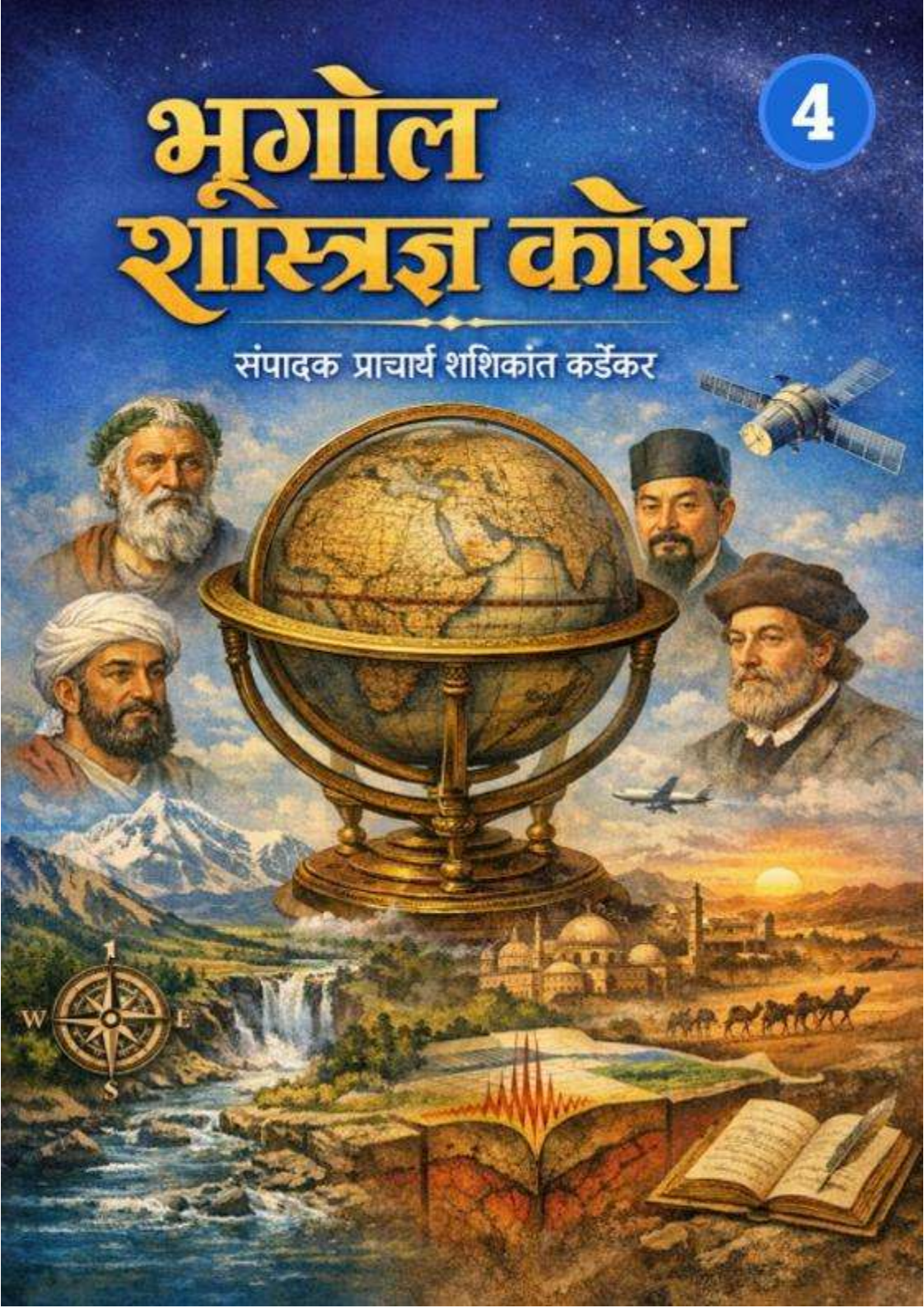

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

भूगोल शास्त्रज्ञ कोश

4 _ M to P

प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर

भूगोल शास्त्रज्ञ कोश- 4

लेखक: प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर

‘श्रेयस’, नांदिवली रोड, डोंबिवली पूर्व,
भ्रमण दरध्वनी ९८३३३९९७९४
इ मेल shashikardekar@gmail.com

मुखपृष्ठ- प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रुपांतर करण्यासाठी लेखकाची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author’s copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक :- ई साहित्य प्रतिष्ठान

www. esahity.com
esahity@gmail.com
Whatsapp- 9987737237
(विनामूल्य ईपुस्तकांसाठी फ़क्त नाव गाव कळवा)
प्रकाशन : २६ ऑगस्ट २०२६

छापिल प्रत खासगी वितरणासाठी उपलब्ध
देणगी मूल्य- रु. १२००/- फक्त
(१००% रक्कम लेखकाकडे छपाईचा खर्च म्हणून जाईल.)
(संपर्क- प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर- ९८३३३९९७९४

©esahity Pratishthan®2026

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा

वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

लेखक परिचय

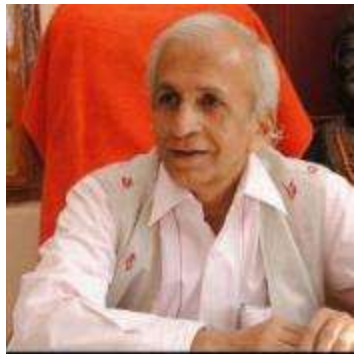

प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर

एम. ए. बी. एड.

• ३५ वर्षे अध्यापन. त्यातील २५ वर्षे गणेश विद्यालय व कनिष्ठ महाविद्यालय टिटवाळा येथे प्राचार्य म्हणून कार्यरत.

• अध्यापकांच्या वरिष्ठ श्रेणी व निवड श्रेणीच्या सेवांतर्गत प्रशिक्षणात तज्ज्ञ मार्गदर्शक म्हणून जिल्हा व राज्य पातळीवर कार्यरत.

• डोंबिवली येथील राष्ट्रीय शिक्षण संस्थेचे माजी अध्यक्ष.

• विविध नियतकालिकांतून कथा व समीक्षापर लेखन, विविध दिवाळी अंकांसाठी मान्यवरांच्या मुलाखती.

• सामाजिक, शैक्षणिक व विज्ञानविषयक अनेक विषयांवर व्याख्याने.

• **'जागतिक वैज्ञानिक कोशा'चे** निर्माते. सध्या ई साहित्य प्रतिष्ठान कडून **'या दिवशी विज्ञानात'** ही ई बुक मालिका व **भौगोलिक संज्ञाकोश, जागतिक पर्वतरांगा इत्यादी २३ पुस्तके** प्रकाशित आणि इतर पुस्तके प्रकाशनाच्या मार्गावर.

अर्पण पत्रिका

प्रपंचाची संपूर्ण जबाबदारी समर्थपणे सांभाळत,
कुटुंबाच्या सुख-दुःखात खंबीरपणे साथ देत,
त्याग, प्रेम, संयम आणि समर्पण यांची साक्ष देणाऱ्या
व
मला लेखनाला व वाचनाला मोकळा वेळ देणाऱ्या
माझ्या जीवनसाथी सौ.संजीवनीस सस्नेह अर्पण

प्रस्तावना

प्राचीन काळापासून मानवाला आपल्या सभोवतालच्या परिसराचे, निसर्गाचे आणि अथांग पसरलेल्या भूभागाचे कुतूहल राहिले आहे. हे कुतूहल शमवण्यासाठी आणि पृथ्वीचे स्वरूप शास्त्रशुद्ध पद्धतीने मांडण्यासाठी अनेक विचारवंतांनी आपले आयुष्य वेचले. 'भूगोल शास्त्रज्ञ कोश' हा ग्रंथ अशाच महान संशोधकांच्या, प्रवाशांच्या आणि विचारवंतांच्या कार्याचा एक ऐतिहासिक दस्तऐवज आहे.

भूगोल हे केवळ पृथ्वीवरील भौतिक घटकांचे वर्णन करणारे शास्त्र नसून, मानव-निसर्ग परस्परसंबंधांचे समग्र आकलन करून देणारे एक व्यापक ज्ञानक्षेत्र आहे. पृथ्वीची रचना, भूपृष्ठावरील प्रक्रिया, हवामान, जलस्रोत, जैवविविधता, लोकसंख्या, संस्कृती, अर्थव्यवस्था व राजकीय अवकाश—या सर्वांचा अभ्यास भूगोलात अंतर्भूत आहे. या व्यापक शास्त्राच्या विकासामागे विविध काळात, विविध प्रदेशांत कार्य केलेल्या असंख्य भूगोलशास्त्रज्ञांचे मोलाचे योगदान आहे. त्या योगदानाची ओळख करून देण्याच्या उद्देशाने ‘भूगोल शास्त्रज्ञ कोश’ हा ग्रंथ तयार करण्यात येत आहे.

प्राचीन काळातील ग्रीक, रोमन, भारतीय, चिनी व इस्लामी विद्वानांपासून ते आधुनिक काळातील युरोपीय, अमेरिकन, आशियाई

व आफ्रिकन भूगोलतज्ज्ञांपर्यंत भूगोलशास्त्राचा प्रवास दीर्घ व बहुआयामी आहे. एरॅटोस्थेनीज, स्ट्रॅबो, प्टोलेमी, अल-बिरुनी, याकूबी, झू झियाके यांसारख्या विद्वानांनी भूगोलाला तात्त्विक व वर्णनात्मक पाया दिला; तर हंबोल्ट, रिटर, रॅट्झेल, डेव्हिस, कोपेन, मॅकिंडर यांसारख्या अभ्यासकांनी त्याला वैज्ञानिक व विश्लेषणात्मक दिशा दिली. विसाव्या शतकात मानवी, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजकीय, जैव-भूगोल तसेच भूभौतिकशास्त्र व भूकंपशास्त्र यांसारख्या शाखांचा विस्तार झाला. या सर्व प्रवाहांचे प्रतिनिधित्व करणारे शास्त्रज्ञ या कोशात समाविष्ट करण्यात आले आहेत.

हा कोश तयार करताना कालानुक्रम, भौगोलिक प्रदेश आणि भूगोलाच्या विविध शाखा यांचा समतोल राखण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. प्रत्येक नोंदीत संबंधित शास्त्रज्ञाचा संक्षिप्त जीवनपरिचय, कार्यकाळ, प्रमुख ग्रंथ, सिद्धांत व भूगोलातील योगदान स्पष्ट व मुद्देसूद भाषेत मांडण्यात आले आहे. अभ्यासक, शिक्षक, विद्यार्थी तसेच भूगोल विषयात रुची असलेल्या सर्व वाचकांना हा कोश संदर्भग्रंथ म्हणून उपयुक्त ठरेल, हा विश्वास आहे.

मराठी भाषेत भूगोलाच्या इतिहासावर व भूगोलशास्त्रज्ञांवर आधारित संदर्भग्रंथांची कमतरता आजही जाणवते. ही उणीव काही अंशी भरून काढणे, तसेच जागतिक भूगोल परंपरेची ओळख मराठी वाचकांना करून देणे, हा या कोशामागील प्रमुख हेतू आहे. भविष्यातील अभ्यासकांना संशोधनासाठी दिशा देणारा आणि

भूगोलशास्त्राच्या समृद्ध परंपरेची जाणीव करून देणारा हा कोश ठरेल, अशी अपेक्षा आहे.

या कोशात मुठभर भारतीय भूगोल शासत्रज्ञांचा विचार करणार स्वतंत्र विभाग जोडण्यात आला आहे.भारतात प्राचीनकाळी भूगोल हा विषय खगोलशास्त्राचा एक भाग समजण्यात येत असल्याने काही खगोलशास्त्रज्ञ व गणिती यांचा समावेश करण्यात आला आहे. प्राचीन भारतीय ग्रंथांमधील खगोल-भूगोल विषयक विचार आणि आधुनिक भारतीय भूगोलशास्त्रातील संशोधकांचा परिचय.

गेली पस्तीस वर्षे अध्यापन क्षेत्रात काम करत असताना एक गोष्ट लक्षात आली की शालेय अभ्यासक्रमात भूगोल हा विषय अनिवार्य असून त्याचा चाळीस गुणांसाठी समाजशास्त्रात समावेश करण्यात आला आहे. हा विषय अनिवार्य असला तरी भूगोल पदवीधर शिक्षक हा विषय शिकवायला मिळत नसल्याने कार्यभार पूर्ण करण्यासाठी या विषयाच्या दोनतीन तासिका कोणाच्याही गळ्यात टाकण्यात येतात.अशा भूगोल शिक्षकांना भूगोल विषयाची सहज गोडी लागावी म्हणून या कोशाची निर्मीती करण्यात आली आहे.

हा कोश केवळ भूगोल विषयाच्या विद्यार्थ्यांसाठीच नव्हे, तर संशोधक, शिक्षक आणि सामान्य वाचक यांच्यासाठीही मार्गदर्शक ठरेल. विज्ञानाच्या प्रगतीमुळे आज आपण 'रिमोट सेन्सिंग' (Remote Sensing) आणि 'जीआयएस' (GIS) पर्यंत पोहोचलो आहोत, परंतु

या प्रगतीचा पाया ज्या शास्त्रज्ञांनी रचला, त्यांची ओळख करून घेणे हे आपले कर्तव्य आहे.

'भूगोल शास्त्रज्ञ कोश' हा ज्ञानरूपी प्रवासाचा एक नकाशा आहे. यातील प्रत्येक पान आपल्याला पृथ्वीच्या रहस्यांची उकल करणाऱ्या एका नव्या व्यक्तिमत्त्वाशी जोडून देते. हा ग्रंथ वाचकांना भूगोलाकडे पाहण्याची एक नवी दृष्टी देईल, असा आम्हाला विश्वास आहे.

या कोशात शास्त्रज्ञांची मांडणी आंग्ल वर्णाक्षरानूसार मांडणी करण्यात आली आहे ती सूची मागे जोडली आहे. भारतीय शास्त्रज्ञांची मांडणी करताना हा नियम पाळण्यात आला नाही.क्षमस्व

— शशिकांत कर्डेकर

M

हॅलफोर्ड जॉन मॅकिंडर (यूके)

जन्म: १५ फेब्रुवारी १८६१ (इंग्लंड).

मृत्यू: ६ मार्च १९४७.

सर हॅलफोर्ड जॉन मॅकिंडर (Sir Halford John Mackinder) हे आधुनिक भूगोलाचे जनक आणि 'भू-राजकारण' (Geopolitics) या विषयातील सर्वात प्रभावशाली विचारवंत मानले जातात.

ओळख: ते केवळ भूगोलतज्ज्ञ नव्हते, तर एक शिक्षणतज्ज्ञ, राजकारणी आणि लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्सचे संचालक देखील होते.

हर्टलँड सिद्धांत (Heartland Theory)

मॅकिंडर यांनी १९०४ मध्ये मांडलेला 'हर्टलँड सिद्धांत' जागतिक राजकारणात आजही महत्त्वाचा मानला जातो. त्यांच्या मते:युरोप, आशिया आणि आफ्रिका या खंडांना मिळून त्यांनी 'जागतिक बेट' (World Island) असे म्हटले.या 'जागतिक बेटा'च्या मध्यभागी असलेला प्रदेश (प्रामुख्याने रशिया आणि मध्य आशिया) म्हणजे 'हर्टलँड' होय.त्यांनी एक प्रसिद्ध विधान केले होते:"जो पूर्व युरोपवर राज्य करतो, तो हर्टलँडवर नियंत्रण मिळवतो; जो हर्टलँडवर राज्य

करतो, तो जागतिक बेटावर नियंत्रण मिळवतो; आणि जो जागतिक बेटावर राज्य करतो, तो जगावर नियंत्रण मिळवतो."

मुख्य योगदान आणि कार्ये

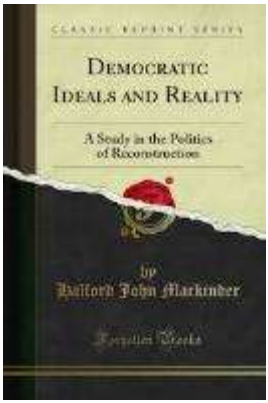

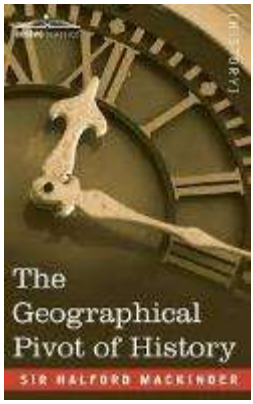

भूगोलाचा दर्जा: त्यांनी भूगोलाला एक स्वतंत्र आणि वैज्ञानिक विषय म्हणून प्रस्थापित करण्यात मोठी भूमिका बजावली.

रॉयल जिओग्राफिकल सोसायटी: त्यांनी भूगोल विषयाला केवळ नकाशा वाचनापुरते मर्यादित न ठेवता, त्याचा संबंध मानवी इतिहास आणि राजकारणाशी जोडला.

ग्रंथसंपदा: त्यांचे 'The Geographical Pivot of History' (१९०४) आणि 'Democratic Ideals and Reality' (१९१९) हे ग्रंथ अत्यंत प्रसिद्ध आहेत.

मॅकिंडर यांचे महत्त्व

मॅकिंडर यांनी जगाला असे पटवून दिले की, एखाद्या देशाचे भौगोलिक स्थान (Location) हे त्या देशाचे राजकीय सामर्थ्य आणि परराष्ट्र धोरण ठरवण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे असते. शीतयुद्धाच्या काळात अमेरिकेच्या धोरणांवर त्यांच्या विचारांचा मोठा प्रभाव होता.

हॅलफोर्ड मॅकिंडर यांचा 'हर्टलँड सिद्धांत' (Heartland Theory) हा जागतिक भू-राजकारणाचा आधारस्तंभ मानला जातो. या सिद्धांताची सविस्तर माहिती खालील मुद्द्यांच्या आधारे समजून घेऊया:

सिद्धांताची पार्श्वभूमी

मॅकिंडर यांनी १९०४ मध्ये 'The Geographical Pivot of History' या शोधनिबंधात हा विचार मांडला. त्यांच्या मते, समुद्री शक्तीपेक्षा (Sea Power) जमिनीवरील शक्ती (Land Power) अधिक प्रभावी ठरू शकते, कारण रेल्वेच्या विकासामुळे जमिनीवरून वेगाने प्रवास करणे सोपे झाले होते.

मुख्य संकल्पना (प्रमुख क्षेत्रे)

मॅकिंडर यांनी जगाची विभागणी तीन मुख्य भागात केली होती:जागतिक बेट (World Island): युरोप, आशिया आणि आफ्रिका या तिन्ही खंडांना मिळून त्यांनी 'जागतिक बेट' म्हटले. जगातील ५०% पेक्षा जास्त संसाधने आणि लोकसंख्या याच भागात आहे.हर्टलँड (Heartland / Pivot Area): हा 'जागतिक बेटा'चा मध्यवर्ती भाग आहे (आजचा रशिया, मध्य आशिया आणि पूर्व युरोपचा काही भाग). हा भाग चारी बाजूंनी जमिनीने वेढलेला असल्याने समुद्री आक्रमणापासून सुरक्षित आहे.किनारी चंद्रकोर (Inner or Marginal Crescent): हर्टलँडच्या बाहेरील भाग, ज्यात भारत, चीन, पश्चिम युरोप आणि मध्य-पूर्व देशांचा समावेश होतो.

मॅकिंडर यांचे प्रसिद्ध सूत्र

मॅकिंडर यांनी जगावर वर्चस्व मिळवण्यासाठी एक त्रिसूत्री मांडली होती:जो पूर्व युरोपवर शासन करतो, तो हर्टलँडवर नियंत्रण मिळवतो.जो हर्टलँडवर शासन करतो, तो जागतिक बेटावर (आशिया, युरोप, आफ्रिका) नियंत्रण मिळवतो.जो जागतिक बेटावर शासन करतो, तो पूर्ण जगावर नियंत्रण मिळवतो.

या सिद्धांताचे महत्त्व आणि परिणाम

जागतिक युद्धे: पहिल्या आणि दुसऱ्या महायुद्धाच्या वेळी जर्मनीने 'हर्टलँड' ताब्यात घेण्याचा प्रयत्न केला होता, जेणेकरून ते जगावर राज्य करू शकतील.

शीतयुद्ध (Cold War): सोव्हिएत युनियनचा (USSR) विस्तार रोखण्यासाठी अमेरिकेने जे 'Containment Policy' (वेढण्याचे धोरण) वापरले, ते मॅकिंडर यांच्या विचारांवरच आधारित होते.

आधुनिक संदर्भ: आजही रशिया आणि युक्रेनमधील संघर्ष किंवा चीनचा 'Belt and Road Initiative' (BRI) प्रकल्प यांकडे मॅकिंडरच्या सिद्धांताच्या नजरेतून पाहिले जाते.

सिद्धांतावरील टीका

काही विचारवंतांनी यावर टीकाही केली आहे:त्यांनी हवाई शक्ती (Air Power) आणि अण्वस्त्रांच्या प्रभावाकडे दुर्लक्ष केले.त्यांनी उत्तर ध्रुवाकडून होणाऱ्या संभाव्य हालचालींचा विचार केला

नव्हता.आजच्या काळात केवळ भौगोलिक स्थान नव्हे, तर तंत्रज्ञान आणि आर्थिक शक्ती देखील तितकीच महत्त्वाची आहे.

इब्न सईद अल-मघरिबी (अरेबिया)

जन्म 1213 अल्काला ला रियल, स्पेन - त्या काळातील अल-अंदालुस

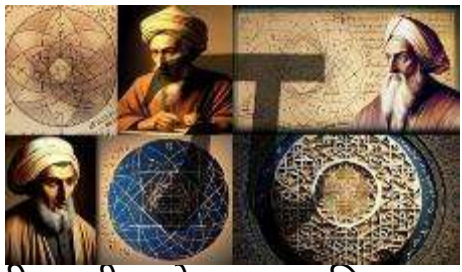

मृत्यू 1286 ट्युनिस

इब्न सईद अल-मघरिबी (Ibn Sa'id al-Maghribi) हे १३ व्या शतकातील एक अत्यंत प्रभावशाली अरबी भूगोलतज्ज्ञ, इतिहासकार आणि कवी होते. मॅकिंडर यांच्याप्रमाणेच त्यांचे कार्य भूगोलाच्या इतिहासात महत्त्वाचे मानले जाते.

वैयक्तिक परिचय

पूर्ण नाव: अली इब्न मुसा इब्न सईद अल-मघरिबी.

ते एका प्रसिद्ध विद्वान कुटुंबातील होते आणि त्यांनी आपल्या आयुष्यात स्पेनपासून इराकपर्यंत प्रचंड प्रवास केला होता.

भूगोलातील योगदान

इब्न सईद यांनी अरबी भूगोलशास्त्राला नवी दिशा दिली. त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे काम म्हणजे त्यांनी पृथ्वीच्या नकाशाचे केलेले सूक्ष्म निरीक्षण.

किताब अल-जुग्राफिया (Kitab al-Jughrafiya): हे त्यांचे सर्वात प्रसिद्ध पुस्तक आहे. यामध्ये त्यांनी जगातील विविध देशांचे, शहरांचे आणि तिथल्या लोकांच्या राहणीमानाचे वर्णन केले आहे.

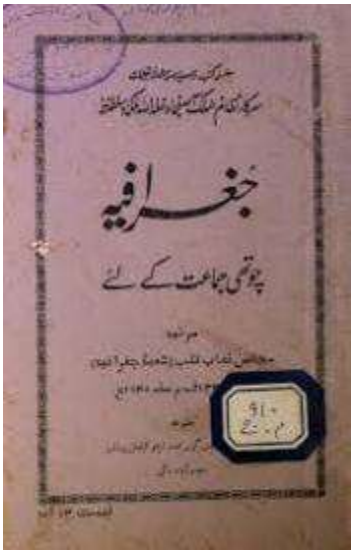

अक्षांश आणि रेखांश: त्यांनी टॉलेमीच्या (Ptolemy) कार्याला पुढे नेले आणि अनेक ठिकाणांचे अचूक अक्षांश व रेखांश निश्चित केले.

हिंद महासागर आणि आफ्रिका: त्यांनी आफ्रिकेच्या किनाऱ्याचे आणि हिंद महासागराचे केलेले वर्णन त्या काळातील इतर भूगोलतज्ज्ञांच्या तुलनेत अधिक अचूक होते.

'सप्त हवामान' संकल्पना (Seven Climates)

त्या काळातील इतर अरबी विद्वानांप्रमाणे त्यांनी जगाला सात हवामान क्षेत्रांत (Climatic Zones) विभागले होते. त्यांनी केवळ निसर्गाचे वर्णन केले नाही, तर हवामानाचा मानवी स्वभाव आणि संस्कृतीवर कसा परिणाम होतो, याचेही विश्लेषण केले.

साहित्यिक आणि ऐतिहासिक कार्य

त्यांनी केवळ भूगोलच नाही, तर 'मुघरिब' (Al-Mughrib) नावाचा एक मोठा ग्रंथ लिहिला, जो पश्चिम इस्लामी जगाच्या (उत्तर आफ्रिका

आणि स्पेन) इतिहासावर प्रकाश टाकतो.ते एक उत्तम कवी देखील होते, त्यामुळे त्यांच्या भौगोलिक वर्णनात एक प्रकारचा साहित्यिक गोडवा आढळतो.

ऐतिहासिक महत्त्व

मॅकिंडर यांनी ज्याप्रमाणे युरोपच्या दृष्टीकोनातून भू-राजकारण मांडले, त्याच्या कितीतरी शतके आधी इब्न सईद यांनी इस्लामिक जगाचा आणि आशिया-आफ्रिकेचा भौगोलिक नकाशा जगासमोर ठेवला होता. त्यांच्या माहितीचा उपयोग नंतरच्या अनेक प्रवाशांनी (उदा. इब्न बतुता) केला.

अहमद इब्न माजिद (अरेबिया)

जन्म: १४२१, जुलफर

मृत्यू: १५००

अहमद इब्न माजिद (Ahmad ibn Mājid) हे १५ व्या शतकातील जगातील सर्वात प्रसिद्ध अरबी दर्यावर्दी (Navigator) आणि नकाशातज्ज्ञ होते. त्यांना 'असद अल-बहार' (समुद्राचा सिंह) या नावाने ओळखले जाते.

वैयक्तिक परिचय

जन्म: १४३२ (आजच्या संयुक्त अरब अमिरातीमधील 'रास अल-खैमा' भागात).ओळख: ते केवळ खलाशी नव्हते, तर समुद्राचे विज्ञान जाणणारे शास्त्रज्ञ होते. त्यांनी हिंद महासागरातील वाऱ्यांचा आणि नक्षत्रांचा सखोल अभ्यास केला होता.

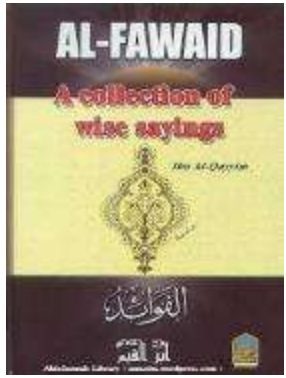

भूगोलातील आणि नौकानयनातील योगदान

इब्न माजिद यांनी नौकानयन शास्त्रावर (Navigation) ४० पेक्षा जास्त पुस्तके लिहिली.

किताब अल-फवाइद (Kitab al-Fawa'id): हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे पुस्तक आहे. यात त्यांनी समुद्रपर्यटनाचे नियम, किनाऱ्यांची माहिती, अक्षांश-रेखांश मोजण्याच्या पद्धती आणि मान्सून वाऱ्यांचा उपयोग कसा करावा, याचे सविस्तर मार्गदर्शन केले आहे.

कंपासचा वापर: त्यांनी अरबी नौकानयनात होकायंत्राचा (Compass) वापर अधिक प्रगत केला.

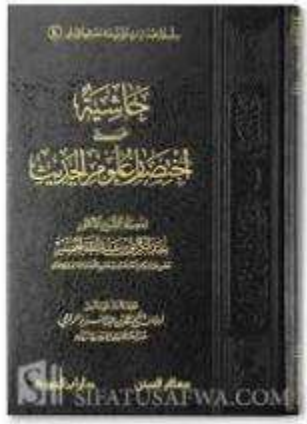

नक्षत्रांचे ज्ञान: ताऱ्यांच्या स्थितीवरून समुद्रात दिशा कशी ओळखावी, याचे त्यांना अचूक ज्ञान होते.

वास्को-द-गामा आणि इब्न माजिद

इतिहासात एक प्रसिद्ध संदर्भ असा दिला जातो की, १४९८ मध्ये जेव्हा पोर्तुगीज खलाशी वास्को-द-गामा आफ्रिकेच्या पूर्व किनाऱ्यावर (मालिंदी) पोहोचला, तेव्हा त्याला भारताकडे जाण्याचा मार्ग सापडत नव्हता. असे मानले जाते की, अहमद इब्न माजिद यांनीच त्याला मान्सून वाऱ्यांच्या साहाय्याने भारतात कालीकत येथे पोहोचण्यास मदत केली होती.

(टीप: काही आधुनिक इतिहासकार याबद्दल साशंक आहेत, परंतु अरबी परंपरेत हे मोठ्या अभिमानाने सांगितले जाते.)

महत्त्वाचे ग्रंथ

त्यांच्या लेखनातून त्या काळातील सागरी विज्ञानाची प्रगती दिसून येते:

हावियात अल-इख्तिसार (Hawiyat al-Ikhtisar): समुद्रातील अंतरे आणि दिशांचे मोजमाप.

अर्जुआ (Arjuza): कवितांच्या स्वरूपात लिहिलेली नौकानयन मार्गदर्शिका.

आजही हिंद महासागरातील प्रवासाच्या इतिहासात इब्न माजिद यांचे नाव आदराने घेतले जाते. अरबी समुद्रातील भरती-ओहोटी, वारे आणि हवामान यांचा त्यांनी केलेला अभ्यास आजही अभ्यासकांसाठी महत्त्वाचा ठरतो.

कॉनराड माल्टे-ब्रुन (डेन्मार्क/फ्रान्स)

जन्म १२ ऑगस्ट १७७५थिस्टेड

मृत्यू १४ डिसेंबर १८२६ पॅरिस

कॉनराड माल्टे-ब्रुन (Conrad Malte-Brun) हे १९ व्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळातील एक महान डॅनिश-फ्रेंच भूगोलतज्ज्ञ आणि राजकीय लेखक होते. त्यांना आधुनिक भूगोलाच्या विकासातील एक अत्यंत महत्त्वाचा दुवा मानले जाते.

:

माल्टे-ब्रुन यांचा जन्म १७७५ मध्ये डेन्मार्कमध्ये झाला. सुरुवातीला ते एक जहाल राजकीय लेखक होते. त्यांच्या क्रांतीकारी विचारांमुळे आणि फ्रेंच राज्यक्रांतीचे समर्थन केल्यामुळे त्यांना डेन्मार्क मधून हद्दपार करण्यात आले. त्यानंतर ते पॅरिसमध्ये स्थायिक झाले आणि त्यांनी आपले उर्वरित आयुष्य भूगोलाच्या अभ्यासासाठी वाहिले.

प्रमुख ग्रंथसंपदा: 'युनिव्हर्सल जिओग्राफी'

त्यांचे सर्वात मोठे योगदान म्हणजे 'Précis de la Géographie Universelle' (Universal Geography) हा ग्रंथ होय.

हा ग्रंथ एकूण ८ खंडांमध्ये प्रकाशित झाला.

यामध्ये त्यांनी जगातील विविध देशांचे नैसर्गिक स्वरूप, हवामान, वनस्पती आणि तेथील लोकांच्या चालीरीतींचे शास्त्रशुद्ध वर्णन केले.

या ग्रंथामुळे त्यांना युरोपमध्ये प्रचंड प्रसिद्धी मिळाली आणि तो अनेक भाषांमध्ये अनुवादित झाला.

भौगोलिक संस्थेची स्थापना (Société de Géographie)

१८२१ मध्ये माल्टे-ब्रुन यांनी पॅरिसमध्ये 'Société de Géographie' ची स्थापना करण्यात पुढाकार घेतला. ही जगातील पहिली भौगोलिक संस्था मानली जाते. या संस्थेच्या माध्यमातून त्यांनी जगभरातील संशोधकांना आणि प्रवाशांना एकत्र आणले, ज्यामुळे भूगोल विषयाला एक वैज्ञानिक शिस्त प्राप्त झाली.

वैज्ञानिक दृष्टिकोन

माल्टे-ब्रुन यांनी भूगोलाला केवळ 'स्थळांची माहिती' देणारा विषय न ठेवता, तो निसर्ग आणि मानव यांच्यातील संबंध स्पष्ट करणारा विषय बनवला. त्यांनी भूगोलाचे दोन मुख्य प्रकारांत वर्गीकरण करण्याचा प्रयत्न केला:

प्राकृतिक भूगोल (Physical Geography): पृथ्वीची रचना आणि नैसर्गिक घडामोडींचा अभ्यास.

मानवी आणि राजकीय भूगोल (Human & Political Geography): लोकांचे राहणीमान, संस्कृती आणि सीमांचा अभ्यास.

महत्त्वाचे योगदान

त्यांनी ऑस्ट्रेलियासाठी 'Oceania' (ओशनिया) हा शब्द प्रचलित करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली.

त्यांनी नकाशाशास्त्रात (Cartography) सुधारणा करून अधिक अचूक नकाशे तयार करण्यावर भर दिला.

थोडक्यात सांगायचे तर माल्टे-ब्रुन यांनी भूगोलाला केवळ वर्णनात्मक न ठेवता त्याला एक संस्थात्मक आणि जागतिक स्वरूप दिले. आजही पॅरिसमधील त्यांची संस्था भूगोलाच्या क्षेत्रात कार्यरत आहे.

व्हिक्टर ॲडॉल्फ माल्टे-ब्रुन (फ्रान्स)

जन्म २५ नोव्हेंबर १८१६, पॅरिस, फ्रान्स

मृत्यू २५ नोव्हेंबर १८१६, पॅरिस, फ्रान्स

व्हिक्टर ॲडॉल्फ माल्टे-ब्रुन (Victor Adolphe Malte-Brun) हे त्यांचे वडील कॉनराड माल्टे-ब्रुन यांच्याप्रमाणेच एक प्रख्यात फ्रेंच भूगोलतज्ज्ञ

आणि नकाशाकार होते. वडिलांचा वारसा पुढे चालवत त्यांनी १९ व्या शतकातील भौगोलिक ज्ञानाच्या विस्तारात मोलाची भर घातली.

कौटुंबिक वारसा आणि शिक्षण

व्हिक्टर यांचा जन्म १८१६ मध्ये पॅरिसमध्ये झाला. त्यांचे वडील कॉनराड हे त्या काळातील महान भूगोलतज्ज्ञ होते. वडिलांच्या निधनानंतर व्हिक्टर यांनी त्यांचा अपूर्ण राहिलेला 'युनिव्हर्सल जिओग्राफी' (Universal Geography) हा प्रकल्प पूर्ण करण्याची आणि त्यात सुधारणा करण्याची जबाबदारी स्वीकारली.

प्रमुख कार्य आणि पुस्तके

La France Illustrée (सचित्र फ्रान्स): हे त्यांचे सर्वात गाजलेले कार्य मानले जाते. या ग्रंथात त्यांनी फ्रान्समधील प्रत्येक विभागाचा (Departments) इतिहास, भूगोल, सांख्यिकी आणि प्रशासकीय माहिती अत्यंत सविस्तरपणे दिली आहे. यात वापरलेले नकाशे आणि चित्रे त्या काळातील उत्कृष्ट नमुने मानले जातात.

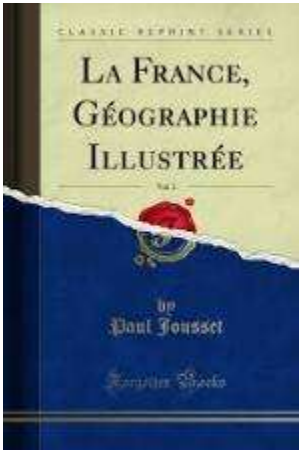

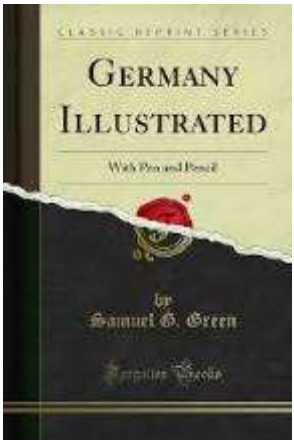

L'Allemagne Illustrée (सचित्र जर्मनी): फ्रान्सप्रमाणेच त्यांनी जर्मनीच्या भूगोलावरही विस्तृत लेखन केले.

'Société de Géographie' मधील योगदान

त्यांचे वडील पॅरिस भौगोलिक संस्थेचे संस्थापक होते, तर व्हिक्टर यांनी या संस्थेचे सरचिटणीस (General Secretary) म्हणून दीर्घकाळ काम पाहिले. त्यांच्या कार्यकाळात त्यांनी जगाच्या कानाकोपऱ्यात जाणाऱ्या शोधमोहिमांना प्रोत्साहन दिले आणि भौगोलिक संशोधनांना प्रसिद्धी मिळवून दिली.

नकाशाशास्त्र (Cartography)

व्हिक्टर ॲडॉल्फ माल्टे-ब्रुन यांनी तयार केलेले नकाशे त्यांच्या अचूकतेसाठी आणि स्पष्टतेसाठी ओळखले जात असत. त्यांनी केवळ राजकीय सीमाच नव्हे, तर प्राकृतिक रचना आणि लोकसंख्याशास्त्रीय बदलांनाही नकाशात स्थान दिले.

ऐतिहासिक महत्त्व

त्यांनी १९ व्या शतकातील युरोपमधील बदलांचा भूगोलाच्या दृष्टीने मागोवा घेतला. वसाहतवादाच्या काळात जगाचे नकाशे कसे बदलत होते, याचे महत्त्वाचे दस्तऐवजीकरण त्यांच्या कार्यामुळे उपलब्ध झाले. १८८९ मध्ये त्यांच्या निधनानंतर, त्यांनी तयार केलेले संदर्भग्रंथ अनेक दशके भूगोल विषयाचे अधिकृत स्रोत म्हणून वापरले गेले.

लुइगी फर्डिनांडो मार्सिली (इटली)

जन्म १० जुलै १६५८ बोलोन्या

मृत्यू १ नोव्हेंबर १७३० बोलोन्या

लुइगी फर्डिनांडो मार्सिली (Luigi Ferdinando Marsili) हे १७ व्या शतकातील एक अष्टपैलू इटालियन शास्त्रज्ञ, मुत्सद्दी आणि लष्करी अधिकारी होते. त्यांना 'आधुनिक समुद्रशास्त्राचे (Oceanography) जनक' म्हणून ओळखले जाते.

वैज्ञानिक आणि लष्करी कारकीर्द

मार्सिली यांचा जन्म बोलोन्या, इटली येथे एका श्रीमंत कुटुंबात झाला. त्यांनी केवळ विज्ञानाचा अभ्यास केला नाही, तर ऑस्ट्रियन सैन्यात एक अधिकारी म्हणूनही काम केले. युद्धाच्या निमित्ताने त्यांनी युरोपचा, विशेषतः डॅन्यूब नदीच्या परिसराचा प्रचंड प्रवास केला, ज्याचा उपयोग त्यांनी आपल्या भौगोलिक संशोधनासाठी केला.

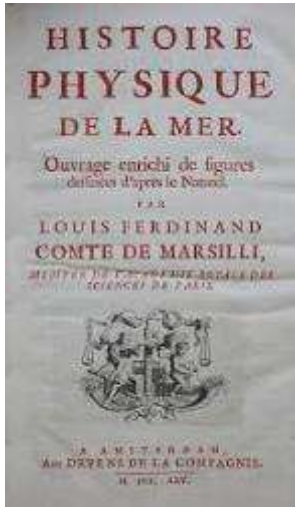

समुद्रशास्त्रातील योगदान (Oceanography)

मार्सिली यांनी समुद्राच्या अंतर्गत रचनेचा वैज्ञानिक पद्धतीने अभ्यास केला.

समुद्रतळाचा अभ्यास: त्यांनी भूमध्य समुद्राच्या (Mediterranean Sea) तळाची खोली मोजली आणि समुद्राचा तळ हा सपाट नसून त्यावरही पर्वत आणि दऱ्या असतात, हे सिद्ध केले.

पाण्याचे गुणधर्म: त्यांनी समुद्राच्या पाण्याचे तापमान, घनता आणि क्षारता (Salinity) मोजण्यासाठी अनेक प्रयोग केले.

Histoire Physique de la Mer (१७२५): हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे पुस्तक आहे. याला समुद्रशास्त्रावरील जगातील पहिले वैज्ञानिक पुस्तक मानले जाते.

डॅन्यूब नदीचा सखोल अभ्यास

लष्करी सेवेत असताना त्यांनी डॅन्यूब नदीच्या खोऱ्याचा सखोल अभ्यास केला. त्यांनी 'Danubius Pannonico-Mysicus' हा सहा खंडांचा ग्रंथ लिहिला, ज्यात:नदीचा मार्ग आणि तिची लांबी खोऱ्यातील मासे, पक्षी आणि खनिजांची माहिती. परिसरातील पुरातत्वीय अवशेष आणि रोमन इतिहास.या सर्वांचे शास्त्रशुद्ध दस्तऐवजीकरण केले आहे.

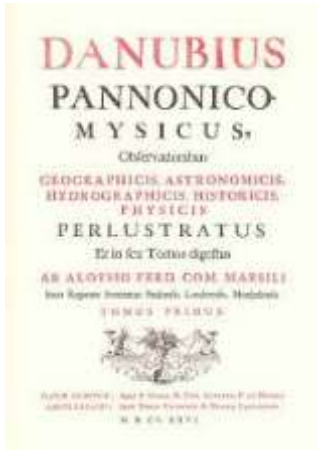

बोलोन्या इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्सेसची स्थापना

विज्ञानाचा प्रसार करण्यासाठी त्यांनी १७११ मध्ये आपल्या मूळ गावी बोलोन्या येथे

'Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna' ची स्थापना केली. त्यांनी गोळा केलेले सर्व नकाशे, खनिजे आणि वैज्ञानिक उपकरणे या संस्थेला दान केली.

ऐतिहासिक महत्त्व

मार्सिली हे अशा काळातील शास्त्रज्ञ होते जेव्हा भूगोल केवळ नकाशे काढण्यापुरता मर्यादित होता. त्यांनी भूगोलाला भूगर्भशास्त्र (Geology), जीवशास्त्र आणि समुद्रशास्त्र यांशी जोडून त्याला एक व्यापक स्वरूप दिले.

केनेथ मेसन (इंग्लंड)

जन्म १० सप्टेंबर १८८७सटन, सरे

मृत्यू २ जून १९७६

केनेथ मेसन (Kenneth Mason) हे एक प्रसिद्ध ब्रिटीश लष्करी अधिकारी आणि भूगोलतज्ज्ञ होते. हिमालयातील शोधमोहिमा आणि सर्वेक्षणातील त्यांच्या अतुलनीय योगदानासाठी ते विशेष ओळखले जातात.

त्यांनी 'रॉयल इंजिनिअर्स'मध्ये अधिकारी म्हणून काम केले आणि त्यानंतर त्यांची नियुक्ती सर्वे ऑफ इंडिया (Survey of India) मध्ये

झाली. तिथे त्यांनी भारतीय उपखंडातील दुर्गम भागांचे नकाशे तयार करण्याचे काम केले.

हिमालयातील शोधमोहिमा आणि सर्वेक्षण

केनेथ मेसन हे हिमालयाचे सखोल अभ्यासक होते. त्यांनी या क्षेत्रात केलेले कार्य आजही महत्त्वाचे मानले जाते:

काराकोरम पर्वतरांगा: त्यांनी काराकोरम पर्वतरांगांचे पहिले शास्त्रशुद्ध सर्वेक्षण केले. या दुर्गम भागातील शिखरे, हिमनद्या (Glaciers) आणि खिंडींची अचूक माहिती त्यांनी जगासमोर आणली.

शोक खोरे (Shyok Valley): १९२६ मध्ये त्यांनी शोक खोऱ्यातील प्रसिद्ध 'मुझताघ पास' शोधण्यासाठी मोठी मोहीम राबवली होती.

नकाशाशास्त्र: हिमालयासारख्या कठीण भूप्रदेशाचे अचूक नकाशे तयार करण्यासाठी त्यांनी आधुनिक मोजमाप पद्धतींचा वापर केला.

'हिमालयन क्लब'ची स्थापना

१९२८ मध्ये केनेथ मेसन यांनी 'The Himalayan Club' च्या स्थापनेत महत्त्वाची भूमिका बजावली. या क्लबचा उद्देश हिमालयातील शोधमोहिमांना प्रोत्साहन देणे आणि त्यासंबंधीची माहिती संकलित करणे हा होता. त्यांनी अनेक वर्षे 'हिमालयन जर्नल'चे संपादक म्हणूनही काम पाहिले.

शैक्षणिक योगदान (ऑक्सफर्ड विद्यापीठ)

१९३२ मध्ये केनेथ मेसन यांची ऑक्सफर्ड विद्यापीठात भूगोलाचे पहिले प्राध्यापक म्हणून नियुक्ती झाली. तिथे त्यांनी भूगोल विषयाला एक शैक्षणिक शिस्त मिळवून दिली आणि अनेक भावी भूगोलतज्ज्ञांना मार्गदर्शन केले.

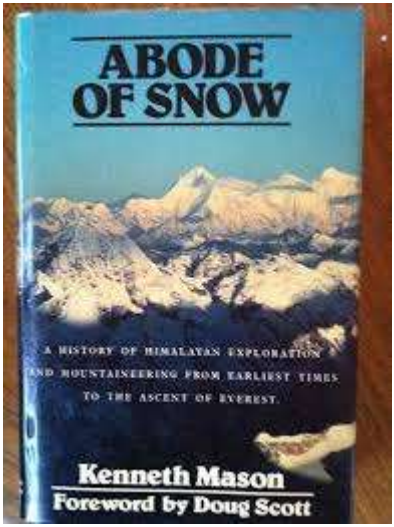

प्रसिद्ध ग्रंथ: 'ॲबोड ऑफ स्नो' (Abode of Snow)

त्यांचे 'Abode of Snow: A History of Himalayan Exploration and Mountaineering' हे पुस्तक हिमालयाच्या इतिहासातील एक 'बायबल' मानले जाते. यात त्यांनी हिमालयातील सुरुवातीच्या शोधमोहिमांपासून ते एव्हरेस्ट सर करण्याच्या प्रयत्नांपर्यंतचा सविस्तर इतिहास मांडला आहे.

सन्मान

त्यांच्या भौगोलिक क्षेत्रातील योगदानासाठी त्यांना रॉयल जिओग्राफिकल सोसायटीचे प्रतिष्ठित 'फाउंडर्स गोल्ड मेडल' देऊन गौरविण्यात आले होते.

केनेथ मेसन यांनी हिमालयातील विशेषतः काराकोरम (Karakoram) क्षेत्रातील हिमनद्यांवर (Glaciers) केलेले संशोधन आजही अत्यंत

महत्त्वाचे मानले जाते. त्यांच्या संशोधनाचे काही मुख्य पैलू खालीलप्रमाणे आहेत:

हिमनद्यांची गती आणि 'सर्ज' (Glacial Surge)

मेसन यांनी पहिल्यांदा काराकोरममधील हिमनद्यांच्या 'सर्ज' (Surge) प्रक्रियेचे निरीक्षण केले. काही हिमनद्या अचानक वेगाने पुढे सरकतात (Glacial Surge) आणि त्यानंतर कित्येक वर्षे स्थिर राहतात. त्यांनी या प्रक्रियेचा संबंध हवामानातील बदलांशी जोडला आणि याला 'द कराकोरम अनोमली' (The Karakoram Anomaly) समजून घेण्यासाठी पाया रचला.

प्रमुख हिमनद्यांचे मोजमाप

त्यांनी अनेक मोठ्या हिमनद्यांचे पहिले शास्त्रीय सर्वेक्षण केले:

सियाचीन हिमनदी (Siachen Glacier): या जगातील सर्वात मोठ्या गैर-ध्रुवीय हिमनदीच्या भौगोलिक स्थितीबद्दल त्यांनी महत्त्वपूर्ण माहिती गोळा केली.

बाल्तोरो आणि हिस्पर (Baltoro & Hispar): या हिमनद्यांच्या लांबी आणि त्यांच्या हालचालींचे त्यांनी सूक्ष्म मोजमाप केले.

शोक खोरे आणि 'शाक्सगाम' सर्वेक्षण

१९२६ मध्ये मेसन यांनी 'शाक्सगाम' (Shaksgam) मोहिमेचे नेतृत्व केले. या मोहिमेदरम्यान त्यांनी काराकोरमच्या उत्तरेकडील अत्यंत दुर्गम भागाचे नकाशे तयार केले. या भागात असलेल्या हिमनद्या कशा

प्रकारे नद्यांना पाणी पुरवतात आणि तिथल्या भूस्वरूपात (Topography) कसा बदल घडवतात, हे त्यांनी जगाला दाखवून दिले.

'ॲबोड ऑफ स्नो' मधील विश्लेषण

त्यांच्या पुस्तकात त्यांनी हिमनद्यांना केवळ "बर्फाचे गोळे" न मानता, ते पृथ्वीच्या इतिहासाचे जिवंत दस्तऐवज आहेत असे म्हटले. त्यांनी हिमनद्यांच्या मागे सरकण्यावरून (Recession) त्या काळातील जागतिक तापमानाचा अंदाज लावण्याचा प्रयत्न केला होता.

केनेथ मेसन यांच्या कार्याचे महत्त्व:

त्यांनी केलेले सर्वेक्षण इतके अचूक होते की, आजही भू-राजकीय वादांमध्ये (जसे की भारत-पाकिस्तान सीमारेषा किंवा सियाचीन वाद) त्यांनी तयार केलेले नकाशे आणि ऐतिहासिक नोंदींचा आधार घेतला जातो.

डोरेन मॅसी (इंग्लंड)

जन्म: ३ जानेवारी १९४४, मँचेस्टर, युनायटेड किंग्डम

मृत्यू: ११ मार्च २०१६ किलबर्न, लंडन, युनायटेड किंग्डम

डोरेन मॅसी (Doreen Massey) या २१ व्या शतकातील सर्वात प्रभावशाली ब्रिटीश भूगोलतज्ज्ञ आणि सामाजिक शास्त्रज्ञ होत्या. त्यांनी मानवी भूगोलाला (Human Geography) एक नवी दिशा दिली आणि 'जागा' (Space) व 'ठिकाण' (Place) या संकल्पनांकडे पाहण्याचा जगाचा दृष्टिकोन बदलला.

त्या लंडनच्या 'ओपन युनिव्हर्सिटी'मध्ये भूगोलाच्या प्राध्यापिका होत्या. त्यांच्या कार्यासाठी त्यांना २०१४ मध्ये 'व्हॅट्रिन लुड' (Vautrin Lud Prize) हा भूगोलातील सर्वोच्च पुरस्कार (ज्याला भूगोलाचे नोबेल मानले जाते) मिळाला होता.

मुख्य. संकल्पना: 'जागेचे वैश्विक स्वरूप' (A Global Sense of Place)

मॅसी यांनी "ठिकाण" (Place) या संकल्पनेची एक क्रांतिकारी व्याख्या मांडली. त्यांच्या मते: एखादे ठिकाण हे केवळ नकाशावरील बिंदू किंवा भिंतींनी वेढलेली जागा नसते.ठिकाण हे 'सामाजिक संबंधांचे जाळे' असते. उदाहरणार्थ, एखाद्या शहराची ओळख तिथल्या स्थानिक लोकांइतकीच तिथून बाहेर जाणाऱ्या आणि बाहेरून येणाऱ्या लोकांशी जोडलेली असते.त्यांनी 'मुलाखत' (Interconnectivity) यावर भर दिला आणि सांगितले की, ठिकाणे ही स्थिर नसून ती सतत बदलत असतात.

'स्पेशिअल डिव्हिजन ऑफ लेबर' (Spatial Division of Labour)

आर्थिक भूगोलात त्यांचे मोठे योगदान आहे. त्यांनी हे स्पष्ट केले की:भांडवलशाहीमुळे श्रीमंत आणि गरीब भागांमधील दरी कशी वाढते.वेगवेगळ्या उद्योगांचे भौगोलिक स्थान हे केवळ कच्च्या मालावर अवलंबून नसते, तर ते सामाजिक आणि राजकीय शक्तींच्या संघर्षातून ठरते.

स्त्रीवादी भूगोल (Feminist Geography)

डोरेन मॅसी यांनी भूगोलात स्त्रियांच्या दृष्टिकोनाला स्थान मिळवून दिले. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की सार्वजनिक जागा (उदा. रस्ते, कार्यालये) आणि खाजगी जागा (घर) यांच्यातील विभागणी ही लिंगाधारित (Gendered) असते.समाजात पुरुषांचे वर्चस्व असल्याने शहरांची रचना ही अनेकदा पुरुषांच्या सोयीनुसार केली जाते, याकडे त्यांनी जगाचे लक्ष वेधले.

प्रसिद्ध पुस्तके

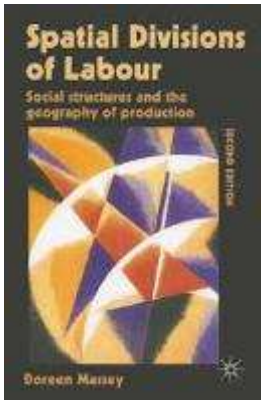

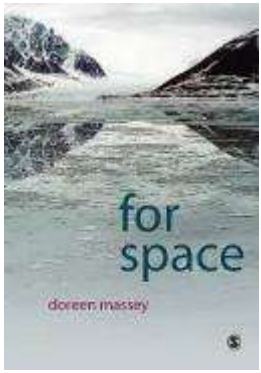

Spatial Divisions of Labour (१९८४): आर्थिक भूगोलावरील महत्त्वाचा ग्रंथ.

Space, Place, and Gender (१९९४): स्त्रीवादी भूगोलातील पायाभूत पुस्तक.

For Space (२००५): 'जागा' (Space) ही संकल्पना कशी गतिशील आहे, याचे विश्लेषण.

राजकीय सक्रियता

मॅसी केवळ अभ्यासक नव्हत्या, तर त्या राजकीय दृष्ट्याही सक्रिय होत्या. त्यांनी डाव्या विचारसरणीच्या राजकारणात आणि 'लंडन' शहराच्या नियोजनात महत्त्वाची भूमिका बजावली. त्यांनी 'ग्लोबलायझेशन'कडे (जागतिकीकरण) एका वेगळ्या नजरेतून पाहिले आणि स्थानिक संस्कृतींचे महत्त्व अधोरेखित केले.

अबू अल-हसन (अरेबिया)

जन्म८९६ इ.स., बगदाद, इराक

निधन ९५७ इसवी (वय ६१ वर्षे), कैरो, इजिप्त

अबू अल-हसन अली इब्न अल-हुसैन अल-मसूदी (Abu al-Hasan al-Mas'udi) हे १० व्या शतकातील एक महान अरबी भूगोलतज्ज्ञ, इतिहासकार आणि प्रवासी होते. त्यांना 'अरबांचा हेरोडोटस' (Herodotus of the Arabs) असे म्हटले जाते, कारण

त्यांनी इतिहास आणि भूगोलाची सांगड अतिशय प्रभावीपणे घातली होती.

अल-मसूदी हे त्यांच्या काळातील सर्वात मोठे प्रवासी होते. त्यांनी इराक, पर्शिया (इराण), भारत (विशेषतः सिंध आणि गुजरात), श्रीलंका, चीन आणि कॅस्पियन समुद्राच्या परिसराचा प्रवास केला होता. त्यांच्या प्रवासाचा उद्देश केवळ फिरणे नसून विविध संस्कृती आणि तिथल्या पर्यावरणाचा अभ्यास करणे हा होता.

भूगोलातील प्रमुख योगदान

अल-मसूदी यांनी भूगोलाला एक वैज्ञानिक आधार दिला. त्यांचे महत्त्वाचे विचार खालीलप्रमाणे आहेत:पृथ्वीचा आकार: त्यांनी पृथ्वी गोल असल्याचे मान्य केले होते आणि तिच्या वातावरणाबद्दल (Atmosphere) सविस्तर लेखन केले होते.हवामान आणि मानव: हवामानाचा मानवी स्वभाव, शरीररचना आणि संस्कृतीवर कसा परिणाम होतो, हे त्यांनी स्पष्ट केले. (उदा. उष्ण हवामानातील लोकांचे स्वभाव आणि थंड प्रदेशातील लोकांचे स्वभाव यांतील फरक).समुद्रशास्त्र: त्यांनी भरती-ओहोटी (Tides) आणि चंद्राच्या कला यांचा संबंध स्पष्ट केला. तसेच त्यांनी समुद्राच्या पाण्याचा रंग आणि खारटपणा यावरही निरीक्षणे नोंदवली.

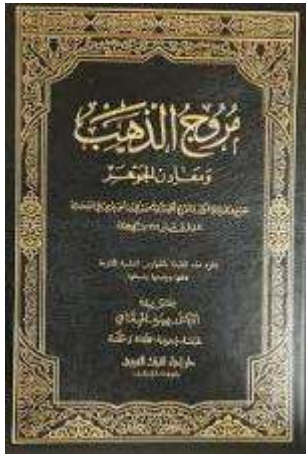

'सोन्याच्या खाणी' (Muruj adh-Dhahab) - त्यांचे सर्वात प्रसिद्ध पुस्तक म्हणजे 'मुरुज अध-धहब व मादिन अल-जवाहिर' (Muruj adh-Dhahab), ज्याचा अर्थ 'सोन्याची कुरणे आणि रत्नांच्या खाणी' असा होतो.हे पुस्तक म्हणजे जागतिक इतिहासाचा आणि भूगोलाचा एक विश्वकोशच आहे.यात त्यांनी विविध देशांच्या नद्या, पर्वत, वनस्पती आणि तिथल्या प्राण्यांचे सविस्तर वर्णन केले आहे.

भारताचे वर्णन

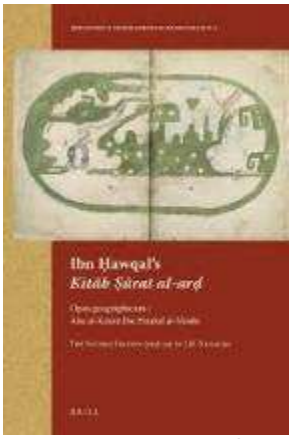

अल-मसूदी यांनी भारताला भेट दिली होती आणि त्यांच्या लिखाणात भारताचे अत्यंत सकारात्मक वर्णन आढळते:त्यांनी भारताला 'हिंद' म्हटले आणि इथल्या विद्वानांच्या ज्ञानाची प्रशंसा केली.भारतीय उपखंडातील मान्सून वाऱ्यांचा त्यांनी सखोल अभ्यास केला होता आणि अरबी समुद्रातील व्यापारासाठी त्याचा कसा उपयोग होतो, हे लिहून ठेवले.

ऐतिहासिक वारसा

अल-मसूदी यांनी इतिहास लेखनात 'भौगोलिक निर्धारवाद' (Geographical Determinism) आणला. म्हणजेच, मानवी इतिहास घडण्यामागे तिथल्या भौगोलिक परिस्थितीचा मोठा वाटा असतो, हा विचार त्यांनी मांडला. त्यांच्या या कार्याचा प्रभाव पुढे इब्न खल्दून सारख्या महान विचारवंतांवर पडला.

ओटो मौल (ऑस्ट्रिया/जर्मनी)

जन्म: १८८७ (फ्रँकफर्ट, जर्मनी).

मृत्यू: १९५७ (म्युनिक, जर्मनी).

ओटो मौल (Otto Maull) हे २० व्या शतकातील एक अत्यंत महत्त्वाचे ऑस्ट्रियन-जर्मन भूगोलतज्ज्ञ होते. त्यांनी विशेषतः 'राजकीय भूगोल' (Political Geography) आणि 'भू-आकारशास्त्र' (Geomorphology) या विषयांत मोठे योगदान दिले आहे.

त्यांनी ऑस्ट्रियातील ग्राझ विद्यापीठ आणि जर्मनीतील म्युनिक विद्यापीठात प्राध्यापक म्हणून काम केले. ते 'म्युनिक स्कूल ऑफ जिओपॉलिटिक्स'च्या प्रमुख विचारवंतांपैकी एक मानले जातात.

राजकीय भूगोलातील योगदान

ओटो मौल यांनी राजकीय भूगोलाला एक वैज्ञानिक आणि पद्धतशीर स्वरूप दिले.

राज्याची संकल्पना (State as an Organism): त्यांनी फ्रेडरिक रॅटझेल यांच्या विचारांना पुढे नेत 'राज्य' हे एखाद्या जिवंत जीवाप्रमाणे असते, असे मानले. त्यांच्या मते, राज्याच्या सीमा या स्थिर नसून त्या देशाच्या शक्तीनुसार बदलत असतात.

Geopolitik (भू-राजकारण**):** त्यांनी 'जिओपॉलिटिक' या संकल्पनेचा वापर करून राष्ट्रांच्या धोरणांवर भौगोलिक घटकांचा (उदा. स्थान, आकार, संसाधने) कसा परिणाम होतो, याचे सखोल विश्लेषण केले.

भू-आकारशास्त्र (Geomorphology)

मौल यांनी केवळ राजकारणच नाही, तर पृथ्वीच्या पृष्ठभागाच्या रचनेचाही अभ्यास केला. त्यांनी दक्षिण युरोप, विशेषतः ग्रीस आणि बाल्कन द्वीपकल्पाच्या प्राकृतिक भूगोलावर महत्त्वपूर्ण संशोधन केले. भूप्रदेशाची रचना आणि तिथली मानवी वस्ती यांचा संबंध त्यांनी स्पष्ट केला.

प्रमुख ग्रंथसंपदा - त्यांनी लिहिलेली पुस्तके आजही भूगोलाच्या विद्यार्थ्यांसाठी संदर्भग्रंथ म्हणून वापरली

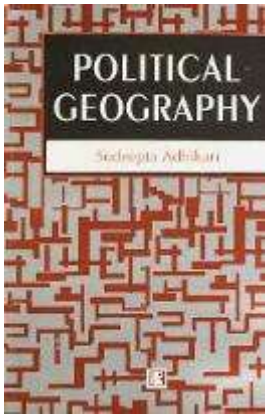

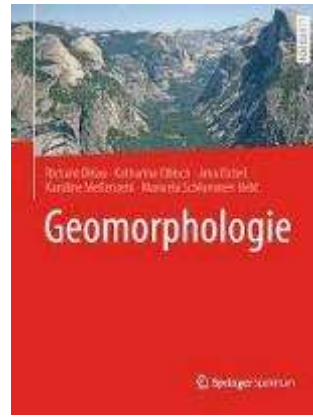

जातात:

Politische Geographie (१९२५): या पुस्तकात त्यांनी राजकीय भूगोलाचे मूलभूत सिद्धांत मांडले.

Das Wesen der Geopolitik (१९३६): भू-राजकारणाचे स्वरूप स्पष्ट करणारा हा एक महत्त्वाचा ग्रंथ आहे.

Geomorphologie (१९३८): भू-आकारशास्त्रावरील त्यांचे शास्त्रीय कार्य.

ऐतिहासिक महत्त्व आणि टीका

दुसऱ्या महायुद्धाच्या काळात, मौल यांच्या काही सिद्धांतांचा उपयोग (विशेषतः 'लेबेन्सराम' किंवा राहण्यासाठीची जागा) नाझी राजवटीने आपल्या विस्तारासाठी केला होता. यामुळे युद्धानंतर त्यांच्या विचारांवर मोठी टीकाही झाली. तथापि, आधुनिक काळात त्यांच्या 'प्रादेशिक नियोजना'च्या (Regional Planning) विचारांचे महत्त्व पुन्हा अधोरेखित झाले आहे.

लिंडा मॅकडॉवेल (इंग्लंड)

जन्म: १९४९ (इंग्लंड).

लिंडा मॅकडॉवेल (Linda McDowell) या एक प्रख्यात ब्रिटीश भूगोलतज्ज्ञ आणि स्त्रीवादी (Feminist) विचारवंत आहेत. त्यांनी मानवी भूगोल आणि श्रम बाजार (Labour Market) या विषयांत लिंगाधारित (Gender) दृष्टिकोनातून अत्यंत महत्त्वाचे संशोधन केले आहे.

कारकीर्द: त्या केंब्रिज विद्यापीठ आणि ऑक्सफर्ड विद्यापीठ यांसारख्या नामवंत संस्थांमध्ये भूगोलाच्या प्राध्यापिका राहिल्या आहेत.

पुरस्कार: भूगोलातील त्यांच्या योगदानासाठी त्यांना २०१० मध्ये रॉयल जिओग्राफिकल सोसायटीचे प्रतिष्ठित 'व्हिक्टोरिया मेडल' प्रदान करण्यात आले.

स्त्रीवादी भूगोल (Feminist Geography)

लिंडा मॅकडॉवेल यांनी १९ व्या आणि २० व्या शतकातील भूगोलाच्या पारंपारिक चौकटीला आव्हान दिले.त्यांनी असे मांडले की, जागा (Space) आणि ठिकाण (Place) हे तटस्थ नसतात, तर त्यावर पुरुषसत्ताक पद्धतीचा प्रभाव असतो.

कामाची जागा: त्यांनी कार्यालये आणि बँकिंग क्षेत्रातील कामाच्या संस्कृतीचा अभ्यास केला आणि तिथे स्त्रियांना कशा प्रकारे दुय्यम स्थान दिले जाते किंवा त्यांच्याकडून विशिष्ट प्रकारच्या वर्तणुकीची अपेक्षा केली जाते, हे उघड केले.

आर्थिक भूगोल आणि श्रम (Economic Geography & Labour)

मॅकडॉवेल यांचे संशोधन केवळ स्त्रियांपुरते मर्यादित नसून ते बदलत्या अर्थव्यवस्थेवरही भाष्य करते.

श्रम विभाजन: अर्थव्यवस्थेतील बदलांमुळे (उदा. उत्पादन क्षेत्राकडून सेवा क्षेत्राकडे झालेली वाटचाल) रोजगाराचे स्वरूप कसे बदलले

आणि त्याचा स्त्री-पुरुषांच्या कामावर काय परिणाम झाला, याचे त्यांनी विश्लेषण केले.

स्थलांतर: त्यांनी ब्रिटनमधील स्थलांतरित कामगारांच्या परिस्थितीवरही मोठे कार्य केले आहे.

प्रमुख ग्रंथसंपदा

त्यांची पुस्तके सामाजिक भूगोल आणि अर्थशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांसाठी अत्यंत महत्त्वाची मानली जातात:

Capital Culture: Gender at Work in the City (१९९७): लंडनच्या बँकिंग क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्त्री-पुरुषांच्या अनुभवांवर आधारित हे त्यांचे सर्वात गाजलेले पुस्तक आहे.

Gender, Identity and Place (१९९९): या पुस्तकात त्यांनी लिंग, ओळख आणि भौगोलिक ठिकाण यांचा एकमेकांशी असलेला संबंध स्पष्ट केला आहे.

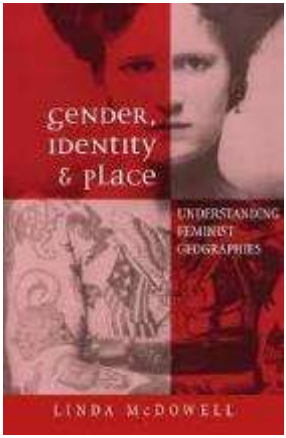

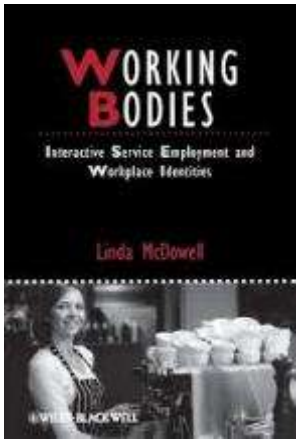

Working Bodies (२००९): आधुनिक अर्थव्यवस्थेत कामगारांच्या शरीराचा (Labouring bodies) वापर कसा केला जातो, याचे हे सखोल विश्लेषण आहे.

ऐतिहासिक महत्त्व

मॅकडॉवेल यांनी भूगोलाला समाजातील तळागाळातील लोकांच्या, विशेषतः स्त्रियांच्या आणि कामगारांच्या प्रश्नांशी जोडले. त्यांनी हे सिद्ध केले की आर्थिक धोरणे आणि शहरांचे नियोजन हे केवळ आकड्यांवर आधारित नसून ते मानवी संबंधांवर आणि विषमतेवर आधारलेले असतात.

कॅथरीन मॅककिट्रिक (कॅनडा)

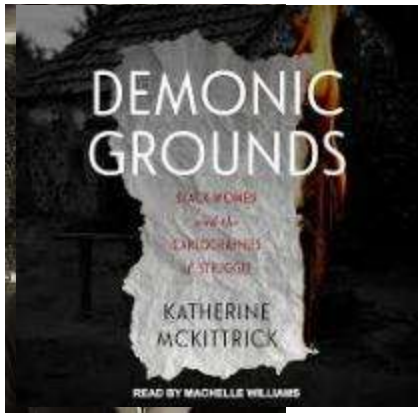

जन्म १९७०

ओंटारियो, कॅनडा

कॅथरीन मॅककिट्रिक (Katherine McKittrick) या सध्याच्या काळातील एक अत्यंत प्रभावशाली कॅनेडियन विचारवंत आणि भूगोलतज्ज्ञ आहेत. त्या प्रामुख्याने 'कृष्णवर्णीय भूगोल' (Black Geographies) आणि 'सामाजिक न्याय' या विषयांवर काम

करतात. त्यांचे कार्य भूगोलाकडे पाहण्याचा एक नवीन आणि मानवी दृष्टिकोन प्रदान करते.

कृष्णवर्णीय भूगोल (Black Geographies)

मॅककिट्रिक यांनी असा युक्तिवाद केला की, पारंपारिक भूगोलाने नेहमीच पांढरपेशा (White) आणि वसाहतवादी दृष्टिकोनातून जगाचे नकाशे तयार केले आहेत. त्यांनी 'कृष्णवर्णीय भूगोल' ही संकल्पना मांडली, ज्यामध्ये गुलामगिरी, वर्णभेद आणि स्थलांतर यामुळे कृष्णवर्णीय लोकांच्या जगण्याच्या 'जागा' (Spaces) कशा बदलल्या, याचा अभ्यास केला जातो.

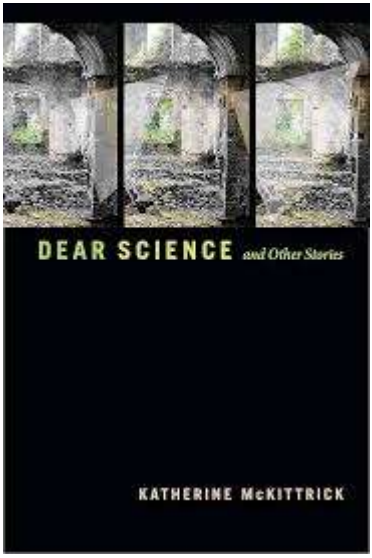

प्रमुख ग्रंथ: 'डेमॉनिक ग्राउंड्स' (Demonic Grounds)

२००६ मध्ये प्रकाशित झालेले त्यांचे 'Demonic Grounds: Black Women and the Cartographies of Struggle' हे पुस्तक या क्षेत्रातील मैलाचा दगड मानले जाते.

या पुस्तकात त्यांनी मांडले की, कृष्णवर्णीय स्त्रियांनी कशा प्रकारे प्रतिकूल भौगोलिक परिस्थितीत (उदा. गुलामांची जहाजे किंवा मळे) स्वतःची ओळख आणि प्रतिरोधाच्या जागा निर्माण केल्या.त्यांनी

'नकाशाशास्त्र' (Cartography) या संकल्पनेला सामाजिक संघर्षाशी जोडले.

'डिअर सायन्स' (Dear Science and Other Stories)

त्यांच्या २०२१ मधील या पुस्तकात त्यांनी विज्ञान, कथा आणि भूगोल यांचा मेळ घातला आहे. त्या म्हणतात की, विज्ञानाचा उपयोग अनेकदा कृष्णवर्णीय लोकांना 'कमी' लेखण्यासाठी केला गेला, परंतु त्यांनी स्वतःच्या कथा आणि अनुभवांतून एक वेगळेच 'ज्ञानशास्त्र' विकसित केले आहे.

संगीताचा भूगोल

मॅककिट्रिक यांनी संगीताच्या, विशेषतः जाझ (Jazz) आणि हिप-हॉप या प्रकारांच्या माध्यमातून भूगोलाचे विश्लेषण केले आहे. संगीतामुळे लोक आपल्या वेदना आणि संघर्षाच्या जागांना कसे व्यापतात, याचे त्यांनी रंजक वर्णन केले आहे.

कॅथरीन मॅककिट्रिक यांनी हे सिद्ध केले की, भूगोल म्हणजे केवळ डोंगर-नद्या किंवा देशांच्या सीमा नसून तो शक्ती, अधिकार आणि मानवी संघर्षाचा नकाशा आहे. त्यांचे कार्य आजच्या काळातील 'ब्लॅक लाईव्हज मॅटर' (Black Lives Matter) सारख्या चळवळींना बौद्धिक आधार देते.

मेगास्थेनिस (ग्रीस,)

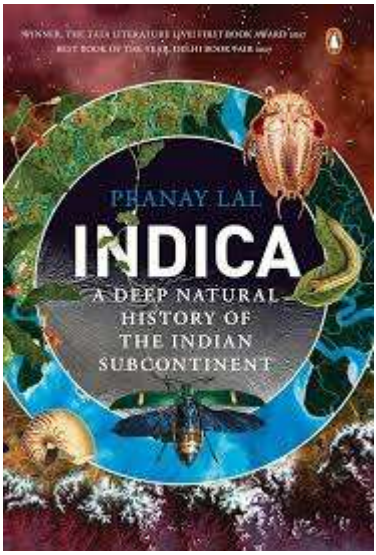

सुमारे ३५० - सुमारे २९० ईसापूर्व

मेगास्थेनिस (Megasthenes) हे प्राचीन ग्रीसचे एक महान राजदूत, प्रवासी आणि भूगोलतज्ज्ञ होते. त्यांनी मौर्य साम्राज्याच्या काळात भारताला भेट दिली होती आणि त्यांच्या 'इंडिका' (Indica) या ग्रंथामुळे त्यांना 'भारतीय इतिहासाचे जनक' मानले जाते.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

काळ: सुमारे ३५० ते २९० ईसापूर्व.

नियुक्ती: ग्रीक राजा सेल्युकस निकेटर (Seleucus I Nicator) यांनी मेगास्थेनिस यांना सम्राट **चंद्रगुप्त मौर्य** यांच्या दरबारात राजदूत म्हणून पाटलीपुत्र (आजचे पाटणा) येथे पाठवले होते.

प्रमुख योगदान: 'इंडिका' (Indica)

मेगास्थेनिस यांनी भारतात पाहिलेल्या गोष्टींचे सविस्तर वर्णन 'इंडिका' या ग्रंथात केले होते. दुर्दैवाने या ग्रंथाची मूळ प्रत आज

उपलब्ध नाही, परंतु नंतरच्या ग्रीक लेखकांच्या (उदा. एरियन, स्ट्रॅबो) साहित्यात त्याचे संदर्भ आढळतात.

पाटलीपुत्रचे वर्णन: त्यांनी पाटलीपुत्रला जगातील सर्वात मोठे आणि सुंदर शहर म्हटले होते. शहराच्या तटबंदीचे आणि तिथल्या प्रशासनाचे त्यांनी बारकाईने वर्णन केले.

नद्यांचा अभ्यास: त्यांनी गंगा आणि सिंधू या नद्यांच्या विशालतेबद्दल लिहिले होते. गंगेला त्यांनी जगातील सर्वात मोठी नदी मानले होते.

प्राणी आणि वनस्पती: हत्तींचा युद्धात होणारा वापर आणि भारतातील ऊस (ज्याला त्यांनी 'मध देणारे गवत' म्हटले) याबद्दल त्यांनी कुतूहलाने लिहिले होते.

भौगोलिक आणि सामाजिक निरीक्षणे

मेगास्थेनिस यांनी भारताच्या भूगोलाचे आणि समाजाचे सात वर्गात विभाजन केले होते:

हिमालय पर्वतरांगा: त्यांनी हिमालयाला 'हेमोडस' (Hemodus) असे नाव दिले होते.

शेती: भारताची जमीन अत्यंत सुपीक असून येथे वर्षातून दोनदा पिके घेतली जातात (दुबार पीक पद्धती), असे त्यांनी नमूद केले.

लोकजीवन: भारतीयांच्या प्रामाणिकपणाचे आणि तिथल्या चोरीच्या अल्प प्रमाणाचे त्यांनी कौतुक केले होते.

.ऐतिहासिक महत्त्व

मेगास्थेनिस हे पहिले पाश्चात्य प्रवासी होते ज्यांनी भारताचा सविस्तर लिखित इतिहास जगासमोर मांडला. त्यांच्या लेखनामुळेच युरोपला पहिल्यांदा भारतीय उपखंडातील राजकीय व्यवस्था, लष्करी सामर्थ्य आणि समृद्ध भूगोलाची माहिती मिळाली.

मर्यादा

काही इतिहासकारांच्या मते, मेगास्थेनिस यांनी त्यांच्या लिखाणात काही ठिकाणी अतिशयोक्ती केली होती (उदा. सोन्याचे उत्खनन करणाऱ्या मुंग्या किंवा विचित्र मानवी प्रजातींचे वर्णन). तरीही, प्राचीन भारताचा भूगोल समजून घेण्यासाठी त्यांचे कार्य सर्वात महत्त्वाचे साधन मानले जाते.

सिमियन मेहेदिनी (रोमानिया)

जन्म: 19 ऑक्टोबर 1868, सोवेजा, रोमानिया

मृत्यू: 14 डिसेंबर 1962 सोवेजा, रोमानिया

सिमियन मेहेदिनी (Simion Mehedinți, १८६८–१९६२) हे आधुनिक रोमानियाई भूगोलाचे जनक मानले जातात. ते केवळ एक महान भूगोलतज्ज्ञच नव्हते, तर एक प्रख्यात विचारवंत, शिक्षणतज्ज्ञ आणि राजकारणी देखील होते.

त्यांच्या कार्याची आणि जीवनाची महत्त्वाची माहिती खालीलप्रमाणे आहे:

त्यांनी बुखारेस्ट विद्यापीठातून पदवी प्राप्त केल्यानंतर पॅरिस, बर्लिन आणि लिपझिग (Leipzig) येथे उच्च शिक्षण घेतले.

त्यांना प्रसिद्ध भूगोलतज्ज्ञ फ्रेडरिक रॅटझेल (Friedrich Ratzel) आणि फर्डिनांड फॉन रिचथोफेन (Ferdinand von Richthofen) यांचे मार्गदर्शन लाभले.

१९०० मध्ये त्यांनी बुखारेस्ट विद्यापीठात भूगोलाचा पहिला स्वतंत्र विभाग स्थापन केला आणि तेथे प्राध्यापक म्हणून काम केले.

भूगोलातील योगदान - सिमियन मेहेदिनी यांनी भूगोलाला एका स्वतंत्र आणि वैज्ञानिक विषयाचा दर्जा मिळवून देण्यासाठी मोठे प्रयत्न केले.

टेरा (Terra): हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे पुस्तक आहे. यात त्यांनी पृथ्वीचा एक 'जिवंत प्रणाली' (Organic System) म्हणून विचार मांडला.त्यांनी भूगोलाची व्याख्या करताना शिलावरण, जलावरण, वातावरण आणि जीवावरण यांच्यातील परस्पर संबंधांवर भर दिला.

त्यांनी मानवी भूगोल आणि मानववंशशास्त्र (Anthropogeography) या विषयांतही मोलाचे संशोधन केले.

इतर क्षेत्रे आणि सार्वजनिक जीवन - शिक्षणमंत्री: १९१८ मध्ये त्यांनी रोमानियाचे शिक्षण आणि धर्म मंत्री म्हणून कार्य केले. त्यांनी ग्रामीण भागातील शिक्षणात सुधारणा करण्यासाठी अनेक कायदे केले.

रोमानियन अकादमी: १९१५ मध्ये त्यांची रोमानियन अकादमीचे पूर्णवेळ सदस्य म्हणून निवड झाली.

लेखन: त्यांनी भूगोलाव्यतिरिक्त इतिहास, शिक्षणशास्त्र आणि साहित्यावरही विपुल लेखन केले आहे.

त्यांचे निधन १४ डिसेंबर १९६२ रोजी बुखारेस्ट येथे झाले. कम्युनिस्ट राजवटीत त्यांना काही काळ उपेक्षेचा सामना करावा लागला होता, परंतु आज त्यांना रोमानियातील विज्ञानाच्या क्षेत्रातील सर्वात प्रभावशाली व्यक्तिमत्त्वांपैकी एक मानले जाते.

सिमियन मेहेदिनी यांनी त्यांच्या 'टेरा' (Terra) या ग्रंथाद्वारे भूगोलाला एक नवीन वैज्ञानिक दिशा दिली. त्यांनी भूगोलाकडे केवळ वर्णनात्मक विषय म्हणून न पाहता, पृथ्वीवरील विविध घटकांच्या परस्परसंबंधांचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणून पाहिले.

त्यांच्या सिद्धांतांचे मुख्य पैलू खालीलप्रमाणे आहेत:

पृथ्वी - एक जिवंत प्रणाली (Earth as an Organic System)

मेहेदिनी यांच्या मते, पृथ्वी हा केवळ खडक आणि पाण्याचा गोळा नसून ती एक 'जिवंत संपूर्णता' (Integrated Whole) आहे. त्यांनी पृथ्वीच्या अभ्यासासाठी चार प्रमुख आवरणांमधील संबंध स्पष्ट केले:

शिलावरण (Lithosphere): जमिनीचा भाग.जलावरण (Hydrosphere): पाण्याचे साठे.वातावरण (Atmosphere): वायूंचे थर.जीवावरण (Biosphere): सजीव सृष्टी.

त्यांनी असा तर्क मांडला की, या चारही आवरणांच्या एकमेकांवरील प्रक्रियेतूनच पृथ्वीचे स्वरूप घडते.

भूगोलाची व्याख्या आणि व्याप्ती

मेहेदिनी यांनी भूगोलाची व्याख्या करताना "ग्रहांचे स्वरूप आणि मानवी विकास यांच्यातील संबंध" यावर भर दिला. त्यांच्या मते:भूगोल म्हणजे केवळ नकाशा वाचन नाही, तर पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर घडणाऱ्या बदलांचे विश्लेषण करणे होय.त्यांनी भूगोलाचे दोन मुख्य भाग केले: सामान्य भूगोल (General Geography) आणि प्रादेशिक भूगोल (Regional Geography).

मानव आणि पर्यावरण (Anthropogeography)

मेहेदिनी यांच्यावर त्यांचे गुरु फ्रेडरिक रॅटझेल यांचा प्रभाव होता. त्यांनी मानवी संस्कृतीवर पर्यावरणाचा कसा परिणाम होतो, हे स्पष्ट केले:

अनुकूलन (Adaptation): मानव नैसर्गिक परिस्थितीनुसार स्वतःला कसा बदलतो?

संस्कृतीचा भूगोल: एखाद्या प्रदेशातील हवामान आणि भूगोल तेथील लोकांच्या चालीरीती, आहार आणि राहणीमानावर कसा परिणाम करतात, याचे त्यांनी सखोल विश्लेषण केले.

शैक्षणिक योगदान (The School of Geography)

मेहेदिनी यांनी रोमानियामध्ये भूगोलाच्या अभ्यासासाठी एक शिस्तबद्ध पद्धत विकसित केली:

त्यांनी 'अँथ्रोपो-जिओग्राफिका' (Anthropo-geographica) नावाचे मासिक सुरू केले.

शालेय स्तरावर भूगोल शिकवण्यासाठी त्यांनी आधुनिक पाठ्यपुस्तके तयार केली, ज्यामुळे रोमानियातील शिक्षण पद्धतीत मोठी क्रांती झाली.

महत्त्वपूर्ण ग्रंथ

Terra – Introduction to Geography as a Science

Geografia României (रोमानियाचा भूगोल)

Ethnography and Geography

कार्ल एडवर्ड मेनिके (जर्मनी)

जन्म: 7 जानेवारी 1811 ओल्डनबर्ग (Oldenburg), जर्मनी.

मृत्यू: 20 नोव्हेंबर 1879

कार्ल एडवर्ड मेनिके (Carl Eduard Meineke, १८०३–१८७६) हे एक सुप्रसिद्ध जर्मन अभिजात विद्वान (Classical Scholar) आणि भाषाशास्त्रज्ञ होते. त्यांनी विशेषतः प्राचीन ग्रीक साहित्यावर आणि भूगोलावर महत्त्वपूर्ण काम केले आहे.

त्यांनी लिपझिग विद्यापीठातून शिक्षण पूर्ण केले. तेथे त्यांनी महान विद्वान गॉटफ्रिड हरमन (Gottfried Hermann) यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्राचीन साहित्याचा अभ्यास केला.

मेनिके यांनी दीर्घकाळ 'जिम्नॅशियम' (Gymnasium) या उच्च माध्यमिक शाळेचे संचालक (Director) म्हणून काम केले.

महत्त्वाचे योगदान

मेनिके यांनी प्राचीन ग्रीक ग्रंथ आणि कवींवर सखोल संशोधन केले. त्यांचे कार्य प्रामुख्याने दोन क्षेत्रांत विभागलेले आहे:

ग्रीक नाटक आणि विनोद (Greek Comedy):

त्यांनी प्राचीन ग्रीक विनोदी कवींच्या कवितांचे संकलन केले. त्यांचे 'Fragmenta Comicorum Graecorum' (१८३९–१८५७) हे पाच खंडांतील कार्य आजही या विषयातील अत्यंत विश्वसनीय संदर्भ मानले जाते.

प्राचीन भूगोल (Ancient Geography):

सिमियन मेहेदिनी यांच्याप्रमाणेच मेनिके यांनीही भूगोलात रस घेतला, पण त्यांचा दृष्टिकोन 'ऐतिहासिक' होता.त्यांनी स्ट्रेबो (Strabo) या

महान प्राचीन भूगोलतज्ज्ञाच्या 'Geographica' या ग्रंथाची शुद्ध आवृत्ती संपादित केली.तसेच त्यांनी बायझँटियमच्या स्टीफनस (Stephanus of Byzantium) याच्या भौगोलिक कोशावरही काम केले.

शैक्षणिक कार्य

मेनिके हे केवळ संशोधक नव्हते, तर एक उत्कृष्ट शिक्षकही होते. त्यांनी डॅन्झिग (Danzig) येथील शाळेत ३० वर्षांहून अधिक काळ अध्यापन केले.त्यांच्या योगदानामुळे १८व्या आणि १९व्या शतकातील युरोपमध्ये प्राचीन ग्रीक साहित्याची समज अधिक स्पष्ट झाली.

प्रमुख प्रकाशने

१८३९-१८५७ Fragmenta Comicorum Graecorum ग्रीक विनोदी कवींच्या साहित्याचे संकलन

१८५२-१८५३ Strabo's Geographica प्राचीन भूगोलाचा महत्त्वपूर्ण दस्तऐवज.

१८४९ Stephanus Byzantinus भौगोलिक संज्ञांचा कोश.

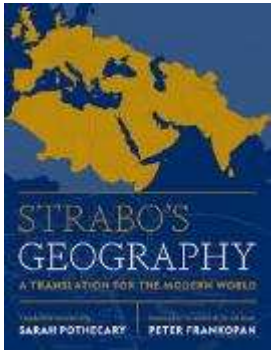

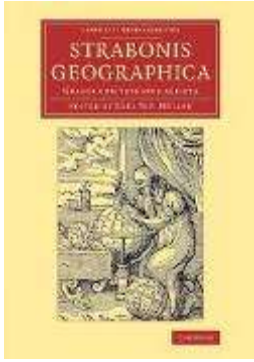

डी. डब्ल्यू. मेनिग (अमेरिका)

जन्म: 1 नोव्हेंबर 1924

मृत्यू: 13 ऑक्टोबर 2023

डी. डब्ल्यू. मेनिग (Donald William Meinig) हे अमेरिकेतील

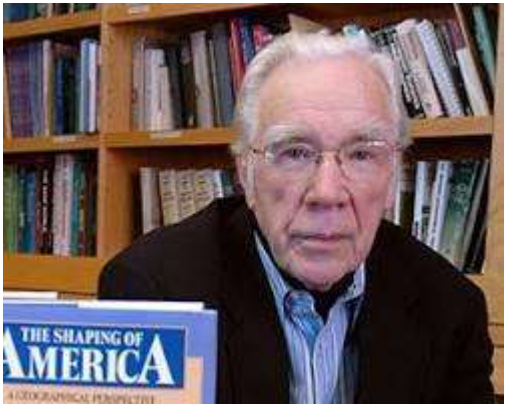

अत्यंत प्रभावशाली आणि आदरणीय भूगोलतज्ज्ञ होते. त्यांना प्रामुख्याने ऐतिहासिक भूगोल (Historical Geography) आणि सांस्कृतिक भूप्रदेशांच्या (Cultural Landscapes) विश्लेषणासाठी ओळखले जाते.

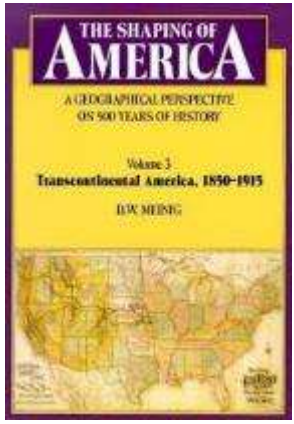

(टीप: काही संदर्भग्रंथांत त्यांचा जन्म १९२८ दिला असला तरी, अधिकृत नोंदीनुसार त्यांचा जन्म १ नोव्हेंबर १९२४ रोजी झाला आणि २३ मे २०२० रोजी त्यांचे निधन झाले.)

ऐतिहासिक भूगोलातील योगदान

मेनिग यांनी भूगोलाला केवळ नकाशांपुरते मर्यादित न ठेवता, त्याकडे एका 'प्रक्रिया' म्हणून पाहिले. त्यांचे सर्वात मोठे कार्य म्हणजे 'The Shaping of

America' ही चार खंडांची ग्रंथमालिका.यामध्ये त्यांनी गेल्या ५०० वर्षांत अमेरिकेचा भूभाग, समाज आणि संस्कृती कशी घडत गेली, याचा सखोल आढावा घेतला आहे.त्यांनी असे मांडले की, कोणताही प्रदेश हा केवळ नैसर्गिक नसून तो मानवी हालचाली, स्थलांतर आणि राजकीय निर्णयांतून 'घडवला' जातो.

सांस्कृतिक भूप्रदेश (Cultural Landscapes)

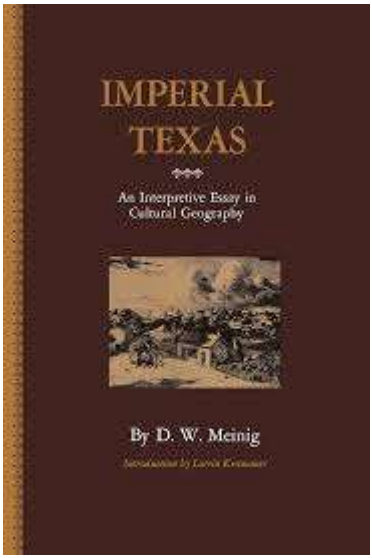

मेनिग यांनी "Landscape" कडे पाहण्याचे १० विविध दृष्टिकोन मांडले होते (उदा. निसर्ग म्हणून, संपत्ती म्हणून, इतिहास म्हणून, विचारधारा म्हणून इ.). त्यांच्या मते, आपण जेव्हा एखादा परिसर पाहतो, तेव्हा आपण केवळ जमीन पाहत नाही, तर त्यामागील मानवी विचार आणि मूल्येही पाहतो.

प्रादेशिक ओळख (Regional Identity)

त्यांनी अमेरिकेतील विविध भागांच्या (उदा. 'मॉर्मन कल्चरल रिजन', 'ग्रेट प्लेन्स') अभ्यासातून हे सिद्ध केले की, एखाद्या प्रदेशाची संस्कृती ही तिथल्या भौगोलिक रचनेशी घट्ट विणलेली असते.

प्रमुख ग्रंथ (Major Publications)

Imperial Texas एका राज्याच्या सांस्कृतिक आणि राजकीय भूगोलाचा अभ्यास.

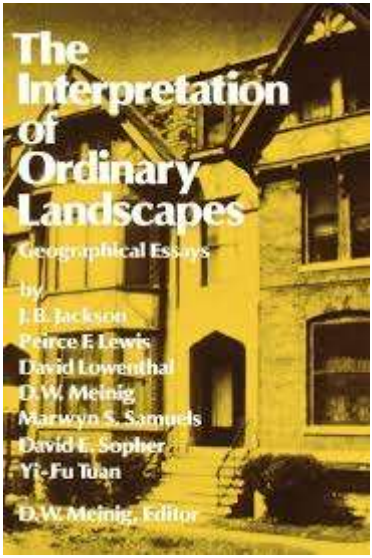

The Interpretation of Ordinary Landscapes आपण आपल्या सभोवतालचा परिसर कसा समजून घेतो, याचे विवेचन.

महत्त्वाची वैशिष्ट्ये

लेखनशैली: मेनिग यांची लेखनशैली अतिशय साहित्यिक आणि वर्णनात्मक होती. ते भूगोलाला 'कला' आणि 'शास्त्र' या दोन्हीचा संगम मानत.

पुरस्कार: त्यांच्या योगदानाबद्दल त्यांना अमेरिकन जिओग्राफिकल सोसायटीचे सुवर्णपदक आणि अनेक मानाचे पुरस्कार मिळाले.

भूगोलाच्या इतिहासातील स्थान

भूगोलाच्या इतिहासात मेनिग यांचे नाव 'प्रादेशिक आणि ऐतिहासिक भूगोलाचे पुनरुज्जीवन' करणारे विचारवंत म्हणून घेतले जाते. त्यांनी हे दाखवून दिले की, इतिहास हा काळाच्या (Time) प्रवाहात घडतो, तर भूगोल हा जागेच्या (Space) संदर्भात घडतो; या दोघांना वेगळे करणे अशक्य आहे.

ऑगस्ट मेइत्झेन (जर्मनी)

जन्म: 16 ऑक्टोबर 1822

मृत्यू: 20 डिसेंबर 1910

ऑगस्ट मेइत्झेन (August Meitzen, १८२२–१९१०) हे एक प्रसिद्ध जर्मन सांख्यिकीशास्त्रज्ञ, अर्थशास्त्रज्ञ आणि ऐतिहासिक भूगोलतज्ज्ञ होते. त्यांनी विशेषतः ग्रामीण वसाहतींचा भूगोल (Rural Settlement Geography) आणि कृषी इतिहासाच्या अभ्यासात मोलाची भर घातली.

ग्रामीण वसाहतींचे वर्गीकरण

मेइत्झेन यांनी युरोपमधील ग्रामीण वसाहतींच्या रचनेचा (Settlement Patterns) सखोल अभ्यास केला. त्यांनी वसाहतींचे दोन मुख्य प्रकार स्पष्ट केले:एकवटलेल्या वसाहती (Nucleated/Clustered Villages): जिथे घरे एकमेकांच्या जवळ असतात. हे प्रकार त्यांनी प्रामुख्याने जर्मनीच्या काही विशिष्ट भागांत (उदा. 'Gewandorf') पाहिले.

विखुरलेल्या वसाहती (Dispersed Settlements): जिथे शेतघरे एकमेकांपासून दूर आणि स्वतःच्या शेतात असतात.

'Siedlung und Agrarwesen' (वसाहती आणि कृषी व्यवस्था)

हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे पुस्तक आहे (१८९५). यामध्ये त्यांनी असा सिद्धांत मांडला की, वसाहतींची रचना ही केवळ जमिनीच्या स्वरूपामुळे ठरत नाही, तर ती वांशिक आणि सांस्कृतिक परंपरेवर अवलंबून असते.उदा. त्यांनी जर्मन, केल्टिक आणि स्लाव्हिक वंशाच्या लोकांच्या वसाहतींमधील फरक स्पष्ट केला. जरी आजचा आधुनिक भूगोल केवळ 'वंशावर' आधारित सिद्धांत मानत नसला, तरी त्या काळी वसाहतींच्या अभ्यासाला ऐतिहासिक परिमाण देण्याचे काम मेइत्झेन यांनीच केले.

सांख्यिकी आणि अर्थशास्त्र

मेइत्झेन हे केवळ भूगोलतज्ज्ञ नव्हते, तर ते प्रुशियाच्या (Prussia) सांख्यिकी विभागाचे प्रमुख होते.त्यांनी सांख्यिकीचा वापर सामाजिक आणि आर्थिक समस्या सोडवण्यासाठी कसा करावा, याचे मार्गदर्शन केले. त्यांचे 'History, Theory and Technique of Statistics' हे पुस्तक जगभरात प्रसिद्ध झाले.

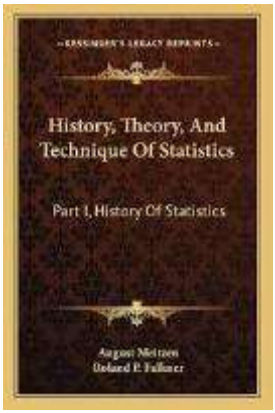

भूगोलाच्या इतिहासातील महत्त्व - आज आपण जेव्हा 'ग्रामीण भूगोल' शिकतो, तेव्हा वसाहतींच्या आकृतीबंधाचा

(Shapes of Settlements) जो अभ्यास केला जातो, त्याचा पाया ऑगस्ट मेइत्झेन यांनी रचला होता. त्यांनी दाखवून दिले की मानवी वस्ती हा इतिहासाचा एक जिवंत दस्तऐवज आहे.

महत्त्वपूर्ण ग्रंथ

Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen
(पश्चिम व पूर्व जर्मनिक समाजातील वसाहत व कृषी व्यवस्था)

जर्मनीतील ग्रामीण भूगोल व ऐतिहासिक भूगोलावरील अनेक संशोधन लेख

अँटोन मेलिक (स्लोव्हेनिया)

जन्म: 1 जानेवारी 1890, Črna Vas, स्लोव्हेनिया

मृत्यू: 8 जून 1966 ल्युब्लजाना, स्लोव्हेनिया

अँटोन मेलिक (Anton Melik) हे स्लोव्हेनियाचे एक अत्यंत प्रसिद्ध भूगोलशास्त्रज्ञ आणि संशोधक होते. त्यांना आधुनिक स्लोव्हेन भूगोलशास्त्राचे जनक मानले जाते.

सुरुवातीचे जीवन आणि शिक्षण

जन्म: १ जानेवारी १८९० रोजी ऑस्ट्रिया-हंगेरी साम्राज्यातील (सध्याचे स्लोव्हेनिया) 'सर्ना वास' (Črna Vas) या गावात झाला.शिक्षण: त्यांनी व्हिएन्ना विद्यापीठातून इतिहास आणि भूगोल

विषयांत पदवी मिळवली (१९१६). पुढे १९२७ मध्ये त्यांनी लुब्लियाना (Ljubljana) विद्यापीठातून पीच.डी. पूर्ण केली.

शैक्षणिक कारकीर्द - मेलिक यांनी लुब्लियाना विद्यापीठात भूगोलाचे प्राध्यापक म्हणून दीर्घकाळ काम केले.ते लुब्लियाना विद्यापीठाचे कुलगुरू (Rector) देखील होते (१९४६–१९५०).त्यांनी भू-आकृतिशास्त्र (Geomorphology) आणि प्रादेशिक भूगोल या विषयांवर विशेष संशोधन केले.

प्रमुख योगदान - भूगोल संस्था: १९४६ मध्ये त्यांनी स्लोव्हेन अकादमी ऑफ सायन्सेस अँड आर्ट्स अंतर्गत 'जियोग्राफिकल इन्स्टिट्यूट'ची स्थापना केली. १९७६ मध्ये त्यांच्या सन्मानार्थ या संस्थेचे नाव 'अँटोन मेलिक जियोग्राफिकल इन्स्टिट्यूट' असे ठेवण्यात आले.

लेखन: त्यांनी ४०० हून अधिक वैज्ञानिक लेख आणि ३१ पुस्तके लिहिली. त्यांचे 'Geografija Slovenije' (स्लोव्हेनियाचा भूगोल) हे दोन खंडांतील कार्य अत्यंत महत्त्वपूर्ण मानले जाते.

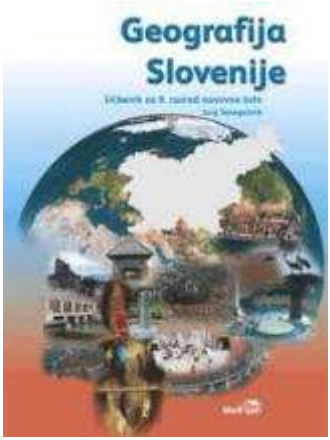

त्यांनी आल्प्स पर्वतरांगा आणि स्लोव्हेनियाच्या कार्स्ट (Karst) प्रदेशाचा सखोल अभ्यास केला होता.

पुरस्कार आणि सन्मान

त्यांना त्यांच्या कार्यासाठी स्लोव्हेनियाचा सर्वोच्च सांस्कृतिक पुरस्कार 'प्रेसेरेन पुरस्कार' (Prešeren Award) तीन वेळा (१९४७, १९४९, १९५१) मिळाला.

ते 'स्लोव्हेन अकादमी ऑफ सायन्सेस अँड आर्ट्स'चे पूर्णवेळ सदस्य होते.

जोसेफिना गोमेझ मेंडोझा (स्पेन)

जन्म: १९४२ (वय ८४ वर्षे), माद्रिद, स्पेन

जोसेफिना गोमेझ मेंडोझा (Josefina Gómez Mendoza) या स्पेनमधील एक प्रसिद्ध भूगोलशास्त्रज्ञ, लेखिका आणि प्राध्यापिका आहेत. त्यांनी भूगोल क्षेत्रात केलेल्या कार्यामुळे त्यांना स्पेनमधील आधुनिक भूगोलशास्त्राच्या प्रमुख अभ्यासकांपैकी एक मानले जाते.

सुरुवातीचे जीवन आणि शिक्षण

जन्म: १ जून १९४२ रोजी स्पेनची राजधानी माद्रिद (Madrid) येथे झाला.

शिक्षण: त्यांनी माद्रिदच्या 'कॉम्प्ल्युटेन्स युनिव्हर्सिटी' (Complutense University of Madrid) मधून इतिहास आणि तत्त्वज्ञान विषयात पदवी मिळवली. १९७४ मध्ये त्यांनी इतिहास आणि भूगोल या विषयांत पीएच.डी. पूर्ण केली.

शैक्षणिक आणि प्रशासकीय कारकीर्द

प्राध्यापक: त्या माद्रिदच्या स्वायत्त विद्यापीठात (Autonomous University of Madrid) 'प्रादेशिक भौगोलिक विश्लेषण' (Regional Geographical Analysis) विषयाच्या प्राध्यापिका होत्या. सध्या त्या तिथल्या इमेरिटस प्रोफेसर (Emeritus Professor) आहेत.कुलगुरू: २००१ ते २००५ या काळात त्यांनी स्पेनमधील नॅशनल युनिव्हर्सिटी ऑफ डिस्टन्स एज्युकेशन (UNED) च्या कुलगुरू म्हणून काम पाहिले.
महत्त्वाची पदे: त्या १९९३ ते १९९७ या काळात 'असोसिएशन ऑफ स्पॅनिश जियोग्राफर्स'च्या अध्यक्षा होत्या. तसेच, त्यांनी स्पेनच्या 'नॅशनल कौन्सिल ऑफ नॅशनल पार्क्स'चे सदस्य म्हणूनही काम केले आहे.
प्रमुख योगदान आणि संशोधन - त्यांनी प्रामुख्याने शहरी भूगोल, पर्यावरण, वनीकरण (Forestry) आणि भूगोलाचा इतिहास या विषयांवर संशोधन केले आहे.त्यांनी स्पेनमधील डोंगर-दऱ्या आणि तिथल्या नैसर्गिक परिसंस्थेचा सखोल अभ्यास केला.
लेखन: त्यांनी अनेक पुस्तके आणि शेकडो वैज्ञानिक लेख लिहिले आहेत. त्यांनी स्पॅनिश वृत्तपत्र 'एल पाइस' (El País) साठी देखील लेखन केले आहे.

पुरस्कार आणि सन्मान - त्यांच्या कार्याचा गौरव म्हणून त्यांना अनेक आंतरराष्ट्रीय आणि राष्ट्रीय पुरस्कारांनी सन्मानित करण्यात आले आहे:

ग्रँड क्रॉस ऑफ द सिव्हिल ऑर्डर ऑफ अल्फोन्सो X: स्पेन सरकारचा हा एक अत्यंत प्रतिष्ठेचा नागरी सन्मान आहे (२००२).सुवर्ण पदक (Gold Medal for Merit at Work): कामातील उत्कृष्ट योगदानाबद्दल २००९ मध्ये त्यांना हे पदक मिळाले.डॉक्टर मानद पदवी (Doctor Honoris Causa): चार्ल्स III युनिव्हर्सिटी (माद्रिद) आणि ईकोले नॉर्मल सुपीरियर डी ल्योन (फ्रान्स) या नामांकित संस्थांनी त्यांना मानद डॉक्टरेट बहाल केली आहे.त्या स्पेनच्या रॉयल अकॅडमी ऑफ हिस्ट्री आणि रॉयल अकॅडमी ऑफ इंजिनिअरिंगच्या सदस्य आहेत.

जोसेफिना गोमेझ मेंडोझा या आजही भूगोलशास्त्राच्या क्षेत्रात सक्रिय असून त्यांचे कार्य नव्या पिढीतील भूगोलतज्ज्ञांसाठी प्रेरणादायी आहे.

महत्त्वपूर्ण ग्रंथ व लेखन

Geografía y paisaje (भूगोल आणि लँडस्केप)

La mirada del geógrafo (भूगोलज्ञाची दृष्टी)

स्पेनच्या ग्रामीण व सांस्कृतिक भूगोलावर अनेक संशोधन लेख

डॅनियल गॉटलीब मेसेरश्मिट (जर्मनी/रशिया)

जन्म १६ सप्टेंबर १६८५डान्झिग (ग्डान्स्क), पोलंड राज्य

मृत्यू २५ मार्च १७३५ सेंट पीटर्सबर्ग, रशियन साम्राज्य

डॅनियल गॉटलीब मेसेरश्मिट (Daniel Gottlieb Messerschmidt) हे एक प्रसिद्ध जर्मन निसर्गशास्त्रज्ञ, चिकित्सक (Physician) आणि भूगोलशास्त्रज्ञ होते. त्यांनी रशियाच्या सेवेत असताना सायबेरिया प्रांताचा पहिला पद्धतशीर वैज्ञानिक अभ्यास केला.

शिक्षण: त्यांनी जेना आणि हाले विद्यापीठातून वैद्यकीय शास्त्राचे शिक्षण घेतले आणि १७१३ मध्ये 'डॉक्टरेट' पदवी मिळवली.

त्यांना निसर्गविज्ञानाची प्रचंड आवड होती, ज्यामुळे रशियाचा सम्राट पीटर द ग्रेट याने त्यांना सायबेरियाच्या मोहिमेसाठी निमंत्रित केले.

सायबेरियाची ऐतिहासिक मोहीम (१७१९–१७२७)

सम्राट पीटर द ग्रेटने मेसेरश्मिट यांना सायबेरियातील औषधी वनस्पती, खनिजे आणि इतर नैसर्गिक संसाधनांचा शोध घेण्यासाठी पाठवले होते.

ही मोहीम तब्बल आठ वर्षे चालली. यादरम्यान त्यांनी सायबेरियातील भूभाग, नद्या आणि पर्वतांचे बारकाईने निरीक्षण केले.

महत्त्वाची शोधकार्ये:

त्यांनी सायबेरियात पहिल्यांदा मॅमथ (Mammoth) या प्राण्याच्या जीवाश्माचा (Fossil) शोध लावला आणि त्याचा वैज्ञानिक अभ्यास केला.

त्यांनी या प्रवासात हजारो वनस्पती, प्राणी आणि खनिजांचे नमुने गोळा केले.

त्यांनी या प्रदेशातील विविध जमातींच्या भाषा आणि संस्कृतीचा (Ethnology) अभ्यास केला.

शैक्षणिक आणि वैज्ञानिक योगदान

दैनंदिनी (Journals): मेसेरश्मिट यांनी आपल्या प्रवासादरम्यान अत्यंत तपशीलवार रोजनिशी लिहिली. त्यांच्या मृत्यूनंतर अनेक वर्षांनी हे साहित्य प्रकाशित झाले.

संग्रह: त्यांनी गोळा केलेले नमुने 'सेंट पीटर्सबर्ग' येथील 'कुन्स्तकामेरा' (Kunstkamera) संग्रहालयाचा मुख्य भाग बनले.

त्यांनी सुमारे १२९० वनस्पती२६० हून अधिक प्राणी आणि अनेक खनिजांची नोंद केली होती.

शेवटची वर्षे

ही मोहीम अत्यंत खडतर होती, ज्यामुळे मेसेरश्मिट यांचे आरोग्य खालावले. १७२८ मध्ये ते सेंट पीटर्सबर्गला परतले.

दुर्दैवाने, त्यांना त्यांच्या महान कार्यासाठी योग्य तो मान किंवा आर्थिक मदत मिळाली नाही. आयुष्याच्या शेवटच्या काळात ते अत्यंत गरिबीत जगले.

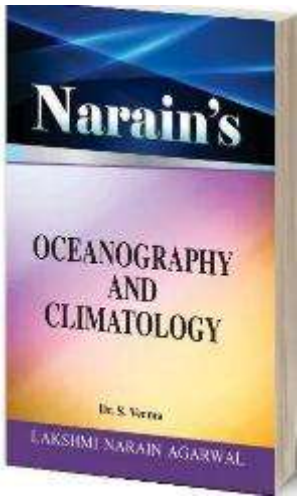

मृत्यू: २५ मार्च १७३५ रोजी सेंट पीटर्सबर्ग येथे त्यांचे निधन झाले.

वारसाआज मेसेरश्मिट यांना 'सायबेरियाच्या संशोधनाचे जनक'मानले जाते. त्यांच्या कार्यामुळेच पुढे रशियात वैज्ञानिक क्रांतीला सुरुवात झाली.

अल्फ्रेड मेर्झ (अमेरिका)

जन्म २४ जानेवारी १८८०पर्चटोल्ड्सडॉर्फ, लोअर ऑस्ट्रिया, ऑस्ट्रिया

मृत्यू १६ ऑगस्ट १९२५ ब्यूनस आयर्स, अर्जेंटिना

अल्फ्रेड मेर्झ (Alfred Merz) नावाचे प्रसिद्ध भूगोलशास्त्रज्ञ आणि समुद्रशास्त्रज्ञ (Oceanographer) होऊन गेले, परंतु ते मूळचे ऑस्ट्रियन होते

जर तुम्ही १९२४ मध्ये जन्मलेल्या अमेरिकन व्यक्तीबद्दल विचारत असाल, तर कदाचित तुमचे विचार अल्फ्रेड मेर्झ (Alfred Merz) या नावाशी साधर्म्य असणाऱ्या एखाद्या दुसऱ्या तज्ज्ञाबद्दल असावेत. तरीही, भूगोल आणि विज्ञानाच्या इतिहासात 'अल्फ्रेड मेर्झ' हे नाव खालील कार्यासाठी ओळखले जाते:

ओळख: हे एक महान समुद्रशास्त्रज्ञ आणि भूगोलतज्ज्ञ होते.

प्रसिद्ध कार्य: त्यांनी अटलांटिक महासागराच्या सखोल अभ्यासासाठी 'मिटेलर' (Meteor) या प्रसिद्ध जर्मन मोहिमेचे नियोजन केले होते.

योगदान: त्यांनी महासागरातील पाण्याचे प्रवाह, तापमान आणि क्षारता (Salinity) मोजण्याच्या पद्धती विकसित केल्या.

निक मिडलटन (इंग्लंड)

जन्म: १९६०, लंडन, युनायटेड किंग्डम

निक मिडलटन (Nick Middleton) हे इंग्लंडमधील एक प्रसिद्ध भूगोलशास्त्रज्ञ, लेखक आणि दूरदर्शन सादरकर्ते आहेत. ते विशेषतः जगातील अत्यंत कठीण

हवामानातील प्रदेशांच्या अभ्यासासाठी आणि तिथल्या प्रवासासाठी ओळखले जातात.

शैक्षणिक कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी ऑक्सफर्ड विद्यापीठातून भूगोल विषयात शिक्षण घेतले.

प्राध्यापक: ते ऑक्सफर्ड विद्यापीठात सेंट ॲन कॉलेजमध्ये (St Anne's College) भूगोलाचे प्राध्यापक आहेत. त्यांचे मुख्य संशोधन क्षेत्र 'वाळवंटीकरण' (Desertification) हे आहे.

प्रमुख योगदान आणि संशोधन

विषम हवामानाचा अभ्यास: मिडलटन यांनी जगातील अशा ठिकाणांचा अभ्यास केला आहे जिथे मानवी जीवन जगणे अत्यंत कठीण असते (उदा. कडाक्याची थंडी, कडक ऊन किंवा अतिवृष्टीचे प्रदेश).

पर्यावरण शास्त्र: त्यांनी प्रामुख्याने धूळ वादळे (Dust Storms) आणि पर्यावरणातील बदल यांचा मानवी समाजावर होणारा परिणाम यावर सखोल संशोधन केले आहे.

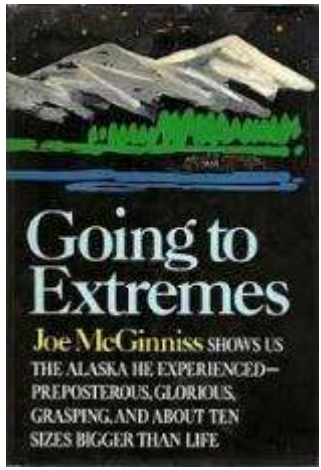

लेखन: त्यांनी ५० हून अधिक पुस्तके लिहिली आहेत. त्यांची पुस्तके ही तज्ज्ञांपासून सामान्य वाचकांपर्यंत सर्वांसाठी लोकप्रिय आहेत.

'Going to Extremes' हे त्यांचे सर्वात प्रसिद्ध पुस्तक आहे.
त्यांनी शालेय विद्यार्थ्यांसाठी देखील भूगोलाची पाठ्यपुस्तके लिहिली आहेत.

दूरदर्शन आणि प्रसिद्धी

मिडलटन हे केवळ एक शास्त्रज्ञ नसून ते एक लोकप्रिय टीव्ही सादरकर्ते देखील आहेत.
त्यांनी चॅनेल ४ (Channel 4) साठी 'Going to Extremes' नावाची एक प्रसिद्ध डॉक्युमेंटरी मालिका केली होती. यात त्यांनी जगातील सर्वात गरम (सहारा वाळवंट), सर्वात थंड (ओयम्याकॉन, रशिया) आणि सर्वात ओल्या (चेरापुंजी, भारत) ठिकाणांना भेटी देऊन तिथल्या जीवनशैलीचे चित्रण केले.

पुरस्कार आणि सन्मान

त्यांच्या भूगोल क्षेत्रातील उल्लेखनीय कामासाठी त्यांना रॉयल जियोग्राफिकल सोसायटीकडून (Royal Geographical Society) पुरस्कार मिळालेला आहे.

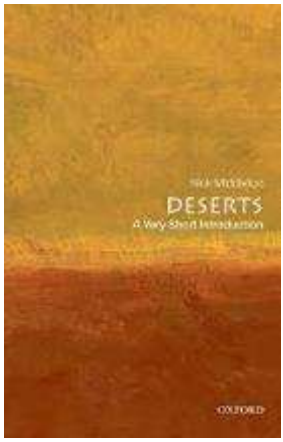

२००२ मध्ये त्यांना त्यांच्या 'Going to Extremes' या पुस्तकासाठी अनेक नामांकने मिळाली होती.
विशेष बाब: निक मिडलटन यांनी भारताचा देखील प्रवास केला असून, चेरापुंजी (मेघालय)

येथील पावसाचे आणि तिथल्या लोकांच्या संघर्षाचे अतिशय प्रभावी वर्णन त्यांच्या कार्यात आढळते.

महत्त्वपूर्ण ग्रंथ

Desert: A Very Short Introduction

Global Dust Storms

Extreme Environments

Going to Extremes

डॉन मिशेल (अमेरिका)

जन्म: १९६१

डॉन मिशेल (Don Mitchell;) हे एक प्रख्यात अमेरिकन सांस्कृतिक

भूगोलशास्त्रज्ञ (Cultural Geographer) आहेत. ते सध्याच्या काळातील 'जहाल' किंवा 'क्रांतिकारी' भूगोलशास्त्रातील (Radical Geography) एक महत्त्वाचे नाव मानले जातात.

शिक्षण आणि कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी सॅन डिएगो स्टेट युनिव्हर्सिटीतून पदवी घेतली आणि पुढे रटगर्स विद्यापीठातून (Rutgers University) १९९२ मध्ये पीएच.डी. पूर्ण केली.

प्राध्यापक: त्यांनी दीर्घकाळ सिराक्यूज विद्यापीठात (Syracuse University) भूगोलाचे प्राध्यापक म्हणून काम केले. सध्या ते स्वीडनमधील उप्साला विद्यापीठात (Uppsala University) मानवी भूगोलाचे प्राध्यापक आहेत.

मुख्य संशोधन क्षेत्रे

डॉन मिशेल यांचे कार्य प्रामुख्याने खालील विषयांवर केंद्रित आहे:

सांस्कृतिक भूगोल: संस्कृती म्हणजे केवळ कला किंवा परंपरा नसून, ती सत्ता आणि संघर्षातून कशी निर्माण होते, याचा त्यांनी अभ्यास केला.

सार्वजनिक जागा (Public Space): शहरातील सार्वजनिक जागांवर कोणाचा अधिकार आहे आणि बेघर लोकांना या जागांवरून कसे हाकलले जाते, यावर त्यांनी परखड मते मांडली आहेत.

कामगार आणि स्थलांतर: कॅलिफोर्नियातील शेतमजुरांचा इतिहास आणि त्यांच्या संघर्षाचा भूगोलाशी असलेला संबंध त्यांनी अभ्यासला आहे.

प्रमुख पुस्तके

त्यांनी लिहिलेली काही पुस्तके भूगोलशास्त्राच्या अभ्यासकांसाठी अत्यंत महत्त्वाची मानली जातात:

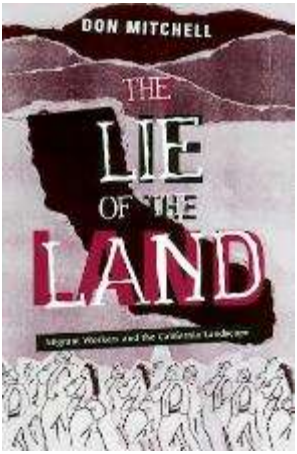

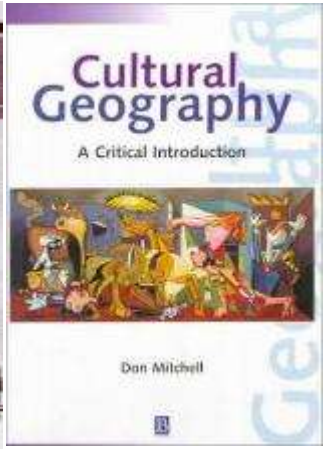

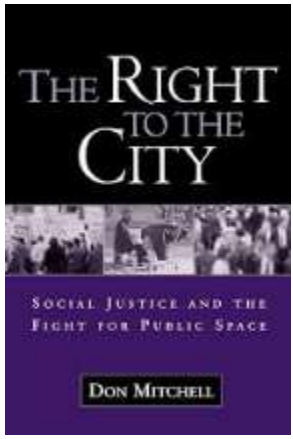

The Lie of the Land (१९९६): यात त्यांनी कॅलिफोर्नियातील शेतमजुरांच्या शोषणाबद्दल आणि तिथल्या लँडस्केपबद्दल लिहिले आहे.

Cultural Geography: A Critical Introduction (२०००): हे पुस्तक जगभरातील विद्यापीठांमध्ये सांस्कृतिक भूगोलाचा पाया समजले जाते.

The Right to the City (२००३): या पुस्तकात त्यांनी शहरातील सार्वजनिक ठिकाणांमधील लोकशाही आणि सामाजिक न्यायावर भाष्य केले आहे.

पुरस्कार आणि सन्मान

मॅकआर्थर फेलोशिप (MacArthur Fellowship): १९९८ मध्ये त्यांना त्यांच्या कल्पक आणि महत्त्वपूर्ण संशोधनासाठी अत्यंत प्रतिष्ठेची 'मॅकआर्थर फेलोशिप' (ज्याला 'जीनियस ग्रांट' असेही म्हणतात) मिळाली होती.गुगेनहाइम फेलोशिप: २००८ मध्ये त्यांना या पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

डॉन मिशेल यांनी हे दाखवून दिले की, भूगोल म्हणजे केवळ नकाशे किंवा डोंगर-दऱ्यांचा अभ्यास नसून, तो सामाजिक न्याय, कामगारांचे हक्क आणि सत्तेचा संघर्ष यांचा देखील अभ्यास आहे.

हेन्री मिशेल (अमेरिका)

जन्म: १६ सप्टेंबर १८३० मॅसॅच्युसेट्स

मृत्यू:१ डिसेंबर १९०२ रोजी न्यूयॉर्क

हेन्री मिशेल (Henry Mitchell; १८३०–१९०२) हे १९ व्या शतकातील एक अत्यंत कुशल अमेरिकन समुद्रशास्त्रज्ञ (Oceanographer) आणि जललेखातज्ज्ञ (Hydrographer) होते. त्यांनी प्रामुख्याने भरती-ओहोटी, सागरी प्रवाह आणि किनारपट्टीच्या भूगोलावर महत्त्वपूर्ण संशोधन केले आहे.

शिक्षण: त्यांनी त्यांचे शिक्षण खाजगीरीत्या पूर्ण केले. त्यांचे वडील विल्यम मिशेल हे देखील खगोलशास्त्रज्ञ होते आणि त्यांची बहीण

मारिया मिशेल ही अमेरिकेतील पहिली प्रसिद्ध महिला खगोलशास्त्रज्ञ होती.

'यू.एस. कोस्ट सर्व्हे' मधील कारकीर्द

हेन्री मिशेल यांनी १८४९ मध्ये 'युनायटेड स्टेट्स कोस्ट सर्व्हे' (U.S. Coast Survey) मध्ये प्रवेश केला.

त्यांनी अमेरिकेच्या पूर्व किनारपट्टीवरील अनेक बंदरांचा आणि खाड्यांचा शास्त्रीय अभ्यास केला.

भरती-ओहोटीचे संशोधन: त्यांनी भरती-ओहोटीच्या प्रवाहांचे मोजमाप करण्यासाठी नवीन उपकरणे आणि पद्धती विकसित केल्या. विशेषतः न्यूयॉर्क हार्बरच्या अभ्यासात त्यांचे मोठे योगदान होते.

प्रमुख भौगोलिक आणि अभियांत्रिकी कार्ये

पनामा कालवा आणि सुएझ कालवा: हेन्री मिशेल यांना सुएझ कालव्याच्या बांधकामाची पाहणी करण्यासाठी आणि पनामा कालव्याच्या संभाव्य मार्गाचा अभ्यास करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय समित्यांवर नियुक्त करण्यात आले होते.

मिसिसिपी नदी: त्यांनी मिसिसिपी नदीच्या मुखाशी साचणारा गाळ आणि प्रवाहाच्या हालचालींचा अभ्यास केला, जो नौकानयनासाठी अत्यंत महत्त्वाचा ठरला.

समुद्रतळाचा अभ्यास: समुद्राच्या तळाची रचना आणि तिथले प्रवाह यांचा मानवी हस्तक्षेपावर (जसे की बंदरे बांधणे) काय परिणाम होतो, याचे त्यांनी अचूक विश्लेषण केले.

सन्मान आणि वारसा

नॅशनल अकॅडमी ऑफ सायन्सेस: १८८५ मध्ये त्यांची अमेरिकेच्या 'नॅशनल अकॅडमी ऑफ सायन्सेस'चे सदस्य म्हणून निवड झाली.

मानद पदवी: १८६७ मध्ये हार्वर्ड विद्यापीठाने त्यांना मानद पदवी देऊन सन्मानित केले.

त्यांना अमेरिकेतील 'सागरी भूगोलाच्या पायाभरणी' करणाऱ्या शास्त्रज्ञांपैकी एक मानले जाते.

मृत्यू:१ डिसेंबर १९०२ रोजी न्यूयॉर्क

हेन्री मिशेल यांनी विशेषतः भरती-ओहोटीच्या ऊर्जेचा आणि प्रवाहांचा बंदरांच्या बांधकामावर कसा परिणाम होतो, हे जगाला पहिल्यांदा शास्त्रीयदृष्ट्या पटवून दिले.

कॅथरीन मिशेल (अमेरिका)

जन्म: १९६१

कॅथरीन मिशेल (Katharine Mitchell) या अमेरिकेतील एक प्रसिद्ध वास्तुविशारद (Architect) आणि शहरी नियोजनकार आहेत. त्यांनी भूगोल, स्थापत्यशास्त्र आणि सामाजिक न्याय यांचा मेळ घालून 'शहरी अवकाशाच्या' (Urban Space) अभ्यासात मोठे योगदान दिले आहे.

शिक्षण आणि कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी प्रिन्स्टन विद्यापीठातून वास्तुविशारद (Architecture) विषयाची पदवी घेतली आणि पुढे शहरी नियोजनात विशेष प्राविण्य मिळवले.

विशेषज्ञता: त्यांचे मुख्य कार्य शहरांमधील मोकळ्या जागा, सार्वजनिक उद्याने आणि त्यांचा लोकांच्या सामाजिक जीवनावर होणारा परिणाम यावर केंद्रित आहे.

प्रमुख योगदान

शाश्वत शहरी नियोजन: त्यांनी आधुनिक शहरांच्या रचनेत 'पर्यावरणपूरक' आणि 'शाश्वत' (Sustainable) पद्धतींचा वापर करण्यावर भर दिला.

सार्वजनिक जागांचा विकास: शहरांमधील उद्याने किंवा सार्वजनिक ठिकाणे ही केवळ शोभेची नसून ती सर्वसामान्य नागरिकांच्या संवादासाठी आणि लोकशाहीसाठी महत्त्वाची आहेत, असा त्यांचा दृष्टिकोन आहे.

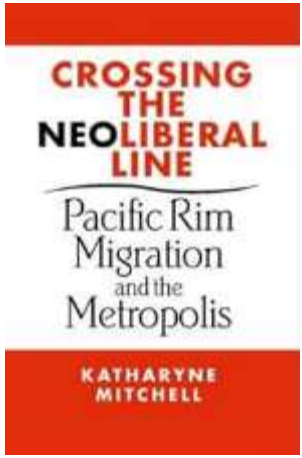

प्रकल्प: त्यांनी अमेरिकेतील अनेक मोठ्या शहरांच्या पुनर्विकास प्रकल्पांमध्ये सल्लागार म्हणून काम केले आहे.

मानवी भूगोल आणि स्थापत्य यांचा संबंध

कॅथरीन मिशेल यांचे कार्य 'मानवी भूगोल' (Human Geography) या विषयाशी जवळून संबंधित आहे. एखादे शहर कसे वसलेले आहे, याचा तिथल्या लोकांच्या मानसिकतेवर आणि सामाजिक संबंधांवर कसा परिणाम होतो, याचे त्यांनी बारकाईने विश्लेषण केले आहे.

टीप: भूगोलशास्त्रात याच नावाशी (Katherine Mitchell) साधर्म्य असणाऱ्या आणि 'सांस्कृतिक भूगोल' (Cultural Geography) क्षेत्रात काम करणाऱ्या इतरही काही संशोधिका आहेत, ज्यांचे कार्य स्थलांतर आणि नागरिकत्वाच्या प्रश्नांवर आधारित आहे.

प्रमुख ग्रंथ

Crossing the Neoliberal Line: Pacific Rim Migration and the Metropolis

Geographies of Justice (सह-संपादित)

New Cultural Geographies (सह-संपादित)

अलेक्झांड्रा मोनेडझिकोवा, (बल्गेरिया)

जन्म24 जानेवारी 1889प्लोवदिव्ह, बल्गेरिया

मृत्यू 2 जुलै 1959 सोफिया, बल्गेरिया

अलेक्झांड्रा मोनेडझिकोवा (Alexandra Monedzhikova; १८८९–१९५९) या बल्गेरियातील एक प्रसिद्ध भूगोलशास्त्रज्ञ,

इतिहासकार, लेखिका आणि शिक्षिका होत्या. बल्गेरियामध्ये भूगोल विषयाचा प्रसार करण्यात आणि तो सामान्य लोकांपर्यंत पोहोचवण्यात त्यांनी मोलाची भूमिका बजावली.

सुरुवातीचे जीवन आणि शिक्षण

जन्म: २४ जानेवारी १८८९ रोजी बल्गेरियातील प्लोव्हडिव्ह (Plovdiv) येथे एका शिक्षक कुटुंबात झाला.शिक्षण: त्यांनी १९०६ मध्ये सोफिया येथील मुलींच्या उच्च माध्यमिक शाळेतून पदवी मिळवली. त्यानंतर १९१५ मध्ये सोफिया विद्यापीठातून इतिहास आणि भूगोल विषयांत उच्च शिक्षण पूर्ण केले.

शैक्षणिक आणि सामाजिक कार्य

त्यांनी सोफियामधील अनेक शाळांमध्ये भूगोल आणि इतिहासाचे अध्यापन केले.त्या केवळ वर्गात शिकवून थांबल्या नाहीत, तर त्यांनी विद्यार्थ्यांसाठी भौगोलिक सहली आणि प्रत्यक्ष क्षेत्रीय भेटींचे (Field trips) आयोजन करण्यास सुरुवात केली, जे त्या काळात नवीन होते.त्या बल्गेरियन जियोग्राफिकल सोसायटीच्या सक्रिय सदस्या होत्या.

प्रमुख लेखन आणि पुस्तके

मोनेडझिकोवा यांनी भूगोल विषयावर विपुल लेखन केले आहे. त्यांची शैली अत्यंत सोपी आणि रंजक होती:

'बल्गेरिया' (Bulgaria): त्यांनी आपल्या देशाच्या भूगोलावर आधारित अनेक पुस्तके लिहिली, ज्यात तिथली नैसर्गिक संपदा आणि लोकांचे जीवन यांचे वर्णन होते.

'द जोग्राफी ऑफ बल्गेरिया इन नरेटिव्हज' (The Geography of Bulgaria in Narratives): हे त्यांचे सर्वात गाजलेले पुस्तक आहे. यात त्यांनी बल्गेरियाचा भूगोल गोष्टींच्या स्वरूपात मांडला होता.त्यांनी केवळ बल्गेरियाच नव्हे, तर पोलंड, रोमानिया आणि इतर युरोपीय देशांच्या भूगोलावरही पुस्तके लिहिली.

माहिती कोश: त्यांनी भूगोलाशी संबंधित अनेक कोशांचे (Encyclopedias) संपादन केले.

वारसा आणि सन्मान

त्यांना बल्गेरियातील 'पॉप्युलर जियोग्राफर' मानले जाते, कारण त्यांनी भूगोल हा विषय केवळ तज्ज्ञांपुरता मर्यादित न ठेवता सर्वसामान्य जनतेपर्यंत पोहोचवला.

सोफिया आणि बल्गेरियातील अनेक संस्था आजही त्यांच्या कार्याचा गौरव करतात.

मृत्यू: २ जुलै १९५९ रोजी सोफिया येथे त्यांचे निधन झाले.

अलेक्झांड्रा मोनेडझिकोवा यांनी ज्या काळात महिलांसाठी शिक्षण आणि संशोधन कठीण होते, त्या काळात भूगोल विषयात स्वतःचे स्थान निर्माण केले.

जेनिस मोंक (ऑस्ट्रेलिया)

जन्म १३ मार्च १९३७, सिडनी, ऑस्ट्रेलिया

मृत्यू १२ जुलै २०२४

जेनिस मोंक (Janice Monk) या एक प्रख्यात ऑस्ट्रेलियन-अमेरिकन भूगोलशास्त्रज्ञ आहेत. मानवी भूगोल, विशेषतः स्त्रीवादी भूगोल (Feminist Geography) आणि भूगोलाचा इतिहास या क्षेत्रांत त्यांनी जागतिक स्तरावर अत्यंत मोलाचे योगदान दिले आहे.

शिक्षण आणि कारकीर्द

जन्म: ऑस्ट्रेलियातील सिडनी येथे १९३७ मध्ये झाला.शिक्षण: त्यांनी सिडनी विद्यापीठातून पदवी घेतली आणि त्यानंतर अमेरिकेतील इलिनॉय विद्यापीठातून (University of Illinois) पीएच.डी. पूर्ण केली.अध्यापन: त्यांनी 'युनिव्हर्सिटी ऑफ ॲरिझोना' (University of Arizona) येथे भूगोल आणि प्रादेशिक विकास विभागात दीर्घकाळ प्राध्यापिका म्हणून काम केले. तसेच त्या तिथल्या 'वुमेन्स स्टडीज' (Southwest Institute for Research on Women) च्या संचालक देखील होत्या.

प्रमुख योगदान

जेनिस मोंक यांना भूगोलातील स्त्रीवादी दृष्टिकोनाच्या प्रवर्तक मानले जाते. त्यांचे कार्य खालील मुद्द्यांवर केंद्रित आहे:स्त्रीवादी भूगोल: भूगोलाच्या अभ्यासात स्त्रियांच्या अनुभवांकडे आणि त्यांच्या समस्यांकडे दुर्लक्ष झाले होते. मोंक यांनी लिंगभाव (Gender) हा भूगोलाचा एक अविभाज्य भाग आहे, हे सिद्ध केले.भूगोलाचा इतिहास: त्यांनी भूगोल विषयाच्या इतिहासामध्ये स्त्रियांचे योगदान काय राहिले आहे, याचा सखोल शोध घेतला आणि ते जगासमोर मांडले.आंतरराष्ट्रीय सहकार्य: त्यांनी आंतरराष्ट्रीय भौगोलिक संघाच्या (International Geographical Union - IGU) 'लिंग आणि भूगोल' (Gender and Geography) या आयोगाच्या अध्यक्षा म्हणून काम केले.

प्रमुख पुस्तके आणि संपादन

त्यांनी अनेक पुस्तकांचे लेखन आणि संपादन केले आहे, ज्यांनी भूगोल विषयाची व्याप्ती वाढवली:

Women and the Environment: पर्यावरणाशी स्त्रियांचे असलेले नाते त्यांनी यातून स्पष्ट केले.

The Global Restructuring of Employment: जागतिकीकरणाचा महिलांच्या रोजगारावर होणारा परिणाम यावर त्यांनी भाष्य केले.

त्यांनी ८० हून अधिक शोधनिबंध प्रसिद्ध केले आहेत.

पुरस्कार आणि सन्मान

AAG लाफटाइम अचिव्हमेंट अवॉर्ड: 'अमेरिकन असोसिएशन ऑफ जियोग्राफर्स' (AAG) कडून त्यांना त्यांच्या जीवनगौरवाबद्दल हा सर्वोच्च सन्मान देण्यात आला.त्यांना रॉयल जियोग्राफिकल सोसायटीचे मानाचे सदस्यत्व मिळाले आहे.

जेनिस मोंक यांनी केवळ नकाशे आणि भूभागांचा अभ्यास न करता, "भूगोलात मानवी चेहरा आणि लिंगभाव" कसा महत्त्वाचा आहे, हे अधोरेखित केले.

मार्क मोनमोनियर (अमेरिका)

जन्म २ फेब्रुवारी १९४३ बाल्टीमोर, मेरीलँड

मार्क मोनमोनियर (Mark Monmonier) हे अमेरिकेतील एक अतिशय प्रभावशाली भूगोलशास्त्रज्ञ आणि नकाशेकार (Cartographer) आहेत. ते विशेषतः नकाशे आणि त्यांचा वापर करून केली जाणारी दिशाभूल किंवा 'राजकारण' या विषयावरील त्यांच्या सखोल अभ्यासासाठी जगप्रसिद्ध आहेत.

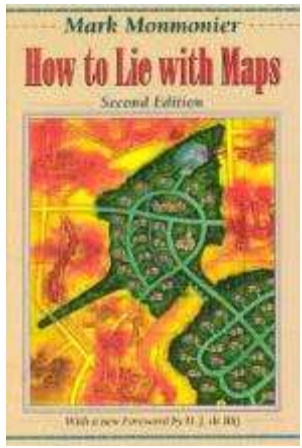

शिक्षण आणि कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी जॉन्स हॉपकिन्स विद्यापीठातून पदवी घेतली आणि पेनसिल्व्हेनिया स्टेट युनिव्हर्सिटीमधून (Penn State) भूगोलात पीएच.डी. पूर्ण केली.प्राध्यापक: ते न्यूयॉर्कमधील सिराक्यूज विद्यापीठात (Syracuse University) 'मॅक्सवेल स्कूल ऑफ सिटिझनशिप अँड पब्लिक अफेयर्स' येथे भूगोलाचे प्रतिष्ठित प्राध्यापक आहेत.

प्रमुख योगदान: 'नकाशे आणि खोटेपणा'

मार्क मोनमोनियर यांचे नाव घेताच सर्वात आधी आठवते ते त्यांचे जगप्रसिद्ध पुस्तक: 'How to Lie with Maps' (१९९१).या पुस्तकात त्यांनी मांडले की, प्रत्येक नकाशा हा काही प्रमाणात खोटा असतो, कारण त्रिमितीय पृथ्वी द्विमितीय कागदावर मांडताना काही गोष्टी गाळाव्या लागतात किंवा बदलून दाखवाव्या लागतात.त्यांनी स्पष्ट केले की नकाशे हे केवळ भौगोलिक माहिती देण्याचे साधन नसून, ते जाहिरात, राजकारण आणि लष्करी फायद्यासाठी लोकांची दिशाभूल करण्यासाठी कसे वापरले जातात.

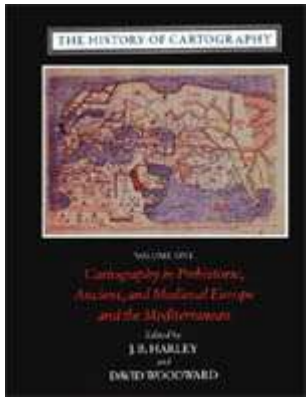

संशोधनाचे इतर विषय

हवामान आणि नकाशे: त्यांनी हवामानाचे नकाशे (Weather Maps) आणि त्यांचा इतिहास यावरही मोठे संशोधन केले आहे.

तंत्रज्ञान: भौगोलिक माहिती प्रणाली (GIS) आणि संगणकीय नकाशाशास्त्र या विषयांत त्यांनी सुरुवातीच्या काळात मोलाचे काम केले.

नकाशांचा इतिहास: त्यांनी शिकागो विद्यापीठाच्या 'हिस्ट्री ऑफ कार्टोग्राफी' (History of Cartography) या महाकोशाच्या सहाव्या खंडाचे संपादन केले आहे.

४. प्रसिद्ध पुस्तके

त्यांनी विपुल लेखन केले असून त्यांची काही प्रमुख पुस्तके खालीलप्रमाणे आहेत:

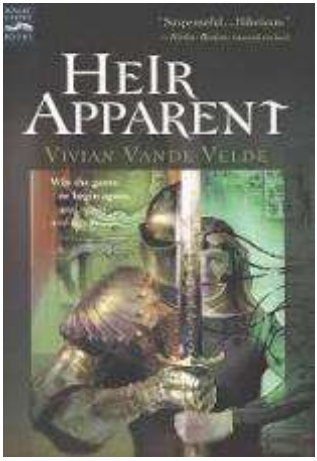

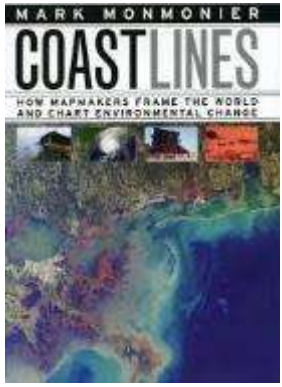

How to Lie with Maps: (हे त्यांचे सर्वात लोकप्रिय पुस्तक आहे).

Air Apparent: हवामानाच्या नकाशांच्या इतिहासावर आधारित.

No Dig, No Fly, No Go: यात त्यांनी नकाशांचा वापर करून लोकांच्या हालचालींवर कशी बंधने आणली जातात, हे स्पष्ट केले आहे.

Coast Lines: समुद्राच्या वाढत्या पातळीचे नकाशे तयार करण्याच्या आव्हानांवर आधारित.

मोनमोनियर यांनी अनेक महत्त्वाची पुस्तके लिहिली आहेत ज्यांनी नकाशेविषयीचा ज्ञानाचा विस्तार साधला:

Mapping It Out: Expository Cartography for the Humanities and Social Sciences — नकाशाचे व्याख्यात्मक रूप.

From *Squaw Tit* to *Whorehouse Meadow* — स्थाननामांचा संदर्भ आणि विवाद.

Rhumb Lines and Map Wars — मर्केटर प्रोजेक्शनचा सामाजिक इतिहास.

Spying with Maps — नकाशांचा वापर *सर्व्हेअन्स आणि गोपनीयता* मध्ये.

पुरस्कार आणि सन्मान

त्यांच्या नकाशाशास्त्रातील योगदानासाठी त्यांना 'अमेरिकन असोसिएशन ऑफ जियोग्राफर्स' (AAG) आणि 'ब्रिटिश कार्टोग्राफिक सोसायटी' कडून अनेक पुरस्कार मिळाले आहेत.२००२

मध्ये त्यांना त्यांच्या शैक्षणिक कार्यासाठी 'गुगेनहाइम फेलोशिप' मिळाली होती.

थोडक्यात सांगायचे तर: मार्क मोनमोनियर यांनी जगाला हे शिकवले की नकाशावर डोळे झाकून विश्वास ठेवू नका, तर त्यामागचा उद्देश आणि त्यातील त्रुटी समजून घ्यायला शिका.

एलिना गोंझालेझ अचा डे कोरिया मोरालेस (स्पेन)

जन्म 20 जानेवारी 1861ब्यूनस आयर्स प्रांत, अर्जेंटिना

मृत्यू 13 ऑगस्ट 1942 ब्यूनस आयर्स, अर्जेंटिना

एलिना गोंझालेझ अचा डे कोरिया मोरालेस (Elena González Acha de Correa Morales; १८६१–१९४२) या अर्जेंटिनातील (मूळ स्पॅनिश वारसा असलेल्या) एक अत्यंत प्रभावी भूगोलशास्त्रज्ञ, चित्रकार आणि कार्यकर्त्या होत्या. त्यांनी दक्षिण अमेरिकेतील भूगोलशास्त्राच्या विकासात, विशेषतः नकाशाशास्त्रात मोठे योगदान दिले.

सुरुवातीचे जीवन आणि शिक्षण

जन्म: १८६१ मध्ये दक्षिण अमेरिकेतील पेरू किंवा अर्जेंटिना (काही संदर्भांनुसार) येथे एका प्रतिष्ठित कुटुंबात झाला. त्यांच्या शिक्षणात कला आणि विज्ञान या दोन्ही विषयांचा समावेश होता.त्यांनी कला आणि चित्रकलेचे औपचारिक शिक्षण घेतले होते, ज्याचा उपयोग त्यांनी पुढे अचूक नकाशे तयार करण्यासाठी केला.

वैज्ञानिक आणि भौगोलिक योगदान

अर्जेंटाईन जियोग्राफिकल सोसायटी: १८७९ मध्ये स्थापन झालेल्या 'इन्स्टिट्यूटो जियोग्राफिको अर्जेंटिनो' (Argentine Geographical Institute) मध्ये सामील होणाऱ्या त्या पहिल्या महिलांपैकी एक होत्या.नकाशाशास्त्र (Cartography): त्यांनी अर्जेंटिनाचे अनेक अचूक नकाशे तयार केले. त्यांचे नकाशे केवळ भौगोलिक माहिती देत नसत, तर ते कलात्मकरीत्या अत्यंत उत्कृष्ट असत.

लेखन: त्यांनी भौगोलिक संशोधनावर आधारित अनेक लेख आणि पुस्तके लिहिली. "The Geography of Argentina" हे त्यांचे कार्य त्या काळी अत्यंत महत्त्वाचे मानले जात असे.

Geografía elemental: Libro 1

Ensayo de Geografía Argentina: Parte Física

Isondú: lecturas variadas para las escuelas comunes

Isipós tradiciones y cuentos para niños

Amalita: libro de lectura para cuarto grado (सह-लेखन)

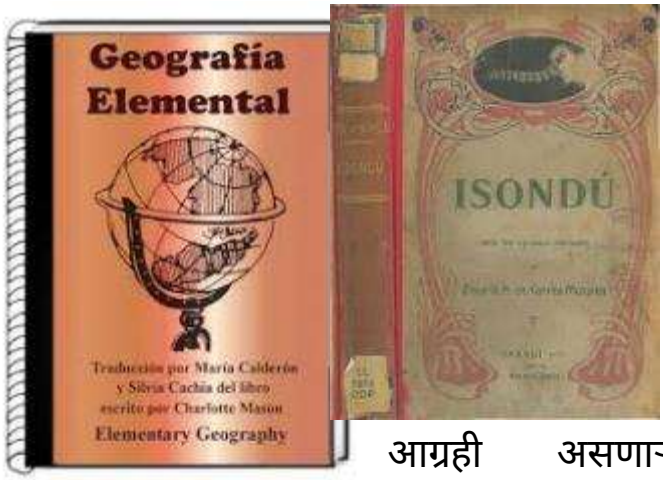

सामाजिक आणि महिला हक्कांचे कार्य

त्या केवळ शास्त्रज्ञ नव्हत्या, तर महिलांच्या शिक्षणासाठी आग्रही असणाऱ्या कार्यकर्त्या होत्या.त्यांनी 'नॅशनल कौन्सिल ऑफ वुमन' (National Council of Women) च्या माध्यमातून महिलांना विज्ञानाकडे वळवण्यासाठी प्रयत्न केले.भूगोल आणि नैसर्गिक विज्ञानाच्या क्षेत्रातील महिलांचा सहभाग वाढवणे हे त्यांचे प्रमुख उद्दिष्ट होते.

सन्मान आणि वारसा

त्यांना त्यांच्या भौगोलिक कार्यासाठी अनेक आंतरराष्ट्रीय सन्मान मिळाले. १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात भूगोल क्षेत्रात काम करणाऱ्या त्या मोजक्या महिलांपैकी एक होत्या.त्यांचे पती लुसियो कोरिया मोरालेस हे प्रसिद्ध शिल्पकार होते, त्यामुळे त्यांना कलेची उत्तम जाण होती, जी त्यांच्या नकाशांमध्ये दिसून येत असे.

मृत्यू: १९४२ मध्ये अर्जेंटिनाची राजधानी ब्यूनस आयर्स (Buenos Aires) येथे त्यांचे निधन झाले.

त्यांच्या कार्यामुळे दक्षिण अमेरिकेतील महिलांसाठी विज्ञानाची दारे उघडली गेली. त्यांच्या सन्मानार्थ अर्जेंटिनातील एका टेकडीला त्यांचे नाव देण्यात आले आहे.

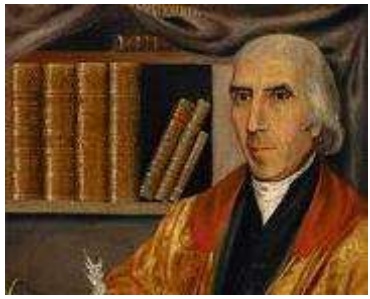

जेदिदिया मोर्स (अमेरिका)

जन्म २३ ऑगस्ट १७६१वुडस्टॉक , कनेक्टिक कॉलोनी , ब्रिटिश अमेरिका

मृत्यू 9 जून, 1826 न्यू हेवन , कनेक्टिकट , संयुक्त राज्य अमेरिका

जेदिदिया मोर्स (Jedidiah Morse) हे अमेरिकेतील एक प्रसिद्ध धर्मोपदेशक आणि भूगोलशास्त्रज्ञ होते. त्यांना 'अमेरिकन भूगोलशास्त्राचे जनक' (Father of American Geography) म्हणून ओळखले जाते.

शिक्षण: त्यांनी १७८३ मध्ये येल विद्यापीठातून (Yale University) पदवी मिळवली. त्यानंतर त्यांनी धर्मशास्त्राचा अभ्यास केला आणि ते धर्मोपदेशक (Pastor) बनले.

भूगोलशास्त्रातील योगदान

जेदिदिया मोर्स यांच्या काळात अमेरिकेतील शाळांमध्ये ब्रिटनमधून आलेली पुस्तके वापरली जात असत. अमेरिकेचा स्वतःचा असा अधिकृत भूगोल उपलब्ध नव्हता. ही उणीव मोर्स यांनी भरून काढली.

American Geography (१७८९): हे त्यांचे सर्वात प्रसिद्ध पुस्तक आहे. अमेरिकन भूगोलशास्त्रावर आधारित हे पहिलेच मोठे पुस्तक होते. यात त्यांनी अमेरिकेची राज्ये, तिथली शहरे, नद्या आणि नैसर्गिक साधनसंपत्तीची सखोल माहिती दिली होती.

नकाशाशास्त्र: त्यांनी आपल्या पुस्तकांसोबत अचूक नकाशे दिले होते, जे तत्कालीन अमेरिकन नागरिकांसाठी आणि विद्यार्थ्यांसाठी अत्यंत उपयुक्त ठरले.

शालेय पुस्तके: त्यांनी भूगोल विषयावर लहान मुलांसाठी सोपी पाठ्यपुस्तके (Geography Made Easy) तयार केली, ज्यामुळे अमेरिकेत या विषयाची लोकप्रियता वाढली.

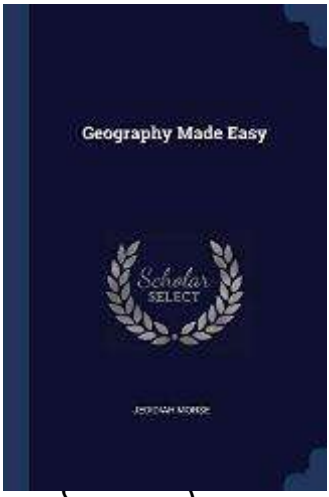

भूगोलशास्त्रातील काम

मोर्स यांनी 1784 मध्ये *Geography Made Easy* हा अमेरिका मध्ये प्रकाशित *पहिला भूगोलशिक्षण ग्रंथ* लिहिला, जो खूप लोकप्रिय झाला आणि २५ पेक्षा अधिक पुनर्मुद्रण झाले.

त्यानंतर त्यांनी *The American Geography* (1789) प्रकाशित केले, जे पुढे *American Universal Geography* म्हणूनही ओळखले गेले आणि अमेरिका बद्दलचा सर्वसमावेशक भूगोल ग्रंथ बनला.

त्यांनी *The American Gazetteer* (1797) आणि इतर भूगोल संदर्भ ग्रंथ सुध्दा प्रकाशित केले.

राजकीय आणि धार्मिक विचार

ते एक कट्टर 'फेडरलिस्ट' (Federalist) होते आणि अमेरिकन क्रांतीच्या मूल्यांचे समर्थक होते.त्यांनी स्थानिक अमेरिकन (Native Americans) समुदायांच्या परिस्थितीचा अभ्यास करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर प्रवास केला आणि त्यांच्याबद्दलचे अहवाल सरकारला सादर केले.

कौटुंबिक वारसा

जेदिदिया मोर्स हे प्रसिद्ध शास्त्रज्ञ आणि शोधक सॅम्युअल मोर्स (Samuel Morse) यांचे वडील होते. सॅम्युअल मोर्स यांनीच 'टेलिग्राफ' आणि 'मोर्स कोड'चा शोध लावला

प्रमुख ग्रंथसंपदा

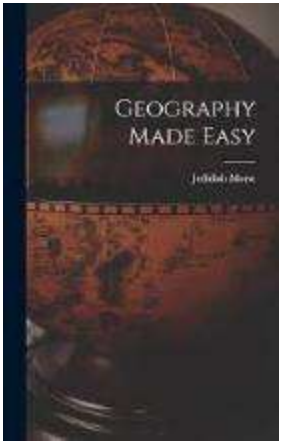

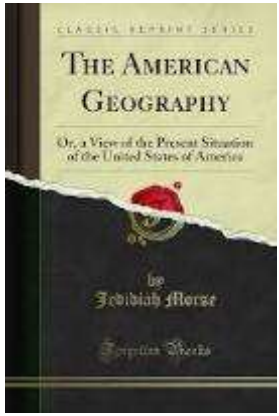

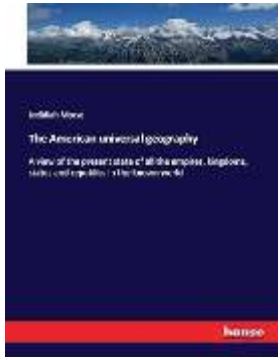

Geography Made Easy १७८४ अमेरिकेत प्रकाशित झालेले पहिले भूगोल पुस्तक.

The American Geography १७८९ अमेरिकेच्या प्रादेशिक भूगोलाचा सविस्तर ग्रंथ.

American Universal Geography १७९३ जागतिक भूगोलाची माहिती देणारा ग्रंथ.

मृत्यू: ९ जून १८२६ रोजी न्यू हेवन, कनेटिकट येथे त्यांचे निधन झाले.

जेदिदिया मोर्स यांनी अमेरिकेला स्वतःची भौगोलिक ओळख निर्माण करून दिली, ज्यामुळे त्यांना आजही अमेरिकन विज्ञानाच्या इतिहासात महत्त्वाचे स्थान आहे.

मायकेल मॉर्टिमोर (इंग्लंड)

जन्म ७ सप्टेंबर १९३७ बर्म्युडा

मृत्यू १० सप्टेंबर २०१७, सोमरसेट, यूके

मायकेल मॉर्टिमोर (Michael Mortimore;) हे एक ख्यातनाम ब्रिटिश भूगोलशास्त्रज्ञ आणि संशोधक होते. त्यांनी प्रामुख्याने आफ्रिकेतील शुष्क प्रदेश (Drylands), तिथली

शेती आणि पर्यावरणातील बदलांशी अनुकूलन करणाऱ्या मानवी समुदायांचा सखोल अभ्यास केला.

सुरुवातीचे जीवन आणि शिक्षण

जन्म: १९३७ मध्ये इंग्लंडमध्ये झाला.शिक्षण: त्यांनी प्रतिष्ठित विद्यापीठांमधून भूगोलाचे शिक्षण पूर्ण केले. त्यांच्या संशोधनाचा मुख्य केंद्रबिंदू सुरुवातीपासूनच मानवी भूगोल आणि पर्यावरणाचा संबंध हा होता.

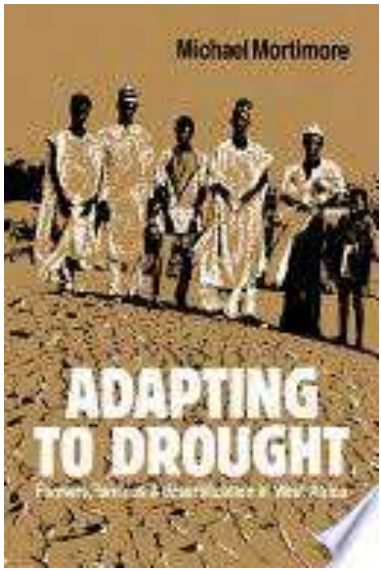

नायजेरियातील कार्य

मॉर्टिमोर यांनी आपल्या कारकीर्दीतील बराच काळ नायजेरियामध्ये व्यतीत केला.त्यांनी उत्तर नायजेरियातील कानो (Kano) प्रदेशात दीर्घकाळ राहून तिथल्या शेतकऱ्यांच्या जीवनशैलीचा अभ्यास केला.त्यांनी हे सिद्ध केले की, वाढती लोकसंख्या नेहमीच पर्यावरणाचा ऱ्हास करत नाही, तर उलट काही वेळा लोकसंख्येमुळे जमिनीचे अधिक चांगल्या प्रकारे व्यवस्थापन केले जाऊ शकते. त्यांच्या या सिद्धांताला 'More People, Less Erosion' (जास्त लोक, कमी धूप) असे म्हटले जाते.

प्रमुख संशोधन आणि योगदान

मॉर्टिमोर यांचे कार्य 'वाळवंटीकरण' (Desertification) बद्दलच्या जुन्या समजुतींना छेद देणारे होते:

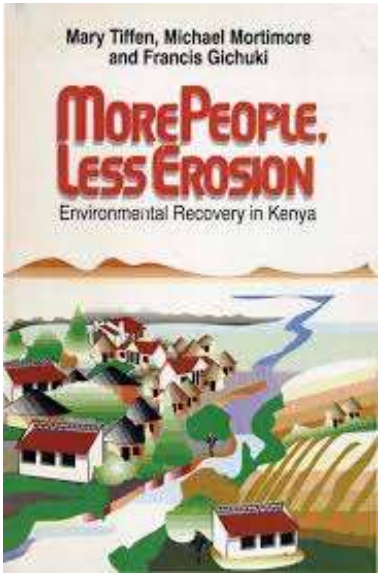

अनुकूलन (Adaptation): सहारा वाळवंटाच्या कडेला राहणारे लोक (Sahel region) दुष्काळाचा सामना कसा करतात आणि बदलत्या हवामानात स्वतःला कसे जुळवून घेतात, हे त्यांनी जगासमोर मांडले.शाश्वत शेती: त्यांनी शुष्क प्रदेशातील शेती पद्धती आणि पशुपालन यांच्यातील समन्वयावर भर दिला.धोरण निर्मिती: त्यांचे संशोधन आफ्रिकेतील गरिबी निर्मूलन आणि कृषी धोरणे आखण्यासाठी आजही मार्गदर्शक मानले जाते.

प्रमुख पुस्तके

त्यांनी अनेक महत्त्वाची पुस्तके लिहिली, ज्यांनी विकास भूगोलात (Development Geography) क्रांती घडवली:

Roots in the African Dust (१९९८): यात त्यांनी आफ्रिकेतील पर्यावरणाबद्दलच्या नकारात्मक दृष्टिकोनाला आव्हान दिले.

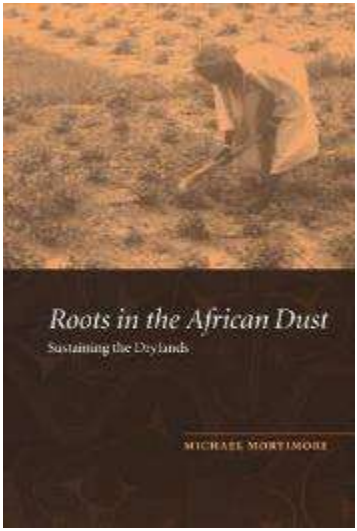

More People, Less Erosion (१९९४): (सह-लेखक: मेरी टिफेन) - हे त्यांचे सर्वात गाजलेले पुस्तक आहे. केनियातील माचाकोस जिल्ह्याचा अभ्यास यात मांडला आहे.

Adapting to Drought (१९८९): नायजेरियातील दुष्काळावर आधारित संशोधन. मॉर्टिमोर या

विविध निबंध आणि प्रबंध – *Zaria and its region* (1970) व इतर स्थानिक भूगोल विषयक अध्ययनं

पुरस्कार आणि सन्मान

त्यांच्या योगदानाबद्दल त्यांना रॉयल जियोग्राफिकल सोसायटीकडून 'व्हिक्टोरिया मेडल' (२००८) देऊन सन्मानित करण्यात आले.

मृत्यू: २०१७ मध्ये त्यांचे निधन झाले. त्यांच्या कार्यामुळे "आफ्रिकेतील लोक हे पर्यावरणाचे शत्रू नसून ते पर्यावरणाचे रक्षक आहेत," हा विचार जागतिक स्तरावर रुजला.

विल्यम जी. मोसेली (अमेरिका)

जन्म: १९६५ अल्टन [Alton, Illinois]

विल्यम जी. मोसेली (William G. Moseley; जन्म: १९६५) हे एक नामांकित अमेरिकन मानवी भूगोलशास्त्रज्ञ (Human Geographer) आणि प्राध्यापक आहेत. त्यांचे कार्य प्रामुख्याने आफ्रिकेतील कृषी पद्धती, अन्न सुरक्षा, पर्यावरणाशी संबंधित राजकारण आणि जागतिकीकरण या विषयांवर केंद्रित आहे.

शिक्षण आणि कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी कॅलिफोर्निया विद्यापीठ (बेर्कले) येथून पदवी मिळवली आणि जॉर्जिया विद्यापीठातून भूगोलात पीएच.डी. पूर्ण केली.अध्यापन: ते सध्या अमेरिकेतील मिनेसोटा राज्यातील मॅकलेस्टर कॉलेज (Macalester College) येथे भूगोलाचे प्राध्यापक आणि 'इंटरनॅशनल स्टडीज'चे संचालक आहेत.

संशोधनापूर्वी त्यांनी 'पीस कोअर' (Peace Corps) सारख्या संस्थांच्या माध्यमातून माली (Mali) सारख्या आफ्रिकी देशांमध्ये प्रत्यक्ष काम केले आहे.

मुख्य संशोधन क्षेत्रे

मोसेली यांनी जागतिक भूगोलात खालील विषयांवर महत्त्वपूर्ण मांडणी केली आहे:राजकीय पर्यावरणशास्त्र (Political Ecology): पर्यावरणातील बदल हे केवळ निसर्गामुळे नसून त्यामागे राजकारण, सत्ता आणि आर्थिक धोरणे कशी जबाबदार असतात, याचा त्यांनी अभ्यास केला.अन्न सुरक्षा (Food Security): आफ्रिकेतील गरीब शेतकरी जागतिक बाजारपेठेच्या दबावामुळे कपाशीसारखी नगदी पिके घेतात, ज्यामुळे त्यांच्या स्वतःच्या अन्नाचा प्रश्न कसा निर्माण होतो, हे त्यांनी मांडले.शाश्वत शेती: त्यांनी लहान शेतकऱ्यांच्या पारंपरिक शेती पद्धतींचे समर्थन केले असून त्या कशा प्रकारे पर्यावरणाचे रक्षण करतात, हे सिद्ध केले आहे.

प्रमुख पुस्तके आणि लेखन

त्यांनी ८० हून अधिक वैज्ञानिक लेख आणि अनेक पुस्तके लिहिली आहेत:

An Introduction to Human-Environment Geography: हे त्यांचे अत्यंत प्रसिद्ध पाठ्यपुस्तक असून जगभरातील अनेक विद्यापीठांत वापरले जाते.

The Environment and World History:

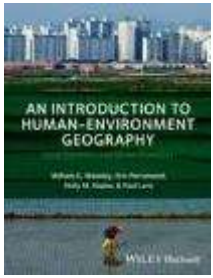

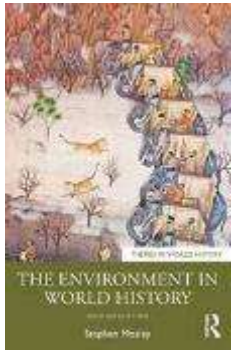

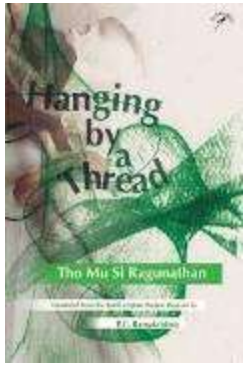

पर्यावरणाचा इतिहासावर होणारा परिणाम यात मांडला आहे.

Hanging by a Thread: पश्चिम आफ्रिकेतील कपाशीच्या शेतीवर जागतिकीकरणाचा काय परिणाम झाला, याचे सखोल विश्लेषण या पुस्तकात आहे.

प्रमुख ग्रंथ आणि प्रकाशने

मोसेली यांनी १००+ समीक्षित लेख आणि १२+ ग्रंथ प्रकाशित केले आहेत, ज्यामध्ये काही महत्त्वाचे समाविष्ट आहेत:

Africa's Green Revolution: Critical Perspectives on New Agricultural Technologies and Systems (२०१६)

Land Reform in South Africa: An Uneven Transformation (२०१५)

पुरस्कार आणि सन्मान

२०१३ मध्ये त्यांना मानवी भूगोलातील योगदानासाठी 'अमेरिकन असोसिएशन ऑफ जियोग्राफर्स' (AAG) कडून महत्त्वाचा पुरस्कार मिळालात्यांच्या कार्यासाठी त्यांना अनेकदा 'नॅशनल सायन्स फाऊंडेशन' आणि 'फुलब्राइट' सारख्या संस्थांकडून शिष्यवृत्ती मिळाली आहे.

थोडक्यात सांगायचे तर: विल्यम जी. मोसेली यांनी हे दाखवून दिले की आफ्रिकेतील गरिबी आणि भूक या समस्या केवळ हवामानामुळे नसून त्या चुकीच्या जागतिक आर्थिक धोरणांचे परिणाम आहेत.

अल-मुकद्दासी (जेरुसलेम/फातिमिद खलिफा)

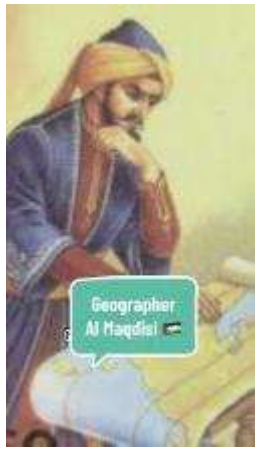

जन्म जवळजवळ 945/946 ई.यरूशलेम , अब्बासीद खिलाफत

मृत्यु 991 ईस्वी फातिमिद खिलाफत

अल-मुकद्दासी (Al-Muqaddasi; इ.स. ९४५–१०००) हे मध्ययुगीन काळातील एक महान अरबी भूगोलशास्त्रज्ञ आणि प्रवासी होते. त्यांना 'मध्ययुगीन भूगोलाचे शास्त्रज्ञ' मानले जाते, कारण त्यांनी केवळ माहिती गोळा न करता ती अतिशय पद्धतशीरपणे आणि शास्त्रीय निकषांवर मांडली.

सुरुवातीचे जीवन

जन्म: इ.स. ९४५ मध्ये जेरुसलेम (ज्याला अरबी भाषेत 'अल-कुड्स' म्हणतात) येथे झाला. म्हणूनच त्यांना 'अल-मुकद्दासी' (अर्थात: जेरुसलेमचा रहिवासी) हे नाव मिळाले.त्यांचे कुटुंब वास्तुविशारद आणि सुशिक्षित होते, ज्यामुळे त्यांना प्रवासाची आणि ज्ञानाची ओढ लागली.

महान प्रवास आणि संशोधन

मुकद्दासी यांनी वयाच्या विसाव्या वर्षी हज यात्रेला सुरुवात केली आणि त्यानंतर पुढील वीस वर्षे त्यांनी संपूर्ण मुस्लिम जगाचा (स्पेनपासून मध्य आशियापर्यंत) प्रवास केला.

विशेष कार्यपद्धती: ते केवळ ठिकाणांना भेटी देत नसत, तर तिथल्या बाजारपेठा, रस्ते, कायदे, हवामान आणि लोकांच्या चालीरितींचा सखोल अभ्यास करत. माहिती अचूक असावी यासाठी त्यांनी अनेकदा तिथल्या स्थानिक प्रशासनात कामही केले.

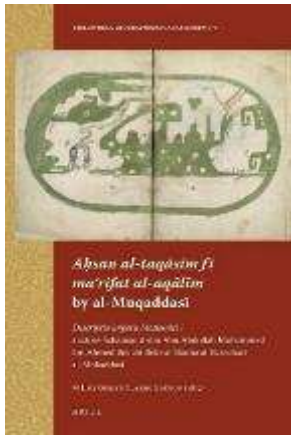

'अहसन अल-तकासीम' (Ahsan al-Taqasim)

त्यांनी इ.स. ९८५ च्या सुमारास आपले अजरामर पुस्तक 'अहसन अल-तकासीम फी मारिफत अल-अकालीम' (प्रदेशांच्या ज्ञानासाठी सर्वोत्तम विभागणी) लिहिले. या पुस्तकाची वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाणे आहेत:शास्त्रीय विभागणी: त्यांनी इस्लामिक जगाला १४ भौगोलिक क्षेत्रांमध्ये (Provinces) विभागले.

हवामानशास्त्र: त्यांनी हवामानाचे वर्णन करताना नकाशांचा आणि रंगांचा प्रभावी वापर केला.आर्थिक भूगोल: शहरे कशी वसलेली आहेत, व्यापार कसा चालतो आणि तिथली उत्पादने कोणती आहेत, याची तपशीलवार माहिती त्यांनी दिली.

नकाशाशास्त्रातील योगदान

मुकद्दासी यांनी त्यांच्या पुस्तकात रंगीत नकाशांचा समावेश केला होता. त्यांनी नकाशे तयार करताना दिशा आणि अंतराचे मोजमाप

अधिक अचूक ठेवण्याचा प्रयत्न केला, जे त्या काळातील इतर भूगोलतज्ज्ञांच्या तुलनेत प्रगत होते.

मुकद्दासी यांचे विशेष गुण

वस्तुनिष्ठता: त्यांनी केवळ चांगल्या गोष्टींचे वर्णन न करता, शहरांमधील उणिवा आणि तिथल्या लोकांमधील वाईट सवयींचेही निर्भयपणे वर्णन केले.बहुआयामी दृष्टिकोन: भूगोल म्हणजे केवळ जमिनीचा अभ्यास नसून तो समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र आणि राजकारणाशी कसा जोडलेला आहे, हे त्यांनी १००० वर्षांपूर्वीच ओळखले होते.

मृत्यू: इ.स. १००० च्या सुमारास त्यांचे निधन झाले.

आधुनिक भूगोलतज्ज्ञ 'अँडर क्रॅमर्स' यांनी मुकद्दासी यांचे वर्णन "आजवरच्या महान भूगोलशास्त्रज्ञांपैकी एक" असे केले आहे. त्यांच्या कार्याचा प्रभाव नंतरच्या शतकातील इब्न बतुता आणि अल-इद्रिसी यांसारख्या महान प्रवाशांवर पडला.

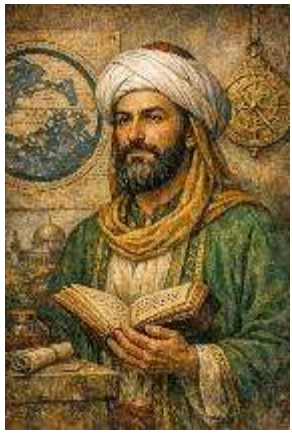

हमदल्ला मुस्तॉफी (पर्शिया,)

जन्म: १२८१, काझविन, इराण

मृत्यू: १३४९), काझविन, इराण

हमदल्ला मुस्तॉफी (Hamdallah Mustawfi)

हे एक मध्ययुगीन पर्शियन (इराणी) इतिहासकार, भूगोलशास्त्रज्ञ आणि कवी होते.

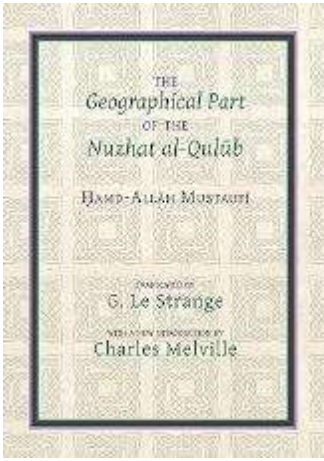

त्यांनी इलखानेट साम्राज्याच्या (मंगोल साम्राज्याचा एक भाग) काळात महत्त्वाचे कार्य केले.

पार्श्वभूमी आणि कारकीर्द

जन्म: १२८१ मध्ये इराणमधील कझविन (Qazvin) शहरात एका प्रतिष्ठित कुटुंबात झाला.

पद: ते इलखानेट राजवटीत 'मुस्तॉफी' (म्हणजेच मुख्य लेखापाल किंवा वित्त अधिकारी) होते. या पदामुळे त्यांना साम्राज्याच्या विविध प्रांतांमधील महसूल, लोकसंख्या आणि जमिनीची सविस्तर माहिती उपलब्ध होती.

'नुझहत अल-कुलूब' (Nuzhat al-Qulub)

हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे भौगोलिक कार्य आहे, जे त्यांनी १३४० मध्ये पूर्ण केले. हे पुस्तक मध्ययुगीन इराणच्या भूगोलाचा सर्वात विश्वसनीय स्रोत मानले जाते.

साम्राज्याचा भूगोल: यात इराण, मेसोपोटेमिया आणि आशिया मायनरमधील शहरे, नद्या, डोंगर आणि रस्त्यांचे अचूक वर्णन आहे.आर्थिक माहिती: वित्त अधिकारी असल्याने त्यांनी प्रत्येक प्रांतातून मिळणारा महसूल आणि तिथली प्रमुख उत्पादने यांची सविस्तर नोंद केली होती.नैसर्गिक विज्ञान: या पुस्तकात खगोलशास्त्र, प्राणीशास्त्र आणि वनस्पतीशास्त्रावर आधारित माहितीचे स्वतंत्र विभाग आहेत.

ऐतिहासिक कार्य: 'तारीख-ए-गुझिदा'

त्यांनी 'तारीख-ए-गुझिदा' (निवडक इतिहास) नावाचा ग्रंथ लिहिला, ज्यात जगाच्या निर्मितीपासून ते त्यांच्या काळापर्यंतचा (१३३०) इतिहास मांडला आहे. हा ग्रंथ आजही संशोधकांसाठी एक महत्त्वाचा दस्तऐवज आहे.

काव्य आणि इतर लेखन

त्यांनी फिरदौसीच्या प्रसिद्ध 'शाहनामा'च्या धर्तीवर 'झफरनामा' नावाचे ऐतिहासिक महाकाव्य लिहिले. यात त्यांनी ७५,००० हून अधिक द्विपदींच्या (verses) माध्यमातून इस्लामचा इतिहास आणि मंगोल आक्रमणांचे वर्णन केले आहे.

विशेष योगदान

मुस्तॉफी यांनी आपल्या लेखनात कझविन या आपल्या जन्मभूमीचा इतिहास अतिशय बारकाईने मांडला आहे.त्यांच्या भौगोलिक लेखनात अंतर मोजण्यासाठी त्यांनी 'फरसाख' (Farsakh) या युनिटचा वापर केला होता, ज्यामुळे त्या काळातील प्रवासाचे नकाशे तयार करणे सुलभ झाले.

मृत्यू: १३४९ मध्ये कझविन येथेच त्यांचे निधन झाले. त्यांचे थडगे आजही तिथल्या वास्तुकलेचा एक उत्तम नमुना मानले जाते.

N

रिचा नागर (भारत)

जन्म १९६८ लखनौ

रिचा नागर (Richa Nagar) या एक प्रसिद्ध भारतीय विद्वान, लेखिका आणि संशोधक आहेत. त्यांचे कार्य प्रामुख्याने स्त्रीवाद (Feminism), आंतरराष्ट्रीय विकास आणि उत्तर-औपनिवेशिक अभ्यासावर आधारित आहे.

अकादमिक पार्श्वभूमी

शिक्षण: त्यांनी आपले उच्च शिक्षण भारत आणि अमेरिका (मिनेसोटा विद्यापीठ) येथून पूर्ण केले.

पद: सध्या त्या अमेरिकेतील मिनेसोटा विद्यापीठात (University of Minnesota) प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत.

प्रमुख योगदान आणि विचार

रिचा नागर यांचे कार्य केवळ सिद्धांतांपुरते मर्यादित नसून ते जमिनीवरील वास्तवाशी जोडलेले आहे:सांगतिन किसान मजदूर संघटना: उत्तर प्रदेशातील सीतापूर जिल्ह्यात त्यांनी ग्रामीण महिलांसोबत मिळून 'सांगतिन' संघटनेच्या माध्यमातून मोठे कार्य

केले आहे. त्यांनी या महिलांच्या संघर्षाला जागतिक स्तरावर ओळख मिळवून दिली.सहयोगी संशोधन (Collaborative Research): संशोधकाने केवळ बाहेरून निरीक्षण न करता, ज्यांच्यावर संशोधन होत आहे त्या समुदायाचा भाग बनून काम केले पाहिजे, असा त्यांचा आग्रह असतो.राजकीय भूगोल: लिंगभाव (Gender), जात आणि वर्ग यांचा भौगोलिक स्थानाशी असलेला संबंध त्यांनी आपल्या संशोधनातून मांडला आहे.

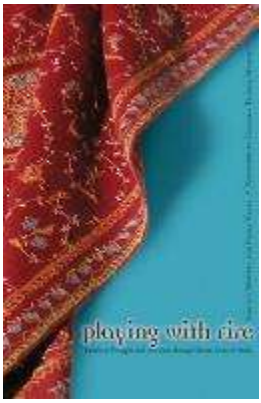

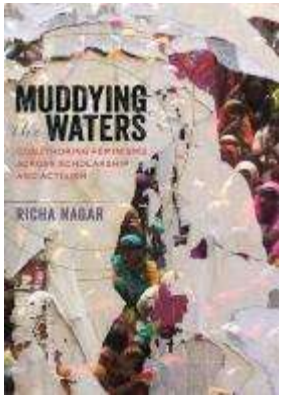

प्रसिद्ध पुस्तके

प्लेइंग विथ फायर (Playing with Fire): हे पुस्तक उत्तर प्रदेशातील आठ ग्रामीण महिला कार्यकर्त्यांच्या संघर्षाची कहाणी सांगते.

मडिंग द वॉटर्स (Muddying the Waters): यामध्ये त्यांनी सामाजिक न्यायासाठी केल्या जाणाऱ्या संशोधनातील नैतिकतेवर भाष्य केले आहे.

हंग्री फॉर होम (Hungry for Home): हे पुस्तक ओळख, घर आणि विस्थापन या विषयांवर प्रकाश टाकते.

कॅथरीन नॅश (इंग्लंड)

जन्म: १० ऑक्टोबर १९६७

कॅथरीन नॅश (Catherine Nash) या एक प्रख्यात ब्रिटिश भूगोलशास्त्रज्ञ आणि प्राध्यापक आहेत. त्या प्रामुख्याने सांस्कृतिक भूगोल (Cultural Geography) आणि स्त्रीवादी भूगोल (Feminist Geography) या क्षेत्रातील त्यांच्या योगदानासाठी ओळखल्या जातात.

अकादमिक परिचय

कार्यक्षेत्र: त्या सध्या लंडन येथील क्वीन मेरी युनिव्हर्सिटी (Queen Mary University of London) मध्ये सांस्कृतिक भूगोलाच्या प्राध्यापक आहेत.

संशोधनाचे विषय: त्यांचे संशोधन प्रामुख्याने ओळख (Identity), वंश, लिंगभाव (Gender) आणि पूर्वजांचा इतिहास (Ancestry) या विषयांभोवती फिरते.

प्रमुख संशोधन क्षेत्रे - कॅथरीन नॅश यांनी मानवी भूगोलात खालील विषयांवर महत्त्वपूर्ण मांडणी केली आहे: अनुवांशिकता आणि ओळख (Genetics and Identity): आधुनिक काळात लोक ज्या प्रकारे DNA चाचण्या आणि जनुकीय विज्ञानाद्वारे स्वतःच्या मुळांचा शोध घेतात, त्याचा सांस्कृतिक आणि सामाजिक परिणाम काय होतो, याचा

त्यांनी सखोल अभ्यास केला आहे.स्त्रीवादी भूगोल: भूगोलाकडे पाहण्याचा स्त्रियांचा दृष्टिकोन आणि जागेच्या (Space) संदर्भात लिंगभावाची भूमिका यावर त्यांनी महत्त्वपूर्ण लेखन केले आहे.आयरिश अभ्यास (Irish Studies): आयर्लंडमधील सांस्कृतिक ओळख, लँडस्केप आणि राष्ट्रीयत्व या विषयांवरही त्यांनी काम केले आहे.

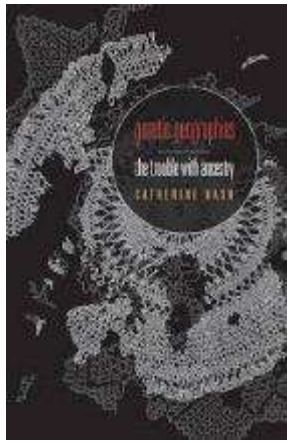

प्रसिद्ध पुस्तके

Of Many Generations: Genetics and Genealogy in the Digital Age: या पुस्तकात त्यांनी आधुनिक तंत्रज्ञान आणि जनुकशास्त्रामुळे लोकांच्या 'कुटुंब' आणि 'वंश' या संकल्पना कशा बदलत आहेत, याचे विश्लेषण केले आहे.

Genetic Geographies: जनुकीय विज्ञानाचा भूगोलाशी आणि मानवी ओळखीशी असलेला संबंध त्यांनी यात मांडला आहे.

क्रिस्टोफ नेफ (जर्मनी/फ्रान्स)

जन्म १० जून १९६४ रोजी पश्चिम जर्मनीतील तुबिंगेन

क्रिस्टोफ नेफ (Christophe Neff) हे एक प्रसिद्ध जर्मन-फ्रेंच भूगोलशास्त्रज्ञ आणि शास्त्रज्ञ आहेत. त्यांचे कार्य प्रामुख्याने पर्यावरण

भूगोल, वनाग्नी (Forest Fires) आणि निसर्ग संवर्धन या विषयांवर केंद्रित आहे.

अकादमिक आणि वैयक्तिक पार्श्वभूमी

द्विभाषिक ओळख: ते जर्मन आणि फ्रेंच दोन्ही संस्कृतींशी जोडलेले आहेत, ज्यामुळे त्यांचे संशोधन युरोपातील या दोन्ही देशांच्या भौगोलिक परिस्थितीवर आधारित असते.

शिक्षण: त्यांनी मॅनहाइम विद्यापीठातून शिक्षण पूर्ण केले.पद: ते कार्लसरुहे इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी (KIT) मधील भौगोलिक आणि भू-पर्यावरण संस्थेत वरिष्ठ संशोधक आणि प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत.

संशोधनाचे मुख्य विषय

क्रिस्टोफ नेफ यांनी भूगोलाच्या क्षेत्रात खालील विषयांवर विशेष योगदान दिले आहे:वनाग्नी आणि परिसंस्था (Forest Fires & Ecosystems): भूमध्यसागरीय प्रदेशात (विशेषतः फ्रान्स आणि स्पेनमध्ये) लागणारे वणवे आणि त्याचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम हा त्यांच्या अभ्यासाचा मुख्य विषय आहे.वनस्पती भूगोल (Phytogeography): हवामान बदलामुळे वनस्पतींच्या रचनेत होणारे बदल त्यांनी अभ्यासले आहेत.शाश्वत विकास: आफ्रिका (विशेषतः केप वर्दे) आणि दक्षिण युरोपमधील कोरड्या प्रदेशांच्या

पर्यावरणीय समस्यांवर त्यांनी संशोधन केले आहे.ब्लॉगिंग आणि विज्ञान संवाद: ते 'Paysages' नावाचा एक अतिशय लोकप्रिय शैक्षणिक ब्लॉग चालवतात, ज्यामध्ये ते भूगोल, संस्कृती आणि पर्यावरणाशी संबंधित विषयांवर फ्रेंच आणि जर्मन भाषेत लेखन करतात.

महत्त्वाचे कार्य

त्यांनी भूमध्य समुद्र आणि अटलांटिक महासागराच्या किनारपट्टीवरील पर्यावरणीय बदलांचे सूक्ष्म विश्लेषण केले आहे.

त्यांच्या कार्याचा मोठा भाग हा 'मानव आणि निसर्ग' यांच्यातील संघर्षावर आणि सहअस्तित्वावर आधारित आहे.

मॅरियन न्यूबिगिन (स्कॉटलंड, १८६९–१९३४)

जन्म: १८६९, अल्नविक, युनायटेड किंग्डम

मृत्यू: २० जुलै १९३४ एडिनबर्ग, स्कॉटलंड, युनायटेड किंग्डम

मॅरियन न्यूबिगिन (Marion Newbigin) या एक अग्रगण्य स्कॉटिश भूगोलशास्त्रज्ञ, जीवशास्त्रज्ञ आणि लेखिका होत्या. त्यांनी विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला भूगोल विषयाला एक शास्त्रीय आधार देण्यात अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावली.:

अकादमिक आणि वैयक्तिक पार्श्वभूमी

शिक्षण: त्यांनी एडिनबर्ग आणि लंडन विद्यापीठातून शिक्षण घेतले. ज्या काळात स्त्रियांना विज्ञानाच्या क्षेत्रात

फारसा वाव नव्हता, त्या काळात त्यांनी D.Sc. (Doctor of Science) ही पदवी मिळवली.

प्रमुख योगदान

मॅरियन न्यूबिगिन यांचे कार्य जीवशास्त्र आणि भूगोल यांच्या संगमावर आधारित आहे:

प्राणी भूगोल (Animal Geography): त्यांनी 'Animal Geography' या विषयावर महत्त्वपूर्ण लेखन केले. प्राण्यांचे जागतिक वितरण आणि त्यांच्यावर पर्यावरणाचा होणारा परिणाम याचा त्यांनी शास्त्रीय अभ्यास मांडला.

संपादकीय कार्य: १९०२ ते १९३४ या प्रदीर्घ काळात त्यांनी 'Scottish Geographical Magazine' या प्रसिद्ध मासिकाचे संपादक म्हणून काम पाहिले. त्यांच्या काळत या मासिकाने जागतिक दर्जा मिळवला.

मानवी भूगोल: त्यांनी केवळ निसर्गाचाच नाही, तर मानवी वस्त्या, शेती आणि भूमध्यसागरीय प्रदेशातील मानवी जीवन यावरही सखोल संशोधन केले.

पुरस्कार: त्यांच्या भौगोलिक संशोधनासाठी त्यांना १९२३ मध्ये रॉयल स्कॉटिश जिओग्राफिकल सोसायटीचे 'लिव्हिंगस्टोन सुवर्णपदक' देऊन गौरवण्यात आले.

प्रसिद्ध पुस्तके

Animal Geography (१९१३): हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे पुस्तक मानले जाते.

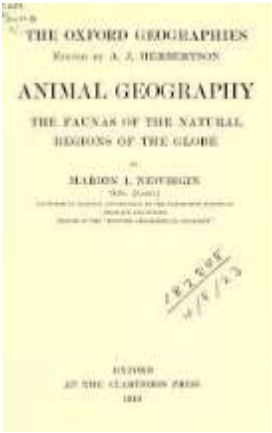

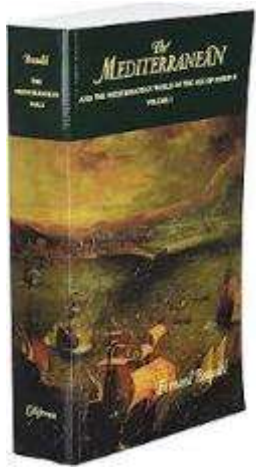

Modern Geography (१९११): या पुस्तकात त्यांनी भूगोलाच्या आधुनिक संकल्पना स्पष्ट केल्या आहेत.

The Mediterranean Lands (१९२४): भूमध्यसागरीय प्रदेशातील भूगोल आणि इतिहास यांचा संबंध यात मांडला आहे.

Plant and Animal Geography (१९३६ - मरणोत्तर प्रकाशित): वनस्पती आणि प्राण्यांच्या भौगोलिक वितरणावरील हा एक प्रमाण ग्रंथ आहे.

त्यांच्या सन्मानार्थ आजही रॉयल स्कॉटिश जिओग्राफिकल सोसायटीतर्फे 'मॅरियन न्यूबिगिन प्राईज' (Marion Newbigin Prize) दिले जाते, जे भौगोलिक संशोधनातील उत्कृष्ट कार्यासाठी दिले जाते.

लिंडा न्यूसन (इंग्लंड,)

जन्म: १९४९युनायटेड किंगडम (UK)

लिंडा न्यूसन (Linda Newson) या एक प्रख्यात ब्रिटिश ऐतिहासिक

भूगोलशास्त्रज्ञ (Historical Geographer) आणि लॅटिन अमेरिकन अभ्यासातील तज्ज्ञ आहेत. त्यांचे कार्य प्रामुख्याने वसाहतकालीन लॅटिन अमेरिका आणि फिलिपाइन्सवर आधारित आहे.

अकादमिक पार्श्वभूमी

कार्यक्षेत्र: त्या किंग्ज कॉलेज लंडन (King's College London) मध्ये भूगोलाच्या मानद प्राध्यापिका (Emeritus Professor) आहेत.संस्थान: त्या लंडन विद्यापीठातील 'इन्स्टिट्यूट ऑफ लॅटिन अमेरिकन स्टडीज' (ILAS) च्या माजी संचालक देखील आहेत.सन्मान: त्यांच्या योगदानासाठी त्यांना ब्रिटिश अकादमीचे (FBA) फेलो म्हणून निवडण्यात आले आहे.

प्रमुख संशोधन आणि योगदान

लिंडा न्यूसन यांचे संशोधन हे भूगोल, इतिहास आणि वैद्यकशास्त्र यांचा संगम आहे:

लोकसंख्याशास्त्र आणि वसाहतवाद: वसाहतकाळात (Colonial Period) युरोपीय लोकांच्या आगमनानंतर स्थानिक आदिवासींच्या लोकसंख्येवर काय परिणाम झाला, याचा त्यांनी सखोल अभ्यास केला आहे.

रोग आणि इतिहास: स्थानिक लोकसंख्येचा ऱ्हास होण्यात युरोपमधून आलेल्या रोगांची (उदा. देवी, प्लेग) भूमिका काय होती, यावर त्यांनी महत्त्वाचे संशोधन केले आहे.

भौगोलिक क्षेत्र: त्यांचे विशेष लक्ष मध्य अमेरिका (Central America), इक्वाडोर आणि फिलिपाइन्स या प्रदेशांवर राहिले आहे.

प्रसिद्ध पुस्तके

The Cost of Conquest: या पुस्तकात त्यांनी होंडुरासमधील वसाहतवादी अंमलाचा स्थानिक लोकसंख्येवर झालेला परिणाम मांडला आहे.

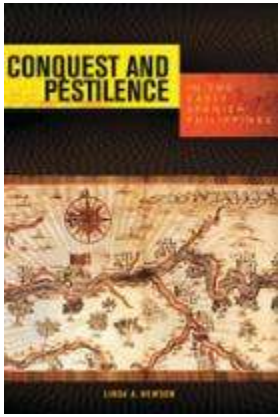

In Conquest’s Wake: इक्वाडोरमधील वसाहतकालीन बदल आणि लोकसंख्येचे विश्लेषण यात केले आहे.

Conquest and Pestilence in the Early Spanish Philippines: फिलिपाइन्समध्ये स्पॅनिश आगमनानंतर पसरलेले रोग आणि त्यामुळे झालेला लोकसंख्येचा बदल याचा हा सखोल अभ्यास आहे.

Making Medicines in Early Colonial Lima: वसाहतकालीन पेरूमध्ये औषधे कशी तयार केली जात, यावर हे पुस्तक प्रकाश टाकते.

जोसेफ निकोलेट (फ्रान्स)

जन्म: २४ जुलै १७८६, सावॉय, फ्रान्स.

मृत्यू: ११ सप्टेंबर १८४३, वॉशिंग्टन डी.सी., अमेरिका.

जोसेफ निकोलेट (Joseph Nicollet), ज्यांचे पूर्ण नाव जोसेफ निकोलस निकोलेट होते, हे एक प्रसिद्ध फ्रेंच भूगोलशास्त्रज्ञ, गणितज्ञ आणि खगोलशास्त्रज्ञ होते. त्यांनी उत्तर अमेरिकेतील, विशेषतः 'मिसिसिपी' आणि 'मिसूरी' नद्यांच्या दरम्यान असलेल्या प्रदेशाचा नकाशा तयार करण्यात ऐतिहासिक कामगिरी बजावली.

अकादमिक आणि वैयक्तिक पार्श्वभूमी

प्रारंभिक कारकीर्द: फ्रान्समध्ये असताना ते पॅरिस वेधशाळेत (Paris Observatory) खगोलशास्त्रज्ञ आणि प्राध्यापक म्हणून कार्यरत होते. मात्र, आर्थिक अडचणींमुळे १८३२ मध्ये ते अमेरिकेला स्थायिक झाले.

प्रमुख योगदान आणि शोधमोहीम

जोसेफ निकोलेट यांनी अमेरिकेच्या मध्य-पश्चिम भागाचे जे सर्वेक्षण केले, ते त्या काळातील सर्वात अचूक सर्वेक्षण मानले जाते:मिसिसिपी नदीचा उगम: त्यांनी १८३६ मध्ये मिसिसिपी नदीच्या वरच्या खोऱ्याचा

प्रवास केला आणि या नदीच्या उगमस्थानाचा (Lake Itasca परिसर) शास्त्रीय अभ्यास केला.निकोलेट नकाशा (Nicollet Map): त्यांनी तयार केलेला "Map of the Hydrographical Basin of the Upper Mississippi River" हा नकाशा भूगोलाच्या इतिहासात मैलाचा दगड मानला जातो. हा नकाशा केवळ वैज्ञानिकदृष्ट्या अचूक नव्हता, तर त्यात त्या काळातील जलविज्ञान (Hydrology) आणि प्राकृतिक भूगोलाची उत्तम सांगड घातली होती.बॅरोमेट्रिक अल्टीट्यूड (Barometric Altitudes): पर्वतांची किंवा जमिनीची उंची मोजण्यासाठी त्यांनी बॅरोमीटरचा वापर करून अत्यंत अचूक नोंदी घेतल्या, जे त्या काळी एक मोठे तांत्रिक यश होते.स्थानिक संस्कृतीचा अभ्यास: त्यांनी

त्यांच्या प्रवासादरम्यान अमेरिकेतील मूळ रहिवासी (Indigenous people) आणि त्यांच्या भाषांचाही अभ्यास केला.

वारसा आणि सन्मान

अमेरिकेतील मिनेसोटा आणि दक्षिण डकोटा या राज्यांमधील अनेक ठिकाणांना, तलावांना आणि एका काउंटीला (Nicollet County) त्यांचे नाव देण्यात आले आहे.त्यांनी लिहिलेले अहवाल अमेरिकन सरकारने प्रकाशित केले असून ते आजही भूगोल आणि इतिहासाच्या अभ्यासासाठी महत्त्वाचे दस्तऐवज मानले जातात.

एनजी चो-नाम (हाँगकाँग)

जन्म १५ ऑगस्ट १९६०

मृत्यू १३ डिसेंबर २०१९

एनजी चो-नाम (Ng Cho-nam) हाँगकाँगचे एक अत्यंत प्रभावशाली भूगोलतज्ज्ञ, पर्यावरणवादी आणि प्राध्यापक होते. त्यांनी हाँगकाँगच्या नैसर्गिक वारशाच्या जतनासाठी आणि शाश्वत विकासासाठी आपले जीवन समर्पित केले होते.

शैक्षणिक कारकीर्द

त्यांनी हाँगकाँग विद्यापीठातून (HKU) त्यांचे शिक्षण पूर्ण केले आणि पुढे तिथेच भूगोल विभागाचे सहयोगी प्राध्यापक म्हणून काम केले.त्यांच्या अध्यापनाचा आणि संशोधनाचा मुख्य विषय जलसंधारण, पर्यावरण धोरण आणि निसर्ग संवर्धन हा होता.

पर्यावरण चळवळीतील योगदान

एनजी चो-नाम यांनी हाँगकाँगच्या पर्यावरणाचे रक्षण करण्यासाठी अनेक महत्त्वाच्या भूमिका बजावल्या:द हाँगकाँग बर्ड वॉचिंग सोसायटी (HKBWS): ते या संस्थेचे अध्यक्ष होते. पक्षी संवर्धन आणि त्यांच्या अधिवासाचे रक्षण करण्यासाठी त्यांनी मोठे कार्य केले.लोंग व्हॅली (Long Valley) वाचवण्याची मोहीम: हाँगकाँगमध्ये रेल्वे मार्ग बांधताना 'लोंग व्हॅली' या महत्त्वाच्या पाणथळ जागी धोका निर्माण झाला होता. एनजी चो-नाम यांनी या प्रकल्पाला विरोध करून ती जागा वाचवण्यात यश मिळवले, ज्यामुळे तिथल्या जैवविविधतेचे रक्षण झाले.

सरकारी आणि सल्लागार भूमिका

त्यांनी सरकारी स्तरावर अनेक समित्यांमध्ये काम करून धोरण निर्मितीत मदत केली:नगर नियोजन मंडळ (Town Planning Board) आणि पर्यावरण सल्लागार परिषद (Advisory Council on the Environment) यांचे ते सदस्य होते.विकास आणि पर्यावरण यांचा समतोल कसा राखता येईल, यासाठी त्यांनी नेहमीच तांत्रिक आणि शास्त्रीय बाजू मांडली.

सन्मान आणि वारसा

त्यांच्या कार्याची दखल घेऊन हाँगकाँग सरकारने त्यांना 'सिल्व्हर बॉहिनिया स्टार' (Silver Bauhinia Star) या पुरस्काराने सन्मानित केले होते.२०१९ मध्ये त्यांच्या निधनानंतर, हाँगकाँगच्या पर्यावरण चळवळीतील एक मोठा आवाज हरपल्याची भावना व्यक्त केली गेली.

ल्युबिंका निकोलिक (युगोस्लाव्हिया/सर्बिया)

जन्म: १९६४ (वय ६२ वर्षे), बेलग्रेड, सर्बिया

ल्युबिंका निकोलिक (Ljubinka Nikolić) या एक प्रसिद्ध सर्बियन

भूगोलतज्ज्ञ आणि शास्त्रज्ञ आहेत, ज्या प्रामुख्याने मंगळ ग्रहावरील वसाहत (Mars Colonization) आणि तिथल्या मानवी जीवनाच्या शक्यतांवरील संशोधनासाठी ओळखल्या जातात.

शैक्षणिक पार्श्वभूमी

ल्युबिंका यांचा जन्म १९६४ मध्ये तत्कालीन युगोस्लाव्हिया (आताचे सर्बिया) मध्ये झाला. त्यांनी भूगोल आणि भूगर्भशास्त्र (Geography and Geology) या विषयांत उच्च शिक्षण घेतले आहे. विशेषतः

हायड्रो-जिओलॉजी (जल-भूगर्भशास्त्र) मध्ये त्यांचे विशेष प्राविण्य आहे.

'मार्स वन' (Mars One) प्रकल्प

ल्युबिंका निकोलिक यांच्या नावाचा जगभरात मोठा गाजावाजा झाला जेव्हा त्यांची निवड 'मार्स वन' प्रकल्पासाठी करण्यात आली.निवड: मंगळ ग्रहावर पहिली मानवी वसाहत स्थापन करण्यासाठी जगभरातून २ लाखांहून अधिक लोकांनी अर्ज केले होते. त्यापैकी निवडल्या गेलेल्या अंतिम १०० उमेदवारांपैकी (Mars 100) ल्युबिंका एक होत्या.भूमिका: त्यांच्या भूगर्भशास्त्रातील ज्ञानाचा उपयोग मंगळावरील पाण्याचे स्रोत शोधण्यासाठी आणि तिथल्या जमिनीचा अभ्यास करण्यासाठी केला जाणार होता.

संशोधनाचे क्षेत्र

त्यांनी मंगळाच्या पृष्ठभागाखाली असलेल्या पाण्याचा शोध आणि भविष्यातील मानवी वसाहतींसाठी आवश्यक असणाऱ्या नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन यावर सखोल अभ्यास केला आहे.त्या केवळ एक शास्त्रज्ञ नसून, मंगळ मोहिमेसाठी आवश्यक असलेल्या मानसिक आणि शारीरिक तयारीसाठी ओळखल्या जाणाऱ्या एक साहसी व्यक्तिमत्वही आहेत.

व्यावसायिक कारकीर्द

त्यांनी अनेक वर्षे शैक्षणिक क्षेत्रात प्राध्यापक म्हणून काम केले आहे.त्या विज्ञान प्रसारक म्हणूनही कार्य करतात, जिथे त्या अंतराळ संशोधन आणि भूगोलाचे महत्त्व तरुणांना समजावून सांगतात.

त्यांनी एका मुलाखतीत सांगितले होते की, मंगळ ग्रहावर जाणे म्हणजे "परतीचे तिकीट नसलेला प्रवास" (One-way trip) असूनही त्या या आव्हानासाठी पूर्णपणे तयार आहेत, कारण मानवी इतिहासातील ही एक मोठी झेप असेल.

पेड्रो न्युन्स (पोर्तुगाल)

जन्म 1502अल्कासर डो साल, पोर्तुगाल

मृत्यू 11 ऑगस्ट 1578 कोइंब्रा, पोर्तुगाल

पेड्रो न्युन्स (Pedro Nunes) हे १६ व्या शतकातील पोर्तुगालचे अत्यंत प्रभावशाली गणितज्ञ, खगोलशास्त्रज्ञ आणि भूगोलतज्ज्ञ होते. पोर्तुगालच्या शोधमोहिमांच्या सुवर्णकाळात (Age of Discovery) त्यांनी दिलेल्या योगदानामुळे त्यांना आधुनिक नौकानयन शास्त्राचे जनक मानले जाते.

प्रमुख शोध: 'नॉनियस' (Nonius)

न्युन्स यांनी 'नॉनियस' नावाचे एक उपकरण शोधून काढले. हे उपकरण कोनांचे (angles) अत्यंत सूक्ष्म मोजमाप करण्यासाठी वापरले जात असे.

महत्त्व: समुद्रात जहाजाचे अचूक स्थान निश्चित करण्यासाठी ताऱ्यांची उंची मोजणे आवश्यक असते. नॉनियसमुळे हे मोजमाप अधिक अचूक झाले.

पुढे याच तत्त्वाचा वापर करून आधुनिक 'व्हर्नियर कॅलिपर' (Vernier Caliper) विकसित झाले.

'रम्ब लाईन्स' (Loxodromes/Rhumb Lines)

न्युन्स यांनी नकाशाशास्त्रात (Cartography) एक क्रांतिकारी संकल्पना मांडली.

त्यांनी सिद्ध केले की, समुद्रप्रवासात जर एखादे जहाज होकायंत्राच्या (Compass) एकाच ठराविक दिशेने प्रवास करत असेल, तर तो मार्ग पृथ्वीच्या वक्रतेमुळे सरळ रेषा न राहता एक 'सर्पिल' (Spiral) आकार घेतो.या मार्गाला 'रम्ब लाईन' किंवा 'लॉक्सोड्रोम' म्हणतात. या शोधामुळे खलाशांना समुद्रात दिशा ठरवणे सोपे झाले.

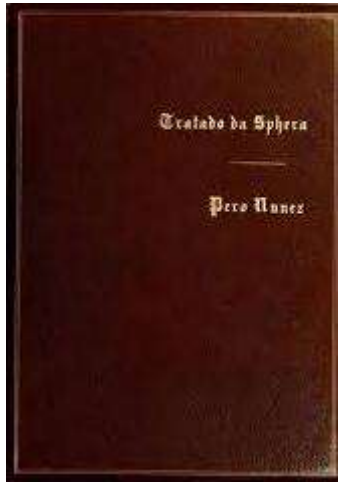

शैक्षणिक आणि राजकीय कारकीर्द

ते पोर्तुगालचे शाही गणितज्ञ (Royal Cosmographer) होते.त्यांनी कोइंब्रा विद्यापीठात गणिताचे प्राध्यापक म्हणून काम केले.त्यांच्या काळात त्यांनी जगातील सर्वोत्तम खलाशांना आणि नकाशाकारांना प्रशिक्षण दिले.

प्रमुख ग्रंथ

'Tratado da Sphera' (१५३७): या पुस्तकात त्यांनी नौकानयन आणि खगोलशास्त्रातील मूलभूत तत्त्वांचे स्पष्टीकरण दिले आहे.

पोर्तुगालमध्ये पेड्रो न्युन्स यांना एक राष्ट्रीय नायक मानले जाते. त्यांच्या सन्मानार्थ पोर्तुगालच्या चलनी नोटांवर आणि टपाल तिकिटांवर त्यांचे चित्र छापण्यात आले होते. तसेच, चंद्रावरील एका विवराला (Crater) 'नोनियस' असे नाव देण्यात आले आहे.

O

एरिक ऑब्स्ट (जर्मनी,)

जन्म १३ सप्टेंबर १८८६

मृत्यू ९ जून १९८१

एरिक ऑब्स्ट (Erich Obst) हे एक प्रसिद्ध जर्मन भूगोलतज्ज्ञ होते, ज्यांनी विसाव्या शतकातील भौगोलिक विचारांच्या मांडणीत महत्त्वाची भूमिका बजावली.

परिचय आणि कारकीर्द

क्षेत्र: भूगोल (Geography) आणि भू-राजकारण (Geopolitics)

प्राध्यापक: त्यांनी हॅनोव्हर (Hanover) येथील तांत्रिक विद्यापीठात भूगोलाचे प्राध्यापक म्हणून दीर्घकाळ काम केले.

महत्त्वपूर्ण योगदान

आफ्रिकेचा अभ्यास: एरिक ऑब्स्ट यांनी आफ्रिका खंडाच्या प्राकृतिक आणि प्रादेशिक भूगोलावर सखोल संशोधन केले. त्यांनी आफ्रिकेतील हवामान आणि मानवी वस्त्यांचा जवळून अभ्यास केला होता.

भू-राजकारण (Geopolitics): ते 'कार्ल हौशोफर' यांच्या भू-राजकीय विचारांनी प्रभावित होते. त्यांनी 'Zeitschrift für

Geopolitik' (भू-राजशास्त्राची पत्रिका) या प्रसिद्ध नियतकालिकाच्या संपादनात आणि प्रकाशनात सहकार्य केले होते.

रशियाचा भूगोल: त्यांनी रशियाच्या भौगोलिक आणि राजकीय स्थितीवर देखील लेखन केले, जे तत्कालीन युरोपीय राजकारणाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे ठरले.

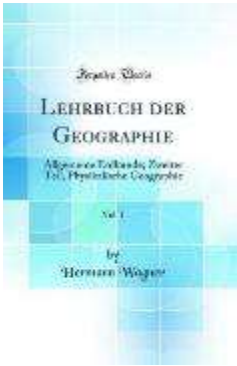

ग्रंथसंपदा: त्यांनी भूगोलाच्या विविध शाखांवर अनेक पुस्तके लिहिली. त्यांचे 'Lehrbuch der Allgemeinen Geographie' (सामान्य भूगोलाचे पाठ्यपुस्तक) हे कार्य विशेष प्रसिद्ध आहे.

वैचारिक भूमिका

एरिक ऑब्स्ट यांनी भूगोलाला केवळ वर्णनात्मक विषय न ठेवता, त्याला एक वैज्ञानिक आणि राजकीय आधार देण्याचा प्रयत्न केला. मानवी जीवन आणि निसर्ग यांच्यातील संबंध स्पष्ट करताना त्यांनी प्रादेशिक नियोजनावर भर दिला होता.

व्लादिमीर ओब्रुचेव्ह (रशिया/सोव्हिएत युनियन)

जन्म: २८ सप्टेंबर १८६३, रझेव्स्की जिल्हा, रशिया

मृत्यू: १९ जून १९५६ (वय ९२ वर्षे), मॉस्को, रशिया

व्लादिमीर ओब्रुचेव्ह (Vladimir Obruchev) हे एक प्रख्यात रशियन आणि सोव्हिएत भूगर्भशास्त्रज्ञ (Geologist), भूगोलतज्ज्ञ आणि

शोधक होते. त्यांनी सायबेरिया आणि मध्य आशियाच्या अभ्यासात मोलाचे योगदान दिले आहे.

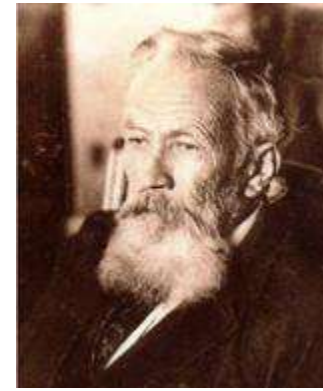

परिचय आणि कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी सेंट पीटर्सबर्ग मायनिंग इन्स्टिट्यूटमधून १८८६ मध्ये पदवी पूर्ण केली.

प्रमुख पदे: ते सोव्हिएत अकॅडमी ऑफ सायन्सेसचे सदस्य होते आणि त्यांनी 'इन्स्टिट्यूट ऑफ पेर्माफ्रॉस्ट'चे (Permafrost Institute) संचालक म्हणूनही काम केले.

महत्त्वपूर्ण वैज्ञानिक योगदान

सायबेरियाचा अभ्यास: ओब्रुचेव्ह यांनी सायबेरियाच्या भूगर्भीय रचनेचा सखोल अभ्यास केला. त्यांचे 'The Geology of Siberia' (सायबेरियाचे भूगर्भशास्त्र) हे तीन खंडांतील कार्य या विषयावरील अत्यंत प्रमाणभूत मानले जाते.

सुवर्ण साठे (Gold Deposits): सायबेरियातील सोन्याच्या खाणी आणि त्यांच्या उत्पत्तीबद्दल त्यांनी मांडलेले सिद्धांत खाणकाम उद्योगासाठी मार्गदर्शक ठरले.

पेर्माफ्रॉस्ट (Permafrost): गोठलेल्या जमिनीचा (Permafrost) अभ्यास करणाऱ्या शाखेत त्यांनी पायाभूत काम केले. त्यांच्या सन्मानार्थ 'पेर्माफ्रॉस्ट इन्स्टिट्यूट'ला त्यांचे नाव देण्यात आले आहे.

लोएस (Loess) सिद्धांत: मध्य आशियातील 'लोएस' मृदेच्या निर्मितीमध्ये वाऱ्याचा (Aeolian process) मोठा वाटा असतो, हे त्यांनी संशोधनाद्वारे सिद्ध केले.

नेओटेक्टोनिक्स (Neotectonics): पृथ्वीच्या कवचात होणाऱ्या आधुनिक हालचालींचा अभ्यास करण्यासाठी त्यांनी 'नेओटेक्टोनिक्स' ही संज्ञा लोकप्रिय केली.

साहित्यिक योगदान (विज्ञान कथा)

ओब्रुचेव्ह हे केवळ शास्त्रज्ञ नव्हते, तर एक उत्तम लेखकही होते. त्यांनी विज्ञानाचा प्रसार करण्यासाठी प्रसिद्ध विज्ञान कथा लिहिल्या:

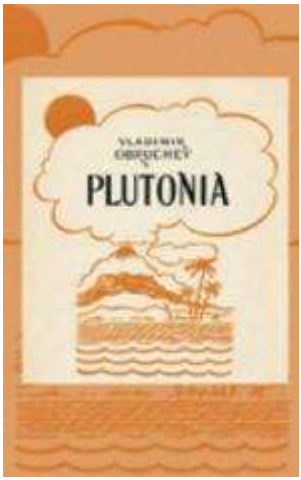

प्लुटोनिया (Plutonia): या कादंबरीत त्यांनी पृथ्वीच्या अंतर्गत भागातील एका काल्पनिक जगाचे वर्णन केले आहे, जिथे डायनासोर आणि प्रागैतिहासिक प्राणी अस्तित्वात आहेत.

सॅन्नीकोव्ह लँड (Sannikov Land): आर्क्टिक महासागरातील एका काल्पनिक बेटावर आधारित ही त्यांची अत्यंत लोकप्रिय साहसी कादंबरी आहे.

सन्मान आणि वारसा

त्यांच्या कार्यासाठी त्यांना लेनिन पुरस्कार आणि अनेक सुवर्णपदके मिळाली.

चंद्रावरील एका विवराला (Crater) आणि अंटार्क्टिकातील एका ओॲसिसला (Obruchev Oasis) त्यांचे नाव देण्यात आले आहे.

'ओब्रुचेव्हाईट' (Obruchevite) नावाचे खनिजही त्यांच्या स्मरणार्थ ओळखले जाते.

तुम्हाला ओब्रुचेव्ह यांनी सायबेरियात केलेल्या विशिष्ट प्रवासांबद्दल किंवा त्यांच्या 'प्लुटोनिया' कादंबरीच्या कथानकाबद्दल अधिक जाणून घ्यायला आवडेल का?

पॅट्रिक ओ'फ्लानागन (आयर्लंड)

जन्म: १९४७ (आयर्लंड).

पॅट्रिक ओ'फ्लानागन (Patrick O'Flanagan) हे एक प्रख्यात आयरिश भूगोलतज्ज्ञ आहेत. त्यांनी प्रामुख्याने ऐतिहासिक भूगोल (Historical Geography) आणि सांस्कृतिक भूगोल या

विषयांवर महत्त्वपूर्ण काम केले आहे.

परिचय आणि शिक्षण

शिक्षण: त्यांनी 'युनिव्हर्सिटी कॉलेज कॉर्क' (UCC) मधून आपले शिक्षण पूर्ण केले.

अध्यापन: ते प्रदीर्घ काळ युनिव्हर्सिटी कॉलेज कॉर्क येथे भूगोलाचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत होते. सध्या ते तिथे 'प्रोफेसर एमिरिटस' (Professor Emeritus) आहेत.

संशोधनाचे मुख्य विषय

पॅट्रिक ओ'फ्लानागन यांचे संशोधन प्रामुख्याने खालील क्षेत्रांत केंद्रित आहे:

युरोपचा ग्रामीण भूगोल: त्यांनी आयर्लंड, फ्रान्स आणि विशेषतः स्पेनमधील ग्रामीण वसाहतींच्या उत्क्रांतीचा अभ्यास केला आहे.

सागरी भूगोल (Maritime Geography): अटलांटिक किनारपट्टीवरील शहरे आणि बंदरांचा विकास, त्यांचा व्यापार आणि संस्कृतीवर झालेला परिणाम यावर त्यांनी सखोल लेखन केले आहे.

सांस्कृतिक वारसा: ग्रामीण भागातील वास्तुकला आणि भूदृश्य (Landscapes) मानवी संस्कृतीमुळे कशी बदलत गेली, याचे विश्लेषण त्यांनी केले.

महत्त्वपूर्ण ग्रंथसंपदा

त्यांची काही पुस्तके भौगोलिक अभ्यासात महत्त्वाची मानली जातात:

Port Cities of the Atlantic (1500–1900): या पुस्तकात त्यांनी

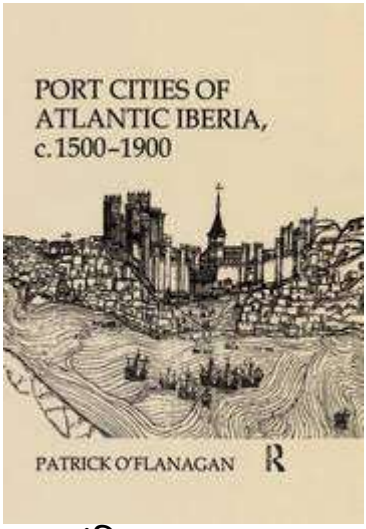

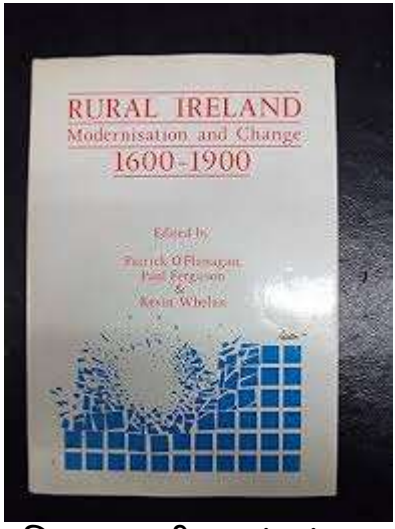

अटलांटिक महासागराच्या किनाऱ्यावरील बंदरांच्या इतिहासाचा आणि त्यांच्या जागतिक व्यापारातील भूमिकेचा आढावा घेतला आहे.

The Atlantic World: अटलांटिक किनारपट्टीवरील प्रदेशांचा भौगोलिक आणि सांस्कृतिक संबंध स्पष्ट करणारे हे महत्त्वाचे कार्य आहे.

Rural Ireland (1600–1900): आयर्लंडच्या ग्रामीण भागातील बदल आणि सामाजिक संरचनेवर आधारित हे पुस्तक आहे.

विशेष योगदान

त्यांनी भूगोलाच्या अभ्यासात 'बहुविद्याशाखीय' (Interdisciplinary) दृष्टिकोन आणला, ज्यामध्ये इतिहास, समाजशास्त्र आणि भूगोल यांचा संगम पाहायला मिळतो.

स्पेनच्या गॅलिसिया (Galicia) प्रांतातील त्यांच्या संशोधनाबद्दल त्यांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर सन्मानित करण्यात आले आहे.

ओ'फ्लानागन यांनी सह-लेखन/संपादन केलेल्या किंवा त्यांचे स्वतंत्र कार्य प्रकाशित झालेले ग्रंथ व लेख:

The Living Landscape: Kilgalligan, Erris, County Mayo (1974).

Rural Ireland 1600–1900: Modernization and Change (1987).

Bandon (Irish Historic Towns Atlas, 1988).

Cork: History and Society (1993).

Port Cities of Atlantic Iberia, c.1500–1900 (2008)

माइल्स ओगबॉर्न (इंग्लंड,)

जन्म १९५०

माईल्स ओगबॉर्न (Miles Ogborn) हे आधुनिक काळातील एक अत्यंत प्रभावशाली ब्रिटिश भूगोलतज्ज्ञ आहेत. त्यांचे कार्य प्रामुख्याने ऐतिहासिक भूगोल (Historical Geography) या विषयाशी संबंधित आहे.

परिचय आणि कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी केंब्रिज विद्यापीठातून (University of Cambridge) आपले शिक्षण पूर्ण केले.

सध्याचे स्थान: ते लंडन येथील क्वीन मेरी युनिव्हर्सिटी (Queen Mary University of London) मध्ये भूगोलाचे प्राध्यापक आहेत.

सन्मान: त्यांच्या योगदानाबद्दल त्यांना 'ब्रिटीश अकॅडमी'चे फेलो (FBA) म्हणून निवडण्यात आले आहे.

संशोधनाचे मुख्य विषय

ओगबॉर्न यांनी भूगोलाकडे पाहण्याचा एक नवीन आणि व्यापक दृष्टिकोन मांडला आहे:

आधुनिकतेचा भूगोल (Geography of Modernity): आधुनिक जगाची निर्मिती कशी झाली आणि त्यात स्थळ (Space) व काळ (Time) यांची काय भूमिका होती, याचा त्यांनी अभ्यास केला.

साम्राज्यवाद आणि व्यापार: ब्रिटीश साम्राज्याचा विस्तार, ईस्ट इंडिया कंपनीचे कार्य आणि जागतिक व्यापाराचे जाळे यावर त्यांनी सखोल संशोधन केले आहे.

लेखन आणि संस्कृती: माहितीची देवाणघेवाण, नकाशे आणि लिखित दस्तऐवज साम्राज्य चालवण्यासाठी कसे वापरले गेले, याचे विश्लेषण त्यांनी केले आहे.

महत्त्वपूर्ण पुस्तके

त्यांची खालील पुस्तके भूगोल आणि इतिहासाच्या विद्यार्थ्यांसाठी अत्यंत महत्त्वाची मानली जातात:

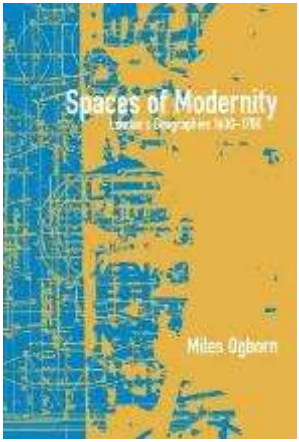

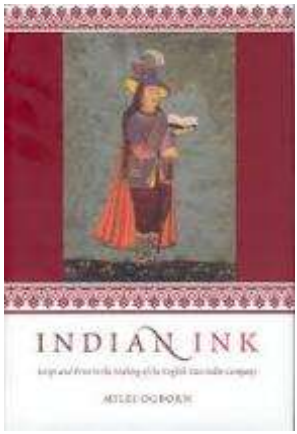

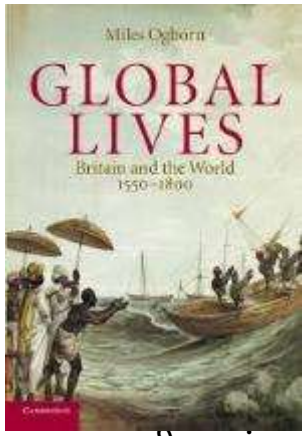

Spaces of Modernity (1998): १८ व्या शतकातील लंडन शहराचा अभ्यास करून त्यांनी आधुनिकतेचा उदय भौगोलिक दृष्टिकोनातून मांडला आहे.

Indian Ink (2007): हे त्यांचे अत्यंत प्रसिद्ध पुस्तक आहे. यात त्यांनी ईस्ट इंडिया कंपनी आणि भारत यांच्यातील संबंधांचा अभ्यास 'लेखन आणि दस्तऐवजीकरण' यांच्या माध्यमातून केला आहे.

Global Lives (2008): १५५० ते १८५० या काळातील जागतिक इतिहासाचे आणि भूगोलाचे वर्णन त्यांनी विविध व्यक्तींच्या जीवनप्रवासातून केले आहे.

The Senses in the Marketplace (2023): बाजारपेठांमधील मानवी संवेदना आणि व्यापार यांचा संबंध त्यांनी या अलीकडील कार्यातून मांडला आहे.

विशेष योगदान

त्यांनी 'Historical Geography' या जर्नलचे संपादक म्हणूनही काम केले आहे.

ओगबॉर्न यांच्या मते, भूगोल म्हणजे केवळ नकाशावरील रेषा नसून, तो सत्ता (Power), संस्कृती आणि मानवी संबंधांचा एक गुंतागुंतीचा पट आहे.

माईल्स ओगबॉर्न यांचा 'आधुनिकतेचा भूगोल' (Geography of Modernity) हा दृष्टिकोन केवळ नकाशांचा अभ्यास नसून, आधुनिक जगाची निर्मिती कशी झाली आणि त्यात 'जागा' (Space) व 'सत्ता' (Power) यांचा काय संबंध होता, याचे सखोल विश्लेषण आहे.

त्यांच्या या संकल्पनेचे मुख्य पैलू खालीलप्रमाणे आहेत:

आधुनिकतेची जागा म्हणून शहरे (Spaces of Modernity)

ओगबॉर्न यांनी १८ व्या शतकातील लंडन शहराचे उदाहरण देऊन हे स्पष्ट केले की, आधुनिकता ही केवळ विचारात नव्हती, तर ती भौतिक स्वरूपात शहरांमध्ये उतरली होती.

नियोजित शहरे: रस्ते, सार्वजनिक बागा, आणि शिस्तबद्ध बाजारपेठा यांद्वारे शहरांवर नियंत्रण मिळवले गेले.

देखरेख (Surveillance): आधुनिक शहरांची रचना अशी केली गेली जेणेकरून लोकांच्या हालचालींवर लक्ष ठेवता येईल (उदा. कारागृहे, रुग्णालये आणि सरकारी कार्यालये).

माहिती आणि कागदपत्रांचे जाळे (Power of Ink)

ओगबॉर्न यांच्या मते, आधुनिक साम्राज्यवाद केवळ तलवारीने नाही, तर 'शाई' (Ink) आणि कागदाने चालवला गेला. त्यांच्या *'Indian Ink'* या पुस्तकात त्यांनी हे मांडले आहे:

दस्तऐवजीकरण: ईस्ट इंडिया कंपनीने व्यापारावर नियंत्रण मिळवण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात नोंदी, करार आणि नकाशे तयार केले.

नकाशे: नकाशांच्या माध्यमातून अज्ञात प्रदेशांना 'ओळख' दिली गेली, ज्यामुळे त्या जमिनीवर कब्जा करणे सोपे झाले. ही 'कागदोपत्री आधुनिकता' होती.

जागतिक संबंध आणि व्यापार (Global Connections)

आधुनिकता ही एका जागी स्थिर नव्हती. ओगबॉर्न यांच्या मते, ती सागरी मार्गांनी आणि व्यापाराने जगभर पसरली.

त्यांनी स्पष्ट केले की, आधुनिकतेचा उदय केवळ युरोपमध्ये झाला नाही, तर तो आशिया, आफ्रिका आणि अमेरिका यांच्यातील आदान-प्रदानातून (Trans-national connections) घडला.

गुलामगिरी, साखर व्यापार आणि मसाल्यांचा व्यापार यांमुळे जगाचा भूगोल कायमचा बदलला.

संवाद आणि ओळख (Communication and Identity)

आधुनिक काळात संदेशवहनाच्या साधनांमुळे (उदा. टपाल सेवा, वर्तमानपत्रे) लोकांच्या ओळखी बदलल्या. दूरवरचे लोक एकमेकांशी जोडले गेले, ज्यामुळे एका 'जागतिक समाजाची' संकल्पना उदयाला आली.

ओगबॉर्न यांच्या मते, आधुनिकता ही केवळ एक 'वेळ' (Time) नसून ती एक 'जागा' (Space) आहे. आधुनिकता तेव्हा येते जेव्हा समाज जागांचा वापर अधिक शिस्तबद्ध, तांत्रिक आणि राजकीय हेतूंसाठी करू लागतो.

केनेथ ऑलविग (अमेरिका, जन्म १९४६)

जन्म: ८ ऑक्टोबर १९४६ युनायटेड स्टेट्स

केनेथ ऑलविग (Kenneth Olwig) हे एक अत्यंत प्रभावशाली अमेरिकन-स्कँडिनेव्हियन भूगोलतज्ज्ञ आहेत. त्यांनी 'लँडस्केप' (Landscape) किंवा 'भूदृश्य' या संकल्पनेचा अर्थ लावण्याच्या पद्धतीत आमूलाग्र बदल घडवून आणला आहे.

परिचय आणि कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी अमेरिकेतील मिनेसोटा विद्यापीठातून (University of Minnesota) आपली पीएचडी पूर्ण केली.

अध्यापन: त्यांनी प्रामुख्याने स्कँडिनेव्हियामध्ये काम केले आहे. ते स्वीडनच्या कृषी विज्ञान विद्यापीठात (SLU) भूगोलाचे प्राध्यापक होते.

संशोधनाचे मुख्य विषय: 'लँडस्केप'चा नवा अर्थ

केनेथ ऑलविग यांचे सर्वात मोठे योगदान म्हणजे 'Landscape' या शब्दाच्या मूळ अर्थाचा शोध घेणे. त्यांच्या मते:

लँडस्केप म्हणजे केवळ 'दृश्य' नव्हे: सामान्यतः आपण लँडस्केप म्हणजे डोळ्यांना दिसणारे एखादे सुंदर दृश्य किंवा चित्र (Scenery) समजतो. पण ऑलविग यांनी सांगितले की, हा अर्थ १६ व्या शतकात चित्रकलेतून आला आहे.

लँडस्केप म्हणजे 'समुदाय आणि कायदा': त्यांनी शोधून काढले की, मूळ जर्मनिक भाषेत 'Land' म्हणजे जमीन आणि 'Schaft' (Scape) म्हणजे घडवणे किंवा नियम. त्यामुळे लँडस्केपचा मूळ अर्थ "एका विशिष्ट प्रदेशात राहणाऱ्या लोकांचा समुदाय, त्यांचे कायदे आणि त्यांची संस्कृती" असा होतो.

राजकीय भूगोल: त्यांनी भूदृश्याला राजकारण आणि कायद्याशी जोडले. एखादी जमीन कोणाची आहे आणि तिथे कोणते नियम चालतात, यावरून त्या ठिकाणचा 'लँडस्केप' ठरतो.

महत्त्वपूर्ण ग्रंथसंपदा

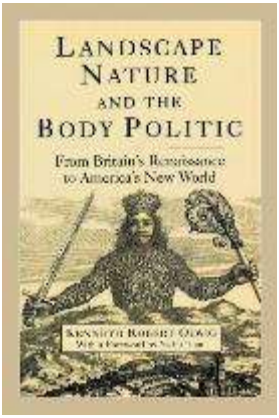

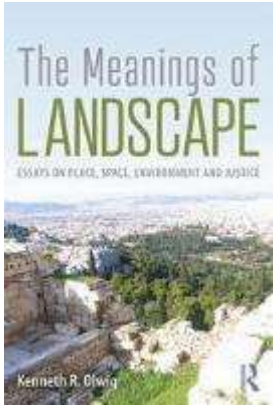

Landscape, Nature, and the Body Politic (२००२): हे त्यांचे सर्वात प्रसिद्ध पुस्तक आहे. यामध्ये त्यांनी लँडस्केप संकल्पनेचा इतिहास आणि तिचा राजकारणाशी असलेला संबंध सविस्तर मांडला आहे.

The Meanings of Landscape: यामध्ये त्यांनी 'लँडस्केप' या शब्दाच्या विविध छटांचे विश्लेषण केले आहे.

विशेष योगदान आणि प्रभाव

सांस्कृतिक भूगोल: त्यांनी केवळ निसर्गाचा अभ्यास न करता, निसर्ग आणि मानवी कायदा (Law) यांचा संबंध जोडला.

नकाशा विरुद्ध प्रत्यक्ष जमीन: ऑलविग यांनी टीका केली की, आधुनिक काळात आपण जमिनीला केवळ नकाशावरच्या रेषा समजतो, पण प्रत्यक्षात ती जमीन तिथे राहणाऱ्या लोकांच्या चालीरितींनी बनलेली असते.

थोडक्यात सांगायचे तर:

केनेथ ऑलविग यांच्या मते, लँडस्केप म्हणजे फक्त पाहण्याची गोष्ट (Viewing) नसून ती अनुभवण्याची आणि जगण्याची गोष्ट (Living) आहे. तो एक सामाजिक आणि कायदेशीर वारसा आहे.

गेरॉइड ओ तुथैल (आयर्लंड)

जन्म: १९६२ आयर्लंड

गेरॉइड ओ तुथैल (Gearóid Ó Tuathail), ज्यांना इंग्रजीमध्ये जेरार्ड टोअल (Gerard Toal) या नावानेही ओळखले जाते, हे एक अत्यंत

प्रभावशाली आयरिश भूगोलतज्ज्ञ आहेत. त्यांना 'गंभीर भू-राजकारण' (Critical Geopolitics) या अभ्यासशाखेच्या संस्थापकांपैकी एक मानले जाते.

परिचय आणि शिक्षण

जन्म: १९६२ (कॅसलब्लेनी, आयर्लंड).

शिक्षण: त्यांनी नॅशनल युनिव्हर्सिटी ऑफ आयर्लंडमधून पदवी आणि अमेरिकेतील सिराक्यूज विद्यापीठातून (Syracuse University) पीएचडी पूर्ण केली.

सध्याचे स्थान: ते अमेरिकेतील व्हर्जिनिया टेक (Virginia Tech) विद्यापीठात 'इंटरनॅशनल अफेयर्स'चे प्राध्यापक आहेत.

प्रमुख वैचारिक योगदान: 'क्रिटिकल जिओपॉलिटिक्स'

ओ तुथैल यांनी भू-राजकारणाकडे पाहण्याचा जगाचा दृष्टिकोन बदलला. त्यांच्या विचारांचे मुख्य पैलू खालीलप्रमाणे आहेत:

भू-राजकारण ही 'कला' किंवा 'साधन' आहे: पारंपारिक भू-राजकारणात नकाशांकडे वस्तुस्थिती म्हणून पाहिले जाते. परंतु, ओ तुथैल यांच्या मते, राजकीय नेते आणि सत्ताधारी आपल्या सोयीनुसार जगाचे 'नकाशांकन' (Mapping) करतात जेणेकरून त्यांना आपली सत्ता गाजवता येईल.

बौद्धिक टीका: त्यांनी असा युक्तिवाद केला की, भू-राजकीय संकल्पना (उदा. 'लोह पडदा', 'दहशतवादाविरुद्ध युद्ध') या नैसर्गिक नसून त्या विशिष्ट राजकीय हेतूने 'तयार' (Constructed) केल्या जातात.

प्रॅक्टिकल जिओपॉलिटिक्स: राजकीय नेते भाषणे आणि धोरणांद्वारे जगाचे चित्र कसे उभे करतात, याचा त्यांनी सखोल अभ्यास केला.

महत्त्वपूर्ण पुस्तके

Critical Geopolitics (१९९६): हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे पुस्तक मानले जाते. यामध्ये त्यांनी भू-राजशास्त्राचा इतिहास आणि त्यातील सत्तेचे राजकारण उघड केले आहे.

The Geopolitics Reader: भू-राजकारणातील विविध सिद्धांतांचे संकलन असलेले हे एक महत्त्वाचे संदर्भ पुस्तक आहे.

Near Abroad (२०१७): या पुस्तकात त्यांनी रशिया आणि त्याच्या शेजारील देशांमधील (विशेषतः युक्रेन आणि जॉर्जिया) संघर्षाचे

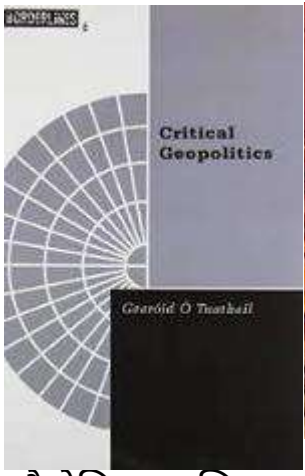

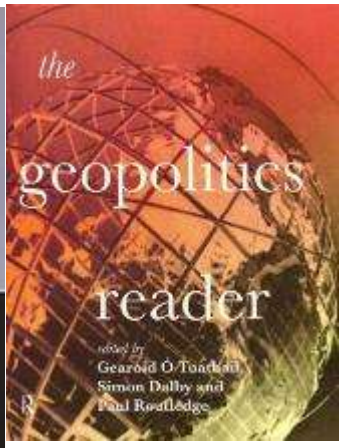

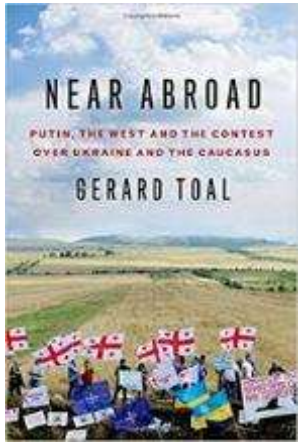

भौगोलिक आणि राजकीय विश्लेषण केले आहे.

विशेष ओळख

त्यांनी भूगोलाला केवळ जमिनीचा अभ्यास न ठेवता, तो 'विचारधारा' (Ideology) आणि 'भाष्य' (Discourse) यांचा विषय बनवला.

शीतयुद्धानंतरच्या जगातील बदलत्या सीमा आणि प्रादेशिक संघर्षांवर त्यांनी केलेले भाष्य आंतरराष्ट्रीय राजकारणात अत्यंत महत्त्वाचे मानले जाते.

थोडक्यात सांगायचे तर: गेरॉइड ओ तुथैल यांनी आपल्याला हे शिकवले की, जगाचा नकाशा हा केवळ जमिनीचा तुकडा नसून तो शक्तिशाली देशांनी स्वतःच्या फायद्यासाठी मांडलेले एक 'राजकीय नाटक' आहे.

इब्न अल ओआर्डी (अरेबिया, मृत्यु १३३०)

जन्म: १२९२, मारत अल-नु'मान, सीरिया

मृत्यू: १३४९ अलेप्पो, सीरिया

इब्न अल-ओआर्डी (Ibn al-Wardi) हे चौदाव्या शतकातील एक प्रसिद्ध अरबी इतिहासकार, भूगोलतज्ज्ञ आणि कवी होते. त्यांचे पूर्ण नाव 'झैनुद्दीन अबू हफ्स उमर बिन अल-मुझफ्फर' असे होते.

परिचय आणि काळ

जन्म: सीरियातील 'मारत अल-नुमान' येथे झाला.

मृत्यू: १३४९ (काही स्त्रोतांनुसार १३३० च्या आसपास त्यांच्या कार्याचा उल्लेख आढळतो, परंतु १३४९ मध्ये आलेल्या 'ब्लॅक डेथ' किंवा प्लेगच्या साथीने त्यांचा मृत्यू झाला

ओळख: ते केवळ भूगोलतज्ज्ञ नव्हते, तर एक निष्णात कायदेतज्ज्ञ (Jurist) आणि साहित्यिक म्हणूनही ओळखले जात असत.

प्रमुख भौगोलिक कार्य: 'खरिदत अल-अजाइब'

त्यांचे सर्वात प्रसिद्ध कार्य म्हणजे 'खरिदत अल-अजाइब व फरित अल-घराईब' (Kharidat al-Aja'ib wa faridat al-ghara'ib - 'चमत्कारांचा मोती आणि अद्भूत गोष्टींचे रत्न').

या ग्रंथाची वैशिष्ट्ये:

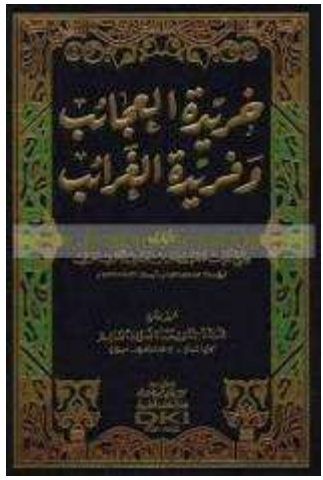

जगाचे वर्णन: यामध्ये त्यांनी तत्कालीन जगाचा भूगोल, विशेषतः अरब जगताचे सखोल वर्णन केले आहे.

नकाशे: या पुस्तकात त्यांनी जगाचा एक वर्तुळाकार नकाशा (Circular Map) समाविष्ट केला होता, जो मध्ययुगीन अरबी नकाशाशास्त्राचा उत्तम नमुना मानला जातो.

नैसर्गिक इतिहास: यात केवळ शहरे किंवा देशांची माहिती नसून प्राणी, वनस्पती, डोंगर आणि नद्यांचे देखील रंजक वर्णन दिले आहे.

हवामान शास्त्र: त्यांनी पृथ्वीच्या विविध हवामान क्षेत्रांचे (Climatic Zones) वर्गीकरण करण्याचा प्रयत्न केला.

इतर योगदान

इतिहास लेखन: त्यांनी 'तारीख इब्न अल-ओआर्डी' नावाचा इतिहास ग्रंथ लिहिला, जो अबुलफिदा यांच्या इतिहास कार्याचा विस्तार मानला जातो.

प्लेगचे वर्णन: त्यांनी त्यांच्या काळात पसरलेल्या 'ब्लॅक डेथ' (प्लेग) महामारीचे अत्यंत हृदयद्रावक आणि सविस्तर वर्णन 'An Essay on the Report of the Pestilence' मध्ये केले आहे. दुर्दैवाने, याच रोगाने त्यांचा बळी घेतला.

साहित्य: त्यांनी अरबी भाषेत अनेक नीतिपर कविता आणि उपदेशात्मक ग्रंथ लिहिले आहेत.

मध्ययुगीन काळात जेव्हा युरोपमध्ये भौगोलिक ज्ञान मर्यादित होते, तेव्हा इब्न अल-ओआर्डीसारख्या अरबी विद्वानांनी प्राचीन ग्रीक ज्ञान जिवंत ठेवले आणि त्यात स्वतःच्या निरीक्षणांची भर घातली. त्यांच्या नकाशांमध्ये मक्का शहराला जगाच्या केंद्रस्थानी दर्शवण्याची प्रवृत्ती दिसून येते, जी तत्कालीन इस्लामिक नकाशाशास्त्राचे वैशिष्ट्य होते.

सुसान ओवेन्स (इंग्लंड)

जन्म २४ जानेवारी १९५४

सुसान ओवेन्स (Susan Owens) या एक अग्रगण्य ब्रिटीश भूगोलतज्ज्ञ आहेत. त्यांचे कार्य प्रामुख्याने पर्यावरण भूगोल (Environmental Geography) आणि सार्वजनिक धोरण (Public Policy) यांच्यातील संबंधांवर केंद्रित आहे.

शिक्षण: त्यांनी पर्यावरणाशी संबंधित भौगोलिक विषयांत विशेष प्राविण्य मिळवले आहे.

स्थान: त्या केंब्रिज विद्यापीठात (University of Cambridge) 'पर्यावरण आणि धोरण' (Environment and Policy) विषयाच्या प्रोफेसर एमिरिटा आहेत.

सन्मान: त्यांच्या योगदानाबद्दल त्यांना OBE (Order of the British Empire) आणि ब्रिटीश अॅकॅडमीचे फेलोशिप (FBA) मिळाले आहे.

महत्त्वपूर्ण वैज्ञानिक योगदान

सुसान ओवेन्स यांनी भूगोल आणि राजकारण यांचा मिलाफ करून 'शाश्वत विकास' कसा साध्य करता येईल, यावर संशोधन केले आहे:शाश्वत नियोजन (Sustainable Planning): त्यांनी जमीन वापराचे नियोजन (Land-use planning) आणि पर्यावरण संरक्षण यांचा संबंध स्पष्ट केला. एखादे शहर किंवा वस्ती वसवताना पर्यावरणाचा ऱ्हास कसा टाळता येईल, याचे त्यांनी मॉडेल्स मांडले.पर्यावरण आणि धोरण: वैज्ञानिक माहितीचा वापर करून सरकारी धोरणे कशी आखली जातात आणि त्यात कोणत्या अडचणी येतात, याचे त्यांनी सखोल विश्लेषण केले आहे.ऊर्जा भूगोल (Energy Geography): ऊर्जेचा वापर, ऊर्जेची कार्यक्षमता आणि पर्यावरणाचे रक्षण या विषयांत त्यांनी सुरुवातीच्या काळात महत्त्वाचे काम केले आहे. ज्ञानाचे राजकारण (Politics of Knowledge): पर्यावरणविषयक वादविवादांमध्ये 'तज्ज्ञांचे ज्ञान' आणि 'सामान्य जनतेचे मत' यांचा संघर्ष त्यांनी अभ्यासला आहे.

महत्त्वपूर्ण ग्रंथसंपदा

Knowledge, Policy and Expertise (२०१५): या पुस्तकात त्यांनी पर्यावरणाशी संबंधित धोरणे ठरवताना विज्ञानाचा वापर कसा केला जातो (किंवा केला जात नाही), याचे विवेचन केले आहे.

Environment, Resources and Conservation (१९९१): नैसर्गिक संसाधनांचे जतन करण्याच्या भौगोलिक पद्धतींबद्दल हे पुस्तक माहिती देते.

The Steering of Technology: तंत्रज्ञान आणि पर्यावरण यांच्यातील संतुलनावर हे पुस्तक भाष्य करते.

विशेष ओळख

त्यांनी युनायटेड किंगडमच्या 'रॉयल कमिशन ऑन एन्व्हायर्नमेंटल पॉल्यूशन' च्या सदस्या म्हणून १० वर्षे काम केले आहे.त्या केवळ सैद्धांतिक भूगोलतज्ज्ञ नसून, प्रत्यक्ष जमिनीवर राबवल्या जाणाऱ्या पर्यावरणीय नियमावलींच्या निर्मितीत त्यांचा मोठा वाटा आहे.

थोडक्यात सांगायचे तर: सुसान ओवेन्स यांनी हे सिद्ध केले की, पर्यावरण वाचवण्यासाठी केवळ विज्ञान पुरेसे नाही, तर त्यासाठी योग्य राजकीय इच्छाशक्ती आणि भौगोलिक नियोजन यांची गरज असते.

P

दिएगो डी पँटोजा (स्पेन/मकाऊ)

जन्म: १५७१, वाल्डेमोरो नगरपालिका, स्पेन

मृत्यू: ९ जुलै १६१८ पोर्तुगीज मकाऊ

दिएगो डी पँटोजा (Diego de Pantoja) हे १६ व्या शतकातील एक महत्त्वपूर्ण स्पॅनिश जेसुइट मिशनरी, संगीतकार आणि खगोलशास्त्रज्ञ होते. त्यांनी चीनमध्ये ख्रिश्चन धर्माच्या प्रसारासोबतच पाश्चिमात्य विज्ञान आणि संस्कृतीची ओळख करून देण्यात मोठी भूमिका बजावली.

जीवन आणि कार्य

चीनमधील आगमन: ते १५९७ मध्ये मकाऊमध्ये आले आणि त्यानंतर १६०१ मध्ये प्रसिद्ध इटालियन मिशनरी मॅटेओ रिक्की (Matteo Ricci) यांच्यासोबत बीजिंगला गेले.

चीनमधील नाव: त्यांना चीनमध्ये 'पांग डिवो' (Pang Diwo) या नावाने ओळखले जात असे.

राजदरबारातील स्थान: ते बीजिंगमधील 'फॉर्बिडन सिटी' (राजवाडा) मध्ये प्रवेश मिळवणाऱ्या पहिल्या पाश्चिमात्य व्यक्तींपैकी एक होते. त्यांनी मिंग राजवंशाच्या सम्राट वानली (Wanli) यांच्या दरबारात संगीतकार आणि खगोलशास्त्रज्ञ म्हणून काम केले.

महत्त्वपूर्ण योगदान

खगोलशास्त्र आणि भूगोल: त्यांनी चिनी कॅलेंडरमध्ये सुधारणा करण्यास मदत केली आणि अक्षांश-रेखांशावर आधारित जगाचे नकाशे तयार करण्यात योगदान दिले.

लेखन: त्यांनी 'की के' (Qi Ke - ज्याचा अर्थ 'सात विजय' असा होतो) नावाचे एक पुस्तक लिहिले. हे पुस्तक मानवी स्वभावातील सात दोषांवर (Seven Deadly Sins) मात कशी करावी, याबद्दल मार्गदर्शन करते. या पुस्तकाचा तत्कालीन चिनी विद्वानांवर मोठा प्रभाव पडला होता.सांस्कृतिक दूतावासाची भूमिका: त्यांनी युरोपला चीनबद्दल माहिती देणारी अनेक पत्रे लिहिली, ज्यामुळे पाश्चिमात्य जगाला चीनच्या समृद्ध संस्कृतीची ओळख झाली.

मृत्यू: १६१८, मकाऊ.

१६१७ मध्ये चीनमधील काही विद्वानांच्या विरोधामुळे त्यांना चीनमधून हद्दपार करण्यात आले होते, त्यानंतर काही काळानंतर मकाऊमध्ये त्यांचे निधन झाले.

त्यांना "चीन आणि पश्चिम यांच्यातील सांस्कृतिक पूल" मानले जाते. २०१८ मध्ये त्यांच्या ४०० व्या पुण्यतिथीनिमित्त स्पेन आणि चीनमध्ये विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम राजी करण्यात आले होते.

झोआन पॅरेडेस (स्पेन/आयर्लंड)

जन्म १९७५

झोआन पॅरेडेस हे समकालीन भूगोलतज्ज्ञ व सामाजिक-राजकीय अभ्यासक असून राजकीय भूगोल (Political Geography), सीमा-अभ्यास (Border Studies) आणि भू-राजकारण (Geopolitics) या क्षेत्रांतील त्यांच्या कार्यासाठी ओळखले जातात. स्पेनमध्ये जन्मलेले पॅरेडेस यांनी आयर्लंडमध्ये शैक्षणिक व संशोधनात्मक कार्य केले आहे.

संक्षिप्त परिचय

जन्म: १९७५ राष्ट्रीय पार्श्वभूमी: स्पेन / आयर्लंड अभ्यासक्षेत्र: राजकीय भूगोल, भू-राजकारण, सीमा व ओळख अभ्यास

प्रमुख योगदान

सीमा व राष्ट्र-ओळख: राज्यसीमा, राष्ट्रनिर्मिती, ओळख राजकारण आणि सत्तासंबंध यांचे भौगोलिक विश्लेषण.युरोपियन संदर्भ: युरोपातील सीमा-विवाद, स्थलांतर, आणि राजकीय अवकाशातील बदल यांवर संशोधन.आंतरशाखीय दृष्टीकोन: भूगोलासोबत समाजशास्त्र व राजकीय शास्त्र यांची सांगड.अकादमिक लेखन: नियतकालिके, संशोधन निबंध व परिषद सादरीकरणांतून योगदान.झोआन पॅरेडेस यांचे कार्य समकालीन जागतिक राजकारण समजून घेण्यासाठी उपयुक्त ठरते. सीमा, सत्ता आणि अवकाश यांतील परस्परसंबंध स्पष्ट करून ते आधुनिक राजकीय भूगोलाला सैद्धांतिक व व्यावहारिक बळ देतात.

जोसेफ पार्श्व (जर्मनी)

जन्म ४ जुलै १८५१ - २२ जून १९२५) सिलेसियातील श्रेबरहाऊ.

मृत्यू २२ जून १९२५

जोसेफ पार्श्व (Joseph Partsch) हे एक अत्यंत प्रतिष्ठित जर्मन भूगोलतज्ज्ञ (Geographer) आणि प्राध्यापक होते.

१९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि २० व्या शतकाच्या सुरुवातीला भूगोलाच्या क्षेत्रात त्यांनी केलेले कार्य आजही महत्त्वाचे मानले जाते.

जीवन आणि शिक्षण

जन्म: ४ जुलै १८५१, श्राईबरहाऊ (आताचे पोलंडमध्ये).शिक्षण: त्यांनी 'युनिव्हर्सिटी ऑफ ब्रेस्लाऊ' मधून शिक्षण घेतले.कारकीर्द: त्यांनी ब्रेस्लाऊ आणि लाइपझिग (Leipzig) विद्यापीठांमध्ये भूगोलाचे प्राध्यापक म्हणून काम केले. त्यांनी प्रसिद्ध भूगोलतज्ज्ञ फ्रेडरिक रॅत्झेल (Friedrich Ratzel) यांच्यानंतर लाइपझिगमध्ये विभागाची धुरा सांभाळली.

महत्त्वपूर्ण योगदान

मध्य युरोपचा अभ्यास: त्यांचे सर्वात प्रसिद्ध कार्य म्हणजे 'सेंट्रल युरोप' (Central Europe) हे पुस्तक. १९०३ मध्ये त्यांनी या प्रदेशाच्या भौगोलिक, वांशिक आणि आर्थिक पैलूंचे सखोल विश्लेषण केले.प्रादेशिक भूगोल (Regional Geography): त्यांनी केवळ नकाशांचा अभ्यास न करता, एखादा भूप्रदेश तेथील राहणीमान आणि इतिहासावर कसा परिणाम करतो, यावर भर दिला.हिमनदीशास्त्र (Glaciology): कार्पेथियन पर्वतरांगांमधील प्राचीन हिमनद्यांच्या अभ्यासात त्यांनी मोलाचे योगदान दिले.प्राचीन भूगोल: त्यांनी ग्रीक आणि रोमन काळातील भौगोलिक ज्ञानावरही संशोधन केले होते.

प्रमुख ग्रंथ

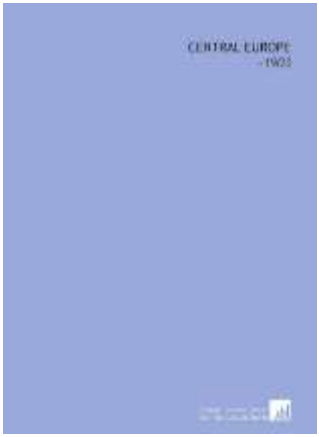

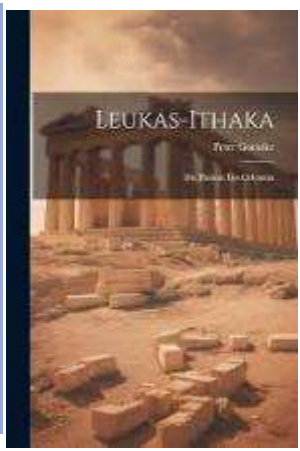

Central Europe (१९०३) - हे पुस्तक इंग्रजी भाषेतही प्रसिद्ध झाले.

Die Insel Leukas (१८८९) - ग्रीसच्या लेउकास बेटाचा भौगोलिक अभ्यास.

Schlesien (शलेशिया प्रदेशाचा भूगोल).

जोसेफ पार्श्व यांना त्यांच्या शिस्तबद्ध मांडणीसाठी आणि युरोपच्या भौगोलिक सीमांचे अचूक वर्णन करण्यासाठी ओळखले जाते. त्यांच्या कार्यामुळे आधुनिक प्रादेशिक भूगोलाचा पाया भक्कम झाला.

जोसेफ पार्श्व यांच्या संशोधनाची व्याप्ती केवळ नकाशांपुरती मर्यादित नव्हती, तर त्यांनी भू-गर्भशास्त्र (Geology), हवामानशास्त्र आणि मानवी संस्कृती यांचा परस्परसंबंध जोडला होता. त्यांच्या काही सखोल संशोधनांची माहिती खालीलप्रमाणे आहे:

हिमनदीशास्त्र आणि पर्वत रचना (Glaciology)

पार्श्व यांनी मध्य युरोपातील, विशेषतः कार्पेथियन आणि सुडेटन (Sudeten) पर्वतरांगांमधील प्राचीन हिमनद्यांच्या खुणांचा सखोल अभ्यास केला.त्यांनी हे सिद्ध केले की, उत्तर युरोपातील बर्फाचा थर दक्षिण जर्मनीपर्यंत कसा पसरला होता.पर्वतांच्या आकारावरून त्यांनी 'हिमयुगा'तील (Ice Age) हवामान बदलांचे निष्कर्ष काढले, जे आजही हवामान बदलाच्या अभ्यासात संदर्भ म्हणून वापरले जातात.

'सेंट्रल युरोप' (Mitteleuropa) संकल्पना

त्यांच्या १९०३ मधील प्रसिद्ध ग्रंथात त्यांनी मध्य युरोपची एक महत्त्वाची व्याख्या मांडली. त्यांच्या मते, 'सेंट्रल युरोप' म्हणजे केवळ काही देशांचा समूह नसून, ती एक भौगोलिक आणि आर्थिक संकल्पना आहे.

नद्यांचे महत्त्व: त्यांनी डॅन्युब (Danube), ऱ्हाईन (Rhine) आणि एल्बे (Elbe) या नद्या कशा प्रकारे युरोपला आर्थिकदृष्ट्या जोडतात, हे स्पष्ट केले.

प्रादेशिक एकता: त्यांनी असा युक्तिवाद केला की, या प्रदेशातील पर्वत आणि मैदाने तिथल्या लोकांमधील व्यापार आणि संस्कृतीची देवाणघेवाण ठरवतात.

प्राचीन ग्रीसचा भौगोलिक अभ्यास (Historical Geography)

पार्श्व यांनी आधुनिक भूगोलासोबतच प्राचीन जगाच्या भूगोलावरही काम केले. त्यांनी ग्रीसच्या आयोनियन बेटांचा (Ionian Islands) सखोल प्रवास केला.त्यांनी होमरच्या 'ओडिसी' या महाकाव्यातील भौगोलिक वर्णनांची सत्यता तपासण्यासाठी प्रत्यक्ष जमिनीचा अभ्यास केला. लेउकास (Leukas) बेटावर त्यांनी केलेले संशोधन आजही प्राचीन ग्रीक इतिहासाच्या अभ्यासकांसाठी महत्त्वाचे आहे.

शलेशिया (Silesia) प्रदेशाचे संशोधन

त्यांच्या कारकिर्दीचा मोठा भाग हा शलेशिया (आजचा पोलंड आणि जर्मनीचा काही भाग) या प्रदेशाच्या अभ्यासात गेला. त्यांनी या प्रदेशातील:जमिनीची सुपीकता आणि तिथली पिके.कोळशाच्या खाणी आणि त्यामुळे झालेली औद्योगिक प्रगती.मानवी वस्त्यांचे वितरण.यावर सविस्तर मांडणी केली.

पार्श्व यांच्या संशोधनाचे वेगळेपण

पार्श्व हे अशा मोजक्या भूगोलतज्ज्ञांपैकी होते जे "क्षेत्राभ्यास" (Fieldwork) आणि "ग्रंथालयातील संशोधन" या दोन्हीत निपुण होते. त्यांनी केवळ निसर्गाचा अभ्यास केला नाही, तर निसर्गाचा माणसाच्या जीवनावर आणि इतिहासावर काय परिणाम होतो (Anthropogeography), याचे सखोल विश्लेषण केले.

जोसेफ पार्श्व यांनी हिमनदीशास्त्रात (Glaciology) केलेले संशोधन हे प्रामुख्याने 'हिमयुगातील' (Pleistocene Epoch) बर्फाचे थर आणि

त्यांचे पर्वतीय भूप्रदेशांवरील परिणाम यावर केंद्रित होते. त्यांचे निष्कर्ष आजही भूस्तरशास्त्रात अत्यंत महत्त्वाचे मानले जातात.

त्यांच्या वैज्ञानिक निष्कर्षांचे मुख्य पैलू खालीलप्रमाणे आहेत:

'हिमरेषा' (Snowline) निश्चितीचा सिद्धांत

पार्श्व यांनी मध्य युरोपातील पर्वतांचा अभ्यास करून प्राचीन काळातील 'हिमरेषा' शोधून काढली.निष्कर्ष: त्यांनी सिद्ध केले की, हिमयुगामध्ये युरोपमधील पर्वतांवर बर्फाचा थर आजच्या तुलनेत कितीतरी खाली होता.त्यांनी पर्वतांच्या उतारांवरील खुणांवरून हे मोजमाप केले की, त्या काळी सरासरी तापमान किती अंश सेल्सिअसने कमी असावे, ज्यामुळे हिमनद्या मैदानी प्रदेशापर्यंत पोहोचल्या होत्या.

'सर्क' (Cirque) आणि 'यू-आकाराच्या' दऱ्यांचे स्पष्टीकरण

पार्श्व यांनी कार्पेथियन आणि सुडेटन पर्वतरांगांमध्ये हिमनद्यांनी निर्माण केलेल्या भू-रूपांचे सूक्ष्म निरीक्षण केले.निष्कर्ष: त्यांनी स्पष्ट केले की, जेव्हा हिमनदी डोंगरावरून खाली सरकते, तेव्हा ती जमिनीचे घर्षण करून 'यू' (U-shaped valley) आकाराची दरी तयार करतेतसेच, डोंगराच्या शिखराजवळ बर्फ साठून जो आरामखुर्चीसारखा खोलगट भाग तयार होतो (ज्याला 'सर्क' म्हणतात), तो हिमनदीच्या संचयनामुळेच तयार होतो, हे त्यांनी वैज्ञानिक पुराव्यांसह मांडले.

'मोरेन्स' (Moraines) आणि हिमनदीचे निक्षेपण

हिमनदी आपल्यासोबत वाहून आणलेले दगड, गोटे आणि वाळू एका ठिकाणी साठवते, ज्याला 'मोरेन्स' म्हणतात.संशोधन: पार्श्व यांनी उत्तर जर्मनी आणि पोलंडच्या मैदानी प्रदेशात आढळणारे विशिष्ट प्रकारचे खडक (Erratic Boulders) हे प्रत्यक्षात स्कॅन्डिनेव्हियामधील पर्वतांतून हिमनद्यांनी वाहून आणले आहेत, हे सिद्ध केले.यामुळे हिमनद्यांचा विस्तार किती प्रचंड होता आणि त्या कोणत्या दिशेने वाहत होत्या, हे समजण्यास मदत झाली.

बर्फाचे वजन आणि भूपृष्ठाचा दाब

पार्श्व यांनी असा निष्कर्ष काढला की, बर्फाच्या प्रचंड थरामुळे जमिनीचा पृष्ठभाग खाली दबला जातो. जेव्हा हे बर्फ वितळते, तेव्हा जमीन पुन्हा हळूहळू वर येते (Isostatic Rebound). या प्रक्रियेचा परिणाम किनारी प्रदेशांतील समुद्रसपाटीवर कसा होतो, याचे प्राथमिक निरीक्षण त्यांनी नोंदवले होते.

पार्श्व यांच्या संशोधनाचे महत्त्व

त्यांच्या आधी अनेक शास्त्रज्ञांना वाटत असे की, युरोपमधील मोठे खडक प्रलयामुळे किंवा पुराने वाहून आले आहेत. परंतु, पार्श्व यांनी पुराव्यांसह हे सिद्ध केले की ही 'हिमनद्यांची' करामत आहे. त्यांनी तयार केलेले 'पॅलेओ-ग्लेशियोलॉजिकल' (प्राचीन हिमनदीशास्त्र) नकाशे आजही अभ्यासाचा आधार आहेत.

मार्टिन जे. पास्क्वालेटी (अमेरिका)

जन्म: 1949, अमेरिका

मृत्यू: 2021

मार्टिन जे. पास्क्वालेटी (Martin J. Pasqualetti) हे एक प्रसिद्ध अमेरिकन भूगोलतज्ज्ञ आणि प्राध्यापक आहेत. ते विशेषतः ऊर्जा भूगोल (Energy Geography) आणि शाश्वत ऊर्जा (Sustainable Energy) या क्षेत्रातील जागतिक स्तरावरील तज्ज्ञ मानले जातात.

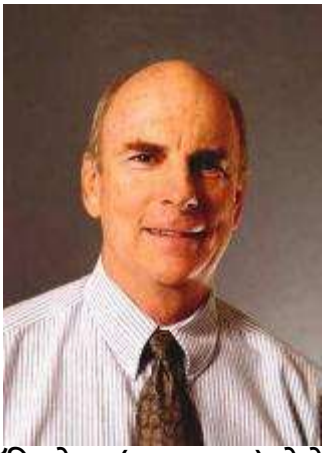

शैक्षणिक कारकीर्द आणि वास्तव्य

वास्तव्य: ते प्रामुख्याने अमेरिकेतील ॲरिझोना (Arizona) येथे वास्तव्यास आहेत.

संस्था: ते ॲरिझोना स्टेट युनिव्हर्सिटी (ASU) मधील 'स्कूल ऑफ जियोग्राफिकल सायन्सेस अँड अर्बन प्लॅनिंग'मध्ये प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत.त्यांनी कॅलिफोर्निया विद्यापीठ, बर्कले (UC Berkeley) येथून आपली डॉक्टरेट पदवी मिळवली.

संशोधनाचे प्रमुख विषय

पास्क्वालेटी यांनी त्यांचे संपूर्ण आयुष्य ऊर्जा आणि समाज यांच्यातील संबंधांचा अभ्यास करण्यासाठी समर्पित केले आहे. त्यांचे मुख्य संशोधनाचे मुद्दे खालीलप्रमाणे आहेत:

ऊर्जेचे संक्रमण (Energy Transitions): लाकूड आणि कोळशाकडून सौर आणि पवन ऊर्जेकडे जगाचे संक्रमण कसे होत आहे, याचा ते अभ्यास करतात.

ऊर्जेची दृश्यता (Landscape Impact): पवनचक्क्या किंवा सौर ऊर्जा प्रकल्प लावल्यामुळे निसर्गचित्रात (Landscape) जे बदल होतात, त्याकडे लोक कोणत्या नजरेने पाहतात, यावर त्यांनी सखोल संशोधन केले आहे.

पर्यावरणीय न्याय: ऊर्जा निर्मितीमुळे पर्यावरणावर होणारे परिणाम आणि त्यातून निर्माण होणारे सामाजिक प्रश्न.

महत्त्वाची पुस्तके आणि लेखन

त्यांनी अनेक पुस्तके लिहिली आणि संपादित केली आहेत, जी जगभरातील विद्यापीठांमध्ये संदर्भ म्हणून वापरली जातात:

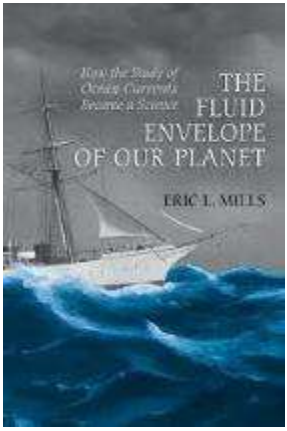

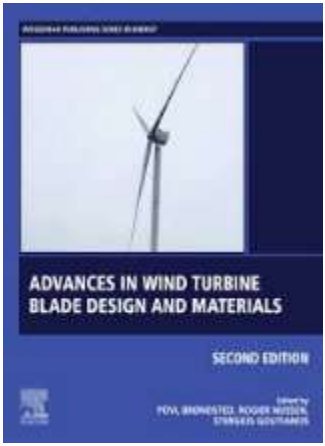

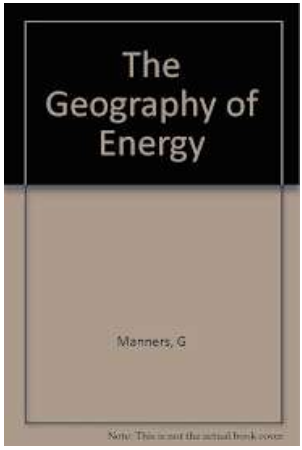

"The Fluid Envelope of our Planet": वातावरणीय भूगोलावर आधारित.

"Wind Power in View": पवन ऊर्जेचा निसर्गावर आणि मानवी मानसिकतेवर होणारा परिणाम.

"The Geography of Energy": ऊर्जा स्रोतांचे जागतिक वितरण.

पुरस्कार आणि सन्मान

ऊर्जा भूगोलातील त्यांच्या योगदानाबद्दल त्यांना 'असोसिएशन ऑफ अमेरिकन जियोग्राफर्स' (AAG) कडून अनेक प्रतिष्ठित पुरस्कार मिळाले आहेत.त्यांनी सरकार आणि अनेक आंतरराष्ट्रीय संस्थांना शाश्वत ऊर्जा धोरणांबाबत सल्लागार म्हणून मदत केली आहे.

विशेष महत्त्व

ज्याप्रमाणे जोसेफ पार्श्व यांनी प्राचीन निसर्गाचा (हिमनद्यांचा) अभ्यास केला, त्याउलट मार्टिन पास्क्वालेटी हे आधुनिक मानवनिर्मित बदलांचा (ऊर्जा प्रकल्प) अभ्यास करतात. "आपल्याला ऊर्जा तर हवी आहे, पण आपल्या अंगणात पवनचक्की नको" (NIMBY - Not In My Backyard) या मानवी प्रवृत्तीवर त्यांनी केलेले भाष्य अतिशय प्रसिद्ध आहे.

मार्टिन पास्क्वालेटी यांनी सौर आणि पवन ऊर्जेचा अभ्यास केवळ 'तंत्रज्ञान' म्हणून केला नाही, तर तो 'मानवी भूगोल' म्हणून केला. त्यांचे विचार हे ऊर्जा क्षेत्रात क्रांती घडवणारे ठरले आहेत.

त्यांच्या या विषयांवरील सिद्धांतांचे मुख्य पैलू खालीलप्रमाणे आहेत:

'एनर्जी लँडस्केप' (Energy Landscapes) आणि सौंदर्यशास्त्र

पास्क्वालेटी यांच्या मते, आपण कोळसा किंवा वायूपासून वीज मिळवतो तेव्हा त्याचे कारखाने शहराबाहेर किंवा जमिनीच्या खाली असतात, त्यामुळे आपल्याला ऊर्जा निर्मिती दिसत नाही. पण सौर आणि पवन ऊर्जा 'दृश्य' (Visible) असते.

विरोध: पवनचक्क्या किंवा सौर तावदाने (Solar Panels) जेव्हा डोंगर किंवा शेतात लावली जातात, तेव्हा लोक त्यांच्या सौंदर्यावर परिणाम होतो म्हणून विरोध करतात.निष्कर्ष: त्यांनी सुचवले की जर ऊर्जा प्रकल्पांचे डिझाइन स्थानिक निसर्गाशी जुळवून घेणारे असेल, तर लोकांचा स्वीकार वाढतो.

पवन ऊर्जेवरील सामाजिक दृष्टिकोन (Wind Power in View)

त्यांनी पवन ऊर्जेवर सखोल संशोधन केले आहे. त्यांच्या मते, पवन ऊर्जेचा विरोध तांत्रिक नसून मानसिक आणि सामाजिक असतो.NIMBY (Not In My Backyard): लोक शाश्वत ऊर्जेचे समर्थन करतात, पण ती त्यांच्या घराजवळ नको असते.सामाजिक

अंतर: पास्क्वालेटी म्हणतात की जेव्हा स्थानिक लोकांना प्रकल्पात वाटा मिळतो किंवा त्यातून होणारा फायदा थेट त्यांना दिसतो, तेव्हा विरोध कमी होतो.

सौर ऊर्जा आणि जमिनीचा वापर (Solar Energy & Land Use)

सौर ऊर्जेसाठी मोठ्या प्रमाणावर जमिनीची आवश्यकता असते. ॲरिझोनासारख्या वाळवंटी प्रदेशात राहून त्यांनी सौर ऊर्जेवर काही महत्त्वाचे निष्कर्ष काढले:

बहुउद्देशीय वापर: त्यांनी असा युक्तिवाद केला की केवळ वीज बनवण्यासाठी जमिनीचा वापर न करता, सौर पॅनेलखाली शेती (Agrivoltaics) किंवा पाण्याचे कालवे झाकणे (Canal Solar) यासारख्या पद्धती वापराव्यात.

ऊर्जेचे लोकशाहीकरण: सौर ऊर्जेमुळे प्रत्येक घराचे छत हे 'पॉवर प्लांट' बनू शकते, ज्यामुळे मोठ्या कंपन्यांवरील अवलंबित्व कमी होते.

ऊर्जेची नैतिकता (Ethics of Energy)

पास्क्वालेटी यांचा एक प्रसिद्ध निष्कर्ष असा आहे की, "आपण आज जी ऊर्जा वापरतो, तिची किंमत भविष्यातील पिढ्यांना मोजावी लागू नये."त्यांनी कोळसा आणि अणुऊर्जेपेक्षा सौर आणि पवन ऊर्जेचा पुरस्कार केला कारण त्यांचे पर्यावरणीय पडसाद (Footprints) खूप कमी असतात.त्यांनी ऊर्जेच्या वापराला 'सांस्कृतिक ओळख' मानले

आहे; म्हणजेच आपण कोणती ऊर्जा निवडतो यावरून आपली संस्कृती किती प्रगत आहे हे समजते.

थोडक्यात सांगायचे तर:

मार्टिन पास्क्वालेटी यांनी जगाला हे शिकवले की, आपल्याला केवळ 'स्वच्छ ऊर्जा' नको आहे, तर आपल्याला अशी 'सामाजिक व्यवस्था' हवी आहे जिथे लोक आनंदाने या ऊर्जेचा स्वीकार करतील.

पॅट्रिक गेडेस (स्कॉटलंड)

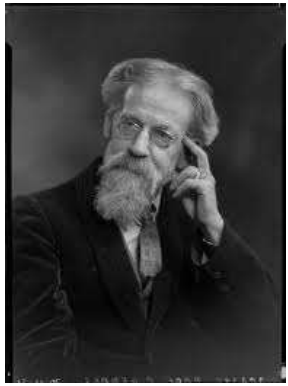

जन्म २ ऑक्टोबर १८५४, बॅलेटर, स्कॉटलंड, युनायटेड किंग्डम

मृत्यू 17 एप्रिल 1932 (वय 77 वर्षे), Collège des Écossais, Montpellier, France

सर पॅट्रिक गेडेस (Sir Patrick Geddes) हे एक विलक्षण व्यक्तिमत्व होते. ते केवळ एक जीवशास्त्रज्ञ नव्हते, तर ते समाजशास्त्रज्ञ, शिक्षणतज्ज्ञ आणि आधुनिक नगररचनेचे (Town Planning) जनक मानले जातात. त्यांचे भारताशी, विशेषतः महाराष्ट्राशी अतिशय जवळचे नाते होते.

'निसर्ग' ते 'नगररचना' (Biology to Planning)

गेडेस यांनी आपल्या करिअरची सुरुवात जीवशास्त्रज्ञ म्हणून केली होती. त्यामुळेच त्यांनी शहरांकडे एक 'निर्जीव बांधकाम' म्हणून न

पाहता, एका 'जिवंत पेशी' (Living Organism) प्रमाणे पाहिले. शहरांची वाढ ही नैसर्गिक आणि सेंद्रिय पद्धतीने व्हायला हवी, असा त्यांचा आग्रह होता.

महत्त्वाचे सिद्धांत आणि संकल्पना

प्रादेशिक सर्वेक्षण (Regional Survey): "कोणत्याही शहराचे नियोजन करण्यापूर्वी तिथल्या पर्यावरणाचे, इतिहासाचे आणि लोकांचे सर्वेक्षण करा," हा त्यांचा मुख्य मंत्र होता.Work-Place-Folk (काम-जागा-लोक): त्यांनी हा त्रिकोण मांडला. त्यांच्या मते, एखाद्या ठिकाणचे पर्यावरण (Place), तिथले अर्थकारण (Work) आणि तिथली लोकसंख्या/संस्कृती (Folk) यांचा एकमेकांशी खोल संबंध असतो.कंझर्व्हेटिव्ह सर्जरी (Conservative Surgery): ही त्यांची सर्वात प्रसिद्ध संकल्पना आहे. जुन्या शहरांमधील दाट वस्त्या पाडून तिथे मोठे रस्ते करण्याऐवजी, फक्त खराब झालेली घरे पाडून तिथे मोकळी जागा किंवा बागा तयार कराव्यात, जेणेकरून शहराचा आत्मा जपला जाईल.

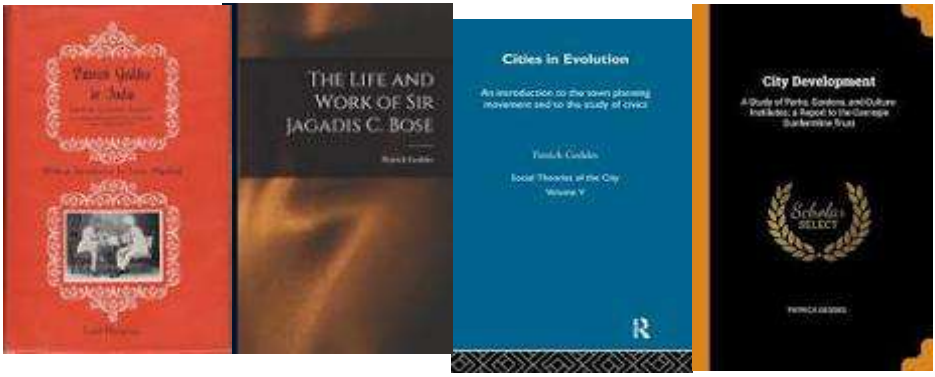

पॅट्रिक गेडेस आणि भारत (Indo-British Connection)

१९१४ ते १९२४ या काळात गेडेस भारतात राहिले. त्यांनी मुंबई, पुणे, इंदूर आणि कोलकता यांसारख्या अनेक शहरांच्या नियोजनावर अहवाल तयार केले.मुंबई विद्यापीठ: ते मुंबई विद्यापीठातील समाजशास्त्र विभागाचे (Sociology Department) पहिले प्राध्यापक आणि प्रमुख होते (१९१९).रवींद्रनाथ टागोर: त्यांचे टागोरांशी घनिष्ठ संबंध होते. शांतिनिकेतनच्या उभारणीत त्यांनी मोलाचा सल्ला दिला होता.पुणे: पुण्यातील गणेशखिंड परिसर आणि सार्वजनिक बागांच्या नियोजनात त्यांच्या विचारांचा मोठा प्रभाव आहे.

कोनर्बेशन' (Conurbation) शब्दाची निर्मिती

जेव्हा अनेक छोटी शहरे वाढता वाढता एकमेकांना जोडली जातात आणि एक विशाल नागरी क्षेत्र तयार होते (उदा. मुंबई-ठाणे-नवी मुंबई), तेव्हा त्याला 'Conurbation' म्हणायचे, हा शब्द सर्वप्रथम गेडेस यांनी १९१५ मध्ये वापरला.

पॅट्रिक गेडेस यांनी जगाला शिकवले की "शहरे ही केवळ विटा-सिमेंटची नसून ती माणसांच्या जीवनाचा भाग आहेत." त्यांनी 'Think Global, Act Local' (जागतिक विचार करा, स्थानिक कृती करा) या प्रसिद्ध विचाराचा पाया रचला.

पॉसानियास (ग्रीस, फ्लोरिडा)

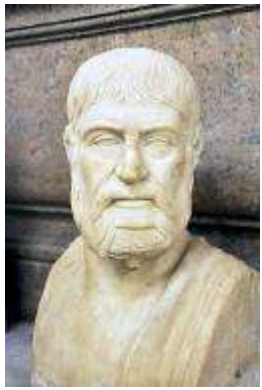

जन्म सुमारे ११० इसवी सन लिडिया, आशिया मायनर (आधुनिक काळातील तुर्की) - मृत्यू सुमारे १८० इसवी सन

(वय सुमारे ७०)पॉसानियास (Pausanias) हे दुसऱ्या शतकातील एक प्रसिद्ध ग्रीक प्रवासी, भूगोलतज्ज्ञ आणि इतिहासकार होते. त्यांनी लिहिलेले 'डिस्क्रिप्शन ऑफ ग्रीस' (Description of Greece) हे पुस्तक आजही प्राचीन ग्रीक संस्कृती, कला आणि वास्तुकलेचा सर्वात महत्त्वाचा दस्तऐवज मानले जाते.

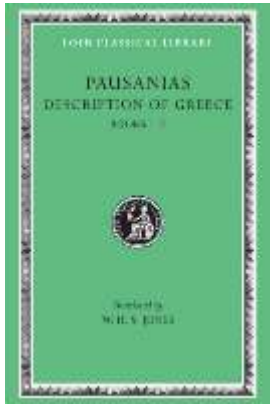

ऐतिहासिक काळ (फ्लोरिडा १५०)

'सुमारे १५०' अशी आहे, जी त्यांच्या सक्रिय काळाशी (Floruit) सुसंगत आहे. त्यांनी सम्राट हेड्रियन आणि मार्कस ऑरेलियस यांच्या काळात प्रवास केला.ते मूळचे आशिया मायनरमधील (आजचा तुर्की) 'मॅग्नेशियम' येथील असावेत असे मानले जाते, परंतु त्यांचे हृदय ग्रीसमध्ये होते.

'डिस्क्रिप्शन ऑफ ग्रीस' (Hellados Periegesis)

पॉसानियास यांनी एकूण १० खंड लिहिले आहेत, जे त्यांनी प्रत्यक्ष पायी प्रवास करून तयार केले होते. त्यांच्या लेखनाची काही

वैशिष्ट्ये:डोळस प्रवास: त्यांनी केवळ निसर्ग पाहिला नाही, तर मंदिरे, पुतळे, थडगी आणि तिथल्या स्थानिक परंपरांचे सूक्ष्म वर्णन केले.पौराणिक कथा: एखाद्या ठिकाणचे वर्णन करताना तेथील देवांच्या कथा आणि इतिहासाची सांगड ते घालत असत.कला समीक्षक: त्यांनी ऑलिंपिया आणि डेल्फी येथील मूर्तिकलेचे इतके अचूक वर्णन केले आहे की, आजही पुरातत्वशास्त्रज्ञ त्यांच्या लिखाणाच्या आधारे उत्खनन करतात.

पुरातत्वशास्त्रातील महत्त्व

पॉसानियास यांना 'पुरातत्वशास्त्राचा जनक' म्हटले जाते. याचे कारण असे की:त्यांनी ऑलिंपियामधील झ्यूसच्या पुतळ्याचे (जगातील सात आश्चर्यांपैकी एक) दिलेले वर्णन हे आजही सर्वात विश्वासार्ह मानले जाते.

ट्रोजन वॉर नंतरच्या काळातील ग्रीसची अवस्था कशी होती, याचे ते एकमेव साक्षीदार आहेत.

पॉसानियास यांची कार्यपद्धती

त्यांचा दृष्टिकोन हा केवळ भूगोलतज्ज्ञाचा नव्हता, तर एका 'सांस्कृतिक यात्रेकरूचा' होता. त्यांच्या लेखनात १० प्रमुख प्रदेशांचा समावेश आहे:१..ॲटिका (अथेन्स) २.. कोरिंथ ३. लॅकोनिया (स्पार्टा).४.. मेसेनिया ५.. एलिस (ऑलिंपिया)६. अकाया.७. आर्केडिया.८.. बोओशिया ९.. फोकिस (डेल्फी)१०.. ओझोलियन लोकरी

पॉसानियास यांच्याबद्दल एक मनोरंजक गोष्ट म्हणजे, अनेक शतके लोकांना वाटले की त्यांनी हे सर्व घरात बसून कल्पनेने लिहिले आहे. परंतु, १९ व्या आणि २० व्या शतकात जेव्हा ऑलिंपिया आणि डेल्फीमध्ये प्रत्यक्षात उत्खनन झाले, तेव्हा त्यांनी लिहिलेले प्रत्येक मंदिर आणि पुतळा त्याच ठिकाणी सापडला!

सेरी पीच (वेल्स)

जन्म २६ ऑक्टोबर १९३९ब्रिजेंड, वेल्स

मृत्यू ३ ऑक्टोबर २०१८ॲबिंग्डन, बर्कशायर

सेरी पीच (Ceri Peach) हे एक नामवंत ब्रिटीश (वेल्श) भूगोलतज्ज्ञ होते, ज्यांनी सामाजिक भूगोल (Social Geography) आणि स्थलांतरित समुदायांच्या अभ्यासात जागतिक स्तरावर मोलाचे योगदान दिले.

संस्था: त्यांनी आपल्या कारकिर्दीचा मोठा काळ ऑक्सफर्ड विद्यापीठात घालवला. ते तिथे 'सेंट कॅथरीन कॉलेज'मध्ये भूगोलाचे प्राध्यापक आणि ट्यूटर होते.

शिक्षण: त्यांनी ऑक्सफर्डमधूनच आपली डॉक्टरेट पूर्ण केली होती.

संशोधनाचे मुख्य विषय: 'स्थलांतर आणि वस्त्या'

सेरी पीच यांनी मुख्यत्वे युरोप आणि ब्रिटनमधील वांशिक अल्पसंख्याकांच्या सामाजिक परिस्थितीवर संशोधन केले.वेस्ट इंडियन स्थलांतर: ब्रिटनमध्ये आलेल्या कॅरिबियन (West Indian) लोकांच्या स्थलांतरावर त्यांनी केलेले सुरुवातीचे काम अत्यंत प्रसिद्ध आहे.सेग्रीगेशन (Segregation - विलगीकरण): शहरांमध्ये विशिष्ट वांशिक किंवा धार्मिक गट एकाच ठिकाणी का राहतात? त्यांच्या वस्त्या वेगळ्या का पडतात? याचा त्यांनी सांख्यिकीय अभ्यास केला.धार्मिक भूगोल: त्यांनी ब्रिटनमधील मुस्लिम, हिंदू आणि शीख समुदायांच्या भौगोलिक वितरणाचा आणि त्यांच्या धार्मिक वास्तूंच्या (मशिदी, मंदिरे) शहरांमधील स्थानाचा सखोल अभ्यास केला.

महत्त्वाचे निष्कर्ष

एकात्मता विरुद्ध विलगीकरण: त्यांनी मांडले की, वस्त्यांचे विलगीकरण केवळ गरिबीमुळे होत नाही, तर त्यामागे सांस्कृतिक आणि सामाजिक कारणेही असतात.लंडनचा अभ्यास: लंडनसारख्या महानगरांमध्ये विविध संस्कृतींचे लोक कशा प्रकारे एकमेकांत मिसळतात किंवा स्वतःची वेगळी ओळख जपतात, याचे त्यांनी नकाशे आणि आकडेवारीसह विश्लेषण केले.

प्रमुख पुस्तके आणि संपादन- त्यांनी अनेक पुस्तके लिहिली आणि संपादित केली, ज्यापैकी काही खालीलप्रमाणे आहेत:

West Indian Migration to Britain: (ब्रिटनमधील वेस्ट इंडियन स्थलांतरावर आधारित).

The Muslim Population of Great Britain: (ब्रिटनमधील मुस्लिम लोकसंख्येचा भौगोलिक अभ्यास).

Urban Social Segregation: (शहरी सामाजिक विलगीकरण).

सेरी पीच यांना त्यांच्या मृदू स्वभावासाठी आणि विद्यार्थ्यांप्रती असलेल्या आपुलकीसाठी ओळखले जाते. त्यांनी सामाजिक भूगोलाला केवळ वर्णनात्मक न ठेवता, त्याला 'सांख्यिकीय आधार' मिळवून दिला. २०१८ मध्ये त्यांच्या निधनानंतर, ऑक्सफर्ड आणि भौगोलिक क्षेत्रात त्यांचे कार्य आदराने स्मरले जाते.

अल्ब्रेक्ट पेंक (जर्मनी,)

जन्म: २५ सप्टेंबर १८५८, लाइपझिग, जर्मनी

मृत्यू: ७ मार्च १९४५ प्राग, चेकिया

अल्ब्रेक्ट पेंक (Albrecht Penck) हे १९ व्या आणि २० व्या शतकातील जगातील सर्वात प्रभावशाली भूगोलतज्ज्ञ (Geographer) आणि भू-गर्भशास्त्रज्ञ (Geologist) मानले जातात. त्यांनी भूगोलाला एका आधुनिक आणि वैज्ञानिक स्वरूपात मांडले.

हिमनदीशास्त्रातील (Glaciology) महान कार्य

अल्ब्रेक्ट पेंक यांचे सर्वात मोठे योगदान म्हणजे त्यांनी 'हिमयुगाचा' (Ice Age) केलेला अभ्यास.

आल्प्स पर्वताचे संशोधन: त्यांनी एडुआर्ड ब्रुक्नर (Eduard Brückner) यांच्यासोबत मिळून आल्प्स पर्वतरांगांचा सखोल अभ्यास केला.चार हिमयुगे: त्यांनी हे सिद्ध केले की, पृथ्वीवर केवळ एक नाही, तर चार प्रमुख हिमयुगे येऊन गेली. त्यांनी या कालखंडांना नद्यांच्या नावावरून नावे दिली: गुन्झ (Günz), मिंगेल (Mindel), रिस (Riss)

आणि वुर्म (Würm).आजही हे वर्गीकरण युरोपच्या प्राचीन हवामान अभ्यासासाठी आधार मानले जाते.

'जिओमर्फोलॉजी' (Geomorphology) शब्दाची व्याख्या

पेंक यांनी 'भूरूपशास्त्र' (Geomorphology) या विषयाला स्वतंत्र ओळख मिळवून दिली.पृथ्वीचा पृष्ठभाग कशामुळे बदलतो (उदा. पाणी, वारा, बर्फ), याचे त्यांनी शास्त्रीय विश्लेषण केले. त्यांनी 'भूप्रदेशाचे वर्गीकरण' करण्याची पद्धत विकसित केली.

'मिलियन मॅप' (Million Map) प्रकल्पाचे जनक

१८९१ मध्ये त्यांनी 'इंटरनॅशनल मॅप ऑफ द वर्ल्ड' (IMW) ची कल्पना मांडली.या प्रकल्पाचा उद्देश संपूर्ण जगाचा नकाशा 1:1,000,000 या एकाच प्रमाणात (Scale) तयार करणे हा होता. यामुळे जगातील सर्व देशांना एकमेकांशी भौगोलिक तुलना करणे सोपे झाले.

राजकीय भूगोल आणि 'लेबेन्सराम' (Lebensraum)

पेंक यांनी 'राजकीय भूगोल' या विषयातही लेखन केले. त्यांनी 'Volks- und Kulturboden' (लोक आणि सांस्कृतिक भूमी) ही संकल्पना मांडली.दुर्दैवाने, त्यांच्या काही भौगोलिक सिद्धांतांचा (विशेषतः 'लेबेन्सराम' किंवा 'राहण्यासाठीची जागा') वापर नंतर जर्मन नाझी राजवटीने आपल्या विस्तारवादी धोरणांसाठी केला, ज्यामुळे त्यांच्या नावाभोवती काही काळ वाद निर्माण झाला होता.

महत्त्वाची पदे आणि वारसा

ते व्हिएन्ना आणि बर्लिन विद्यापीठात प्राध्यापक होते.

त्यांनी 'इन्स्टिट्यूट ऑफ ओशनोग्राफी'चे (Berlin) नेतृत्व केले.

त्यांचे पुत्र वॉल्थर पेंक (Walther Penck) हे देखील एक महान भूगोलतज्ज्ञ बनले, ज्यांनी भूपृष्ठाच्या झीज होण्याच्या चक्रावर (Cycle of Erosion) महत्त्वाचे काम केले.

अल्ब्रेक्ट पेंक हे अशा शास्त्रज्ञांपैकी होते ज्यांनी केवळ डोंगर-नद्यांचा अभ्यास केला नाही, तर पृथ्वीचा इतिहास कसा वाचायचा हे जगाला शिकवले.

अल्ब्रेक्ट पेंक यांनी मांडलेले सिद्धांत हे प्रामुख्याने भूरूपशास्त्र (Geomorphology) आणि प्राचीन हवामानशास्त्र या विषयांवर आधारित आहेत. त्यांचे सिद्धांत समजून घेण्यासाठी खालील दोन प्रमुख भागांत विभागणी करता येईल:

आल्प्समधील चार हिमयुगांचा सिद्धांत (Glacial Chronology)

पेंक यांनी एडुआर्ड ब्रुक्नर यांच्यासोबत १८ वर्षांच्या संशोधनानंतर 'The Alps in the Glacial Epoch' (१९०९) हा ग्रंथ लिहिला. यात त्यांनी महत्त्वाचे वैज्ञानिक निष्कर्ष मांडले:

पुनरावृत्ती होणारे हिमयुग: त्याकाळी लोकांना वाटायचे की हिमयुग एकदाच आले होते. पेंक यांनी नद्यांच्या खोऱ्यातील गाळाच्या थरांचा

(Terraces) अभ्यास करून सिद्ध केले की, गेल्या ६ लाख वर्षांत बर्फाचे थर चार वेळा पुढे आले आणि मागे सरकले.

नदीच्या पात्रातील पुरावे: त्यांनी नद्यांच्या पात्रात आढळणाऱ्या चार वेगवेगळ्या स्तरांच्या रेती आणि दगडांचा अभ्यास केला. प्रत्येक स्तर एका स्वतंत्र हिमयुगाचे प्रतिनिधित्व करत होता.

नामकरण: त्यांनी दक्षिण जर्मनीतील चार नद्यांच्या नावावरून या कालखंडांना नावे दिली:१ गुन्झ (Günz): सर्वात प्राचीन. २ मिंगेल (Mindel): दुसरा कालखंड. ३ रिस (Riss): तिसरा कालखंड. ४ वुर्म (Würm): सर्वात अलीकडील (सुमारे १०,००० वर्षांपूर्वी संपलेले).

भूपृष्ठाचे वर्गीकरण आणि 'मॉर्फोलॉजिकल विश्लेषण'

पेंक यांनी जमिनीच्या आकाराचे (Landforms) मोजमाप करण्यासाठी वैज्ञानिक पद्धत विकसित केली:उताराचा अभ्यास (Slope Analysis): पर्वतांचे उतार कशामुळे बदलतात, याचे त्यांनी गणिती विश्लेषण केले. जमिनीची झीज (Erosion) आणि जमिनीची हालचाल (Tectonic Uplift) यांच्यातील संघर्षातून भूरूपे कशी तयार होतात, हे त्यांनी मांडले.भूप्रदेशाचे प्रकार: त्यांनी आशिया आणि युरोपच्या प्रवासादरम्यान 'वाळवंटी', 'हिमनदीयुक्त' आणि 'नदीयुक्त' अशा वेगवेगळ्या भौगोलिक प्रदेशांच्या वैशिष्ट्यांचे वर्गीकरण केले.हवामान आणि भूरूप संबंध: त्यांनी असा सिद्धांत मांडला की, एखाद्या ठिकाणच्या जमिनीचा आकार पाहून तिथले हजारो वर्षांपूर्वीचे हवामान कसे होते, हे सांगता येते. उदाहरणार्थ,

कोरड्या प्रदेशातील डोंगर आणि ओल्या प्रदेशातील डोंगर यांच्या आकारांत फरक असतो.

'लेबेन्सराम' आणि राजकीय भूगोलाचा सिद्धांत

हा सिद्धांत वैज्ञानिक नसून सामाजिक-राजकीय होता, परंतु तो पेंक यांच्या कारकिर्दीचा महत्त्वाचा भाग आहे:सांस्कृतिक भूमी (Kulturboden): त्यांनी मांडले की, लोक ज्या ठिकाणी राहतात, तिथे त्यांच्या संस्कृतीच्या खुणा उमटतात (उदा. शेतीची पद्धत, घरांची रचना).राजकीय सीमा: नैसर्गिक सीमा (नद्या, पर्वत) या राजकीय सीमांपेक्षा जास्त महत्त्वाच्या असतात, असा त्यांचा दावा होता. या सिद्धांताचा उपयोग नंतरच्या काळात चुकीच्या पद्धतीने विस्तारवादासाठी केला गेला.

पेंक यांच्या सिद्धांतांचे महत्त्व

अल्ब्रेक्ट पेंक यांनी भूगोलाला 'कार्यात्मक' (Functional) बनवले. म्हणजे, एखादा डोंगर केवळ 'आहे' म्हणून न पाहता,

तो 'कसा आणि का' तयार झाला, या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याची दृष्टी त्यांनी दिली.

प्रमुख ग्रंथ

Die Alpen im Eiszeitalter (हिमयुगातील आल्प्स पर्वत) – हा ग्रंथ हिमयुग संशोधनातील मूलभूत व संदर्भग्रंथ मानला जातो.

Morphologie der Erdoberfläche – पृथ्वीच्या पृष्ठभागाच्या रचनेवर आधारित महत्त्वाचे लेखन.

वॉल्थर पेंक (जर्मनी)

जन्म: ३० ऑगस्ट १८८८, व्हिएन्ना, ऑस्ट्रिया

मृत्यू: २९ सप्टेंबर १९२३, स्टुटगार्ट, जर्मनी

वॉल्थर पेंक (Walther Penck) हे अल्ब्रेक्ट पेंक यांचे सुपुत्र होते. त्यांचे आयुष्य अवघ्या ३५ वर्षांचे होते, परंतु इतक्या कमी वयात त्यांनी भू-रूपशास्त्रात (Geomorphology) दिलेला सिद्धांत अमेरिकन तज्ज्ञ विल्यम मॉरिस डेव्हिस यांच्या सिद्धांताला मोठे आव्हान देणारा ठरला.

त्यांच्या सिद्धांताबद्दलची सखोल माहिती खालीलप्रमाणे आहे:

'मॉर्फोलॉजिकल विश्लेषण' (Morphological Analysis)

वॉल्थर पेंक यांनी असा युक्तिवाद केला की, एखाद्या भूप्रदेशाचा आकार हा केवळ त्याच्या वयावर अवलंबून नसून, तो 'उठावाची गती' (Rate of Uplift) आणि 'झीज होण्याची गती' (Rate of Erosion) यांच्यातील संबंधावर अवलंबून असतो.

त्यांच्या सिद्धांताचे मुख्य टप्पे (ज्याला त्यांनी 'Entwicklung' म्हणजे विकास म्हटले आहे):Aufsteigende Entwicklung (जलद विकास): जेव्हा जमीन उंचावण्याची गती झीज होण्याच्या गतीपेक्षा जास्त असते, तेव्हा पर्वतांचे उतार बहिर्वक्र (Convex) तयार होतात. Gleichförmige Entwicklung (समान विकास): जेव्हा जमीन उंचावणे आणि झीज होणे दोन्ही समान गतीने होते, तेव्हा उतार सरळ (Straight) राहतात.Absteigende Entwicklung (मंद विकास): जेव्हा जमीन उंचावणे थांबते किंवा मंद होते आणि झीज वेगाने होते, तेव्हा उतार अंतर्वक्र (Concave) तयार होतात.

'प्रायमरम' (Primärumpf) आणि 'एंड्रम्प' (Endrumpf)

पेंक यांनी चक्राच्या सुरुवातीला आणि शेवटी होणाऱ्या बदलांना विशिष्ट नावे दिली:प्रायमरम: चक्राच्या सुरुवातीची अगदी सपाट किंवा वैशिष्ट्यहीन जमीन.एंड्रम्प: चक्राच्या शेवटी तयार झालेली ती जमीन, जिथे झीज पूर्ण झाली

आहे आणि केवळ छोटे टेकड्यांचे अवशेष उरले आहेत (ज्याला त्यांनी 'Inselbergs' म्हटले).

डेव्हिस विरुद्ध पेंक (The Great Debate)

भूगोलाच्या इतिहासात विल्यम मॉरिस डेव्हिस आणि वॉल्थर पेंक यांच्यातील वाद प्रसिद्ध आहे:

अल्पायुषी पण प्रभावशाली कारकीर्द

वॉल्थर पेंक यांनी अर्जेंटिना आणि तुर्की (इस्तंबूल) मध्ये महत्त्वाचे संशोधनात्मक कार्य केले. त्यांच्या मृत्यूनंतर त्यांचे वडील अल्ब्रेक्ट पेंक यांनी त्यांचा 'Die morphologische Analyse' (१९२४) हा ग्रंथ प्रकाशित केला. जरी त्यांच्या भाषेतील क्लिष्टतेमुळे सुरुवातीला त्यांच्या सिद्धांताचा चुकीचा अर्थ लावला गेला, तरी १९५० नंतर आधुनिक भूगोलात त्यांच्या विचारांना मोठी मान्यता मिळाली.

पेंक यांनी मांडलेली 'Slope Replacement' (उतार विस्थापन) ही संकल्पना आजही डोंगराळ भागातील भूस्खलन आणि जमिनीच्या रचनेचा अभ्यास करण्यासाठी वापरली जाते.

प्रमुख ग्रंथ

Die morphologische Analyse- (Morphological Analysis) – भूआकृतीशास्त्रातील अत्यंत प्रभावी ग्रंथ

पेंक यांचे लेखन अधिक सैद्धांतिक व विश्लेषणात्मक स्वरूपाचे आहे.

जोसलीन पेरार्ड (फ्रान्स)

जन्म ६ जून १९४०काउंटरनॉन

जोसलीन पेरार्ड (Jocelyne Pérard) या एक प्रसिद्ध फ्रेंच हवामानशास्त्रज्ञ (Climatologist) आणि भूगोलतज्ज्ञ आहेत. त्या विशेषतः द्राक्षशेती आणि हवामान बदल (Climate Change and Viticulture) यांच्यातील संबंधावर केलेल्या संशोधनासाठी जागतिक स्तरावर ओळखल्या जातात.

शैक्षणिक आणि व्यावसायिक कारकीर्द

जन्म: १९४०, फ्रान्स.

अध्यापन: त्यांनी फ्रान्समधील प्रसिद्ध युनिव्हर्सिटी ऑफ बरगंडी (University of Burgundy) मध्ये दीर्घकाळ प्राध्यापक म्हणून काम केले आहे.अध्यक्षपद: त्या १९९३ ते १९९८ या काळात या विद्यापीठाच्या अध्यक्षा (President) होत्या. एखाद्या फ्रेंच विद्यापीठाचे अध्यक्षपद भूषवणाऱ्या त्या पहिल्या काही महिलांपैकी एक आहेत.

संशोधनाचे मुख्य क्षेत्र: हवामान आणि द्राक्षशेती

पेरार्ड यांनी त्यांचे बहुतेक संशोधन 'वाइल्ड' (Wine) आणि हवामान यांच्यातील संबंधावर केंद्रित केले आहे.

हवामान बदलाचा परिणाम: जागतिक तापमान वाढीमुळे (Global Warming) द्राक्षांच्या गुणवत्तेवर आणि उत्पादनावर कसा परिणाम होतो, याचा त्यांनी सखोल अभ्यास केला. UNESCO चेअर: त्यांनी युनेस्कोच्या "Culture and Traditions of Wine" या विभागाच्या प्रमुख म्हणून काम केले आहे. याद्वारे त्यांनी द्राक्षशेतीला केवळ शेती न मानता एक 'सांस्कृतिक वारसा' म्हणून जागतिक मान्यता मिळवून दिली.

महत्त्वाचे योगदान आणि उपक्रम

बरगंडी हवामान अभ्यास: फ्रान्समधील प्रसिद्ध 'बरगंडी' प्रदेशातील सूक्ष्म-हवामानाचा (Micro-climate) त्यांनी अभ्यास केला. तिथल्या जमिनीचा प्रकार आणि हवामान मिळून द्राक्षाला विशिष्ट चव कशी देतात (ज्याला फ्रेंचमध्ये 'Terroir' म्हणतात), हे त्यांनी वैज्ञानिकदृष्ट्या मांडले. शाश्वत विकास: हवामान बदलत असताना शेतकऱ्यांनी कोणत्या प्रकारची पिके घ्यावीत आणि तंत्रज्ञानात काय बदल करावेत, यासाठी त्यांनी मार्गदर्शन केले.

सन्मान

त्यांच्या शिक्षण आणि विज्ञानातील योगदानाबद्दल त्यांना फ्रान्सचा सर्वोच्च नागरी सन्मान 'लिजन ऑफ ऑनर' (Légion d'honneur) देऊन गौरविण्यात आले आहे.

जोसलीन पेरार्ड यांनी हे सिद्ध केले की, भूगोल आणि हवामानशास्त्र हे केवळ प्रयोगशाळेपुरते मर्यादित नसून, ते आपल्या खाद्यसंस्कृतीवर आणि अर्थव्यवस्थेवर थेट परिणाम करतात. त्यांनी विज्ञानाला संस्कृतीशी जोडण्याचे मोठे कार्य केले आहे.

निकोलाई पेट्रुसेविच (रशिया)

जन्म ६ सप्टेंबर, १८३४संकट पिटर्सबर्ग

मृत्यू १३ जुलै, १८७६आरिया

निकोलाई पेट्रुसेविच (Nikolai Petrusevich) हे १९ व्या शतकातील एक रशियन जनरल, संशोधक आणि भूगोलतज्ज्ञ होते. मध्य आशियाच्या भौगोलिक आणि राजकीय नकाशावर त्यांनी केलेल्या कामामुळे त्यांना विशेष महत्त्व आहे.

लष्करी आणि प्रशासकीय कारकीर्द

त्यांनी रशियन सैन्यात जनरल म्हणून काम केले आणि काकेशस (Caucasus) तसेच मध्य आशियाई मोहिमांमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावली.

ते तुर्कमेनिस्तान मधील ट्रान्स-कॅस्पियन प्रदेशाचे प्रशासक म्हणून नियुक्त होते.

भौगोलिक संशोधन आणि अन्वेषण

पेट्रुसेविच यांनी मध्य आशियातील अशा प्रदेशांचे अन्वेषण केले जे त्या काळी जगासाठी अज्ञात होते:अमु दर्या (Amu Darya) खोरे: त्यांनी अमु दर्या नदीचे जुने प्रवाह आणि कॅस्पियन समुद्राशी असलेला तिचा संबंध यांचा सखोल अभ्यास केला.खोरसान आणि अफगाणिस्तान सीमा: त्यांनी रशियन साम्राज्याच्या दक्षिण सीमांचे, विशेषतः पर्शिया (इराण) आणि अफगाणिस्तान यांच्या सीमावर्ती भागांचे अचूक नकाशे तयार केले.वांशिक अभ्यास: त्यांनी केवळ जमिनीचा अभ्यास केला नाही, तर तिथल्या स्थानिक जमाती (उदा. तुर्कमेन जमाती) आणि त्यांच्या सामाजिक रचनेवरही माहिती गोळा केली.

'द ग्रेट गेम' मधील भूमिका

१९ व्या शतकात रशियन आणि ब्रिटीश साम्राज्यांमध्ये आशियावर वर्चस्व मिळवण्यासाठी जो संघर्ष सुरू होता, त्याला 'द ग्रेट गेम' म्हटले जाते.पेट्रुसेविच यांनी या संघर्षात रशियासाठी एक धोरणी संशोधक म्हणून काम केले.त्यांनी तयार केलेले भौगोलिक अहवाल आणि नकाशे रशियन सैन्याच्या हालचालींसाठी अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरले.

मृत्यू: १८८० (जुलै).त्यांचा मृत्यू गोक टेपे (Geok Tepe) च्या लढाईदरम्यान झाला. तुर्कमेन सैन्याविरुद्ध लढताना त्यांना वीरमरण आले.

निकोलाई पेट्रुसेविच यांना रशियामध्ये एक धाडसी प्रवासी आणि तज्ज्ञ लष्करी अधिकारी म्हणून ओळखले जाते. त्यांच्या शोधमोहिमांनी मध्य आशियातील भौगोलिक गुपिते उलगडण्यास मोठी मदत केली.

डॅनियल फिलिपिडिस (ग्रीस,)

जन्म : सुमारे इ.स. 1750

मृत्यू : सुमारे इ.स. 1832

डॅनियल फिलिपिडिस (Daniel Philippidis) हे १८ व्या आणि १९ व्या शतकातील एक महान ग्रीक विद्वान, भूगोलतज्ज्ञ आणि धर्मगुरु होते. त्यांना 'आधुनिक ग्रीक प्रबोधना'चे (Modern Greek Enlightenment) एक महत्त्वाचे स्तंभ मानले जाते.

'न्युटेरिक' भूगोल (Geographia Neoteriki)

फिलिपिडिस यांचे सर्वात मोठे योगदान म्हणजे त्यांनी ग्रिगोरीओस कॉन्स्टँटास यांच्यासोबत १७९१ मध्ये लिहिलेले 'Geographia Neoteriki' (आधुनिक भूगोल) हे पुस्तक होय.नवा दृष्टिकोन: हे पुस्तक पारंपारिक धार्मिक भूगोलापेक्षा वेगळे होते. यात त्यांनी युरोपीय वैज्ञानिक पद्धतींचा वापर करून ग्रीस आणि जगाचे वर्णन केले.सामाजिक वर्णन: त्यांनी केवळ पर्वत आणि नद्यांची माहिती

दिली नाही, तर तिथल्या लोकांची आर्थिक स्थिती, शिक्षण आणि सामाजिक समस्यांवरही भाष्य केले.

लोकभाषा: त्यांनी हे पुस्तक विद्वान भाषेऐवजी (Ancient Greek) सर्वसामान्यांना समजेल अशा लोकभाषेत (Demotic Greek) लिहिले, जे त्या काळी एक धाडसी पाऊल होते.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ
ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ
ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ.

वैज्ञानिक प्रसार

त्यांनी युरोपातील प्रगत विज्ञान ग्रीसमध्ये आणण्याचे काम केले.

त्यांनी फ्रेंच खगोलशास्त्रज्ञ आणि गणितज्ञांच्या कामांचे ग्रीक भाषेत अनुवाद केले.भौतिकशास्त्र आणि खगोलशास्त्रातील नवीन शोध ग्रीक विद्यार्थ्यांना कळावेत, यासाठी त्यांनी आयुष्यभर प्रयत्न केले.

राजकीय आणि सांस्कृतिक भूमिका

ग्रीक स्वातंत्र्यलढा: ते ग्रीक लोकांच्या स्वातंत्र्याचे पुरस्कर्ते होते. त्यांनी आपल्या लेखनातून ग्रीक लोकांमध्ये राष्ट्रीयत्वाची भावना जागी केली.प्रवास: त्यांनी युरोपातील अनेक देशांचा (विशेषतः व्हिएन्ना आणि मोल्डोव्हा) प्रवास केला, जिथे त्यांनी तेथील आधुनिक शिक्षण पद्धतीचा अभ्यास केला.

विचारसरणी

फिलिपिडिस यांचा असा विश्वास होता की, "जोपर्यंत लोकांमध्ये भौगोलिक आणि वैज्ञानिक ज्ञान येत नाही, तोपर्यंत त्यांना राजकीय स्वातंत्र्य मिळवता येणार नाही." म्हणूनच त्यांनी भूगोलाला स्वातंत्र्याचे एक साधन मानले.

डॅनियल फिलिपिडिस यांनी ग्रीक भूगोलाला मध्ययुगीन अंधश्रद्धेतून बाहेर काढून आधुनिक विज्ञानाच्या वाटेवर आणले. त्यांना 'आधुनिक ग्रीक भूगोलाचे प्रवर्तक' मानले जाते.

प्रमुख ग्रंथ – Geographia Neoteriki (आधुनिक भूगोल)

डॅनियल फिलिपिडिस यांनी ग्रिगोरिओस कॉन्स्टँटस (Grigorios Konstantas) यांच्या सहकार्याने “Geographia Neoteriki” (1791) हा ग्रंथ लिहिला.

क्रिस फिलो (इंग्लंड/स्कॉटलंड)

जन्म: ७ डिसेंबर १९६० इंग्लंड.

क्रिस फिलो (Chris Philo) हे समकालीन भूगोलातील एक अत्यंत प्रभावी नाव असून ते प्रामुख्याने सामाजिक आणि सांस्कृतिक

भूगोलातील (Social and Cultural Geography) त्यांच्या योगदानासाठी ओळखले जातात.

शैक्षणिक कारकीर्द

शिक्षण: त्यांनी केंब्रिज विद्यापीठातून आपले शिक्षण पूर्ण केले.

वास्तव्य आणि कार्य: ते सध्या स्कॉटलंडमधील ग्लासगो विद्यापीठात (University of Glasgow) भूगोलाचे प्राध्यापक आहेत. त्यांनी अनेक वर्षे या विभागाचे नेतृत्व केले आहे.

संशोधनाचे प्रमुख विषय

ख्रिस फिलो यांचे संशोधन भूगोलाच्या पारंपरिक सीमा ओलांडून इतिहास आणि समाजशास्त्राशी जोडलेले आहे:मानसिक आरोग्याचा भूगोल (Geography of Mental Health): हे त्यांचे सर्वात महत्त्वाचे कार्य मानले जाते. 'वेडेपणा' (Madness) आणि मानसिक आजार असलेल्या लोकांशी समाज कसा वागतो आणि त्यांना शहरात किंवा संस्थांमध्ये (Asylums) कशी जागा दिली जाते, याचा त्यांनी ऐतिहासिक आणि भौगोलिक अभ्यास केला आहे.प्राण्यांचा भूगोल (Animal Geography): मानवी भूगोलात प्राण्यांचा काय वाटा आहे? शहरे आणि ग्रामीण भागात प्राणी आणि मानव यांच्यातील सीमा कशा ठरवल्या जातात? या विषयावर त्यांनी पायाभूत लेखन केले आहे.मिशेल फुको (Michel Foucault) यांचा प्रभाव: फ्रेंच विचारवंत

मिशेल फुको यांच्या 'सत्ता आणि जागा' (Power and Space) या सिद्धांतांचा भूगोलात वापर करण्यात फिलो यांचा मोठा वाटा आहे.

'ऐतिहासिक भूगोल' आणि उपेक्षित गट

फिलो यांनी समाजातील अशा घटकांकडे जगाचे लक्ष वेधले ज्यांना भूगोलात सहसा स्थान मिळत नाही, जसे की: मानसिक रुग्ण, मुले (Children's Geographies), ग्रामीण भागातील गरीब आणि उपेक्षित लोक

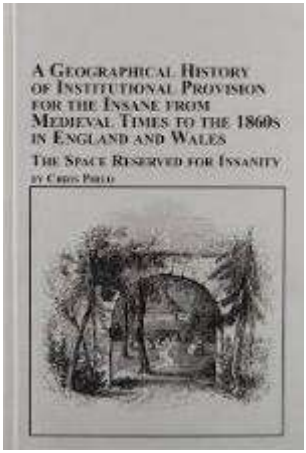

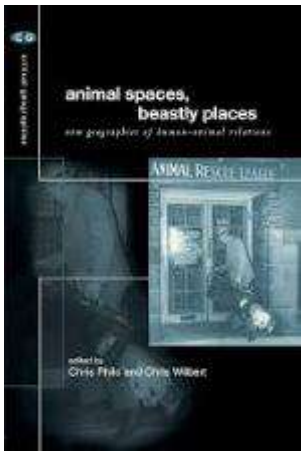

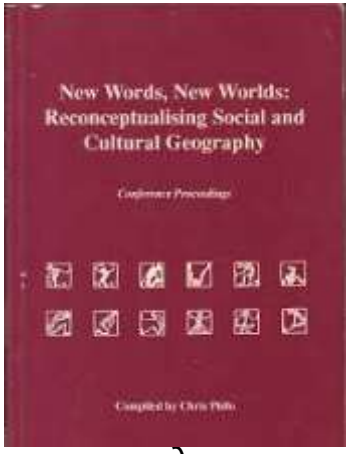

प्रमुख पुस्तके

"A Geographical History of Institutional Provision for the Insane": मानसिक रुग्णालयांच्या भौगोलिक इतिहासावर आधारित.

"Animal Spaces, Beastly Places": (संपादित) मानवी आणि प्राणी संबंधांच्या भौगोलिक पैलूंवर.

"New Words, New Worlds": सांस्कृतिक भूगोलातील बदलत्या प्रवाहावर.

ख्रिस फिलो यांनी भूगोलाला एक 'नैतिक' (Ethical) वळण दिले. त्यांच्या मते, भूगोल म्हणजे केवळ नकाशा काढणे नव्हे, तर समाजाने ज्यांना मुख्य प्रवाहातून बाहेर काढले आहे, त्यांच्या जागांचा आणि अनुभवांचा अभ्यास करणे होय.

डोमेनिको आणि फ्रान्सिस्को पिझीगानो (इटली.)

जन्म: या दोघांचाही जन्म १४ व्या शतकाच्या सुरुवातीला (अंदाजे १३०० ते १३३० च्या दरम्यान) व्हेनिस, इटली येथे झाला.

मृत्यू: त्यांच्या मृत्यूच्या अचूक तारखा इतिहासात नोंदवलेल्या नाहीत,

डोमेनिको आणि फ्रान्सिस्को पिझीगानो (Domenico and Francesco Pizzigano) हे इ.स.पू. १४ व्या शतकातील नसून, इ.स. १४ व्या शतकातील (इ.स. १३६७) प्रसिद्ध व्हेनेशियन नकाशाकार (Cartographers) होते

पिझीगानो चार्ट (१३६७)

या दोन्ही भावांनी मिळून १३६७ मध्ये तयार केलेला 'पिझीगानो चार्ट' हा मध्ययुगीन काळातील सर्वात महत्त्वाच्या नकाशांपैकी एक मानला जातो. हा एक 'पोर्टोलन चार्ट' (Portolan Chart) आहे, जो प्रामुख्याने नाविकांच्या मार्गदर्शनासाठी तयार केला गेला होता.

नकाशाची वैशिष्ट्ये

भौगोलिक व्याप्ती: या नकाशात युरोप, उत्तर आफ्रिका, भूमध्य समुद्र आणि अटलांटिक महासागरातील काही भागांचे अतिशय सूक्ष्म वर्णन करण्यात आले आहे.काल्पनिक बेटे: या नकाशाचे एक मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे यात 'अँटिलिया' (Antillia) सारख्या काल्पनिक बेटांचा उल्लेख आढळतो. ही बेटे अटलांटिक महासागरात असल्याचे मानले जाई, ज्याचा पुढे कोलंबसच्या प्रवासावरही प्रभाव पडला असावा असे काही इतिहासकार मानतात.कॅस्पियन समुद्र: पिझीगानो भावांनी त्या काळी कॅस्पियन समुद्राचा आकार जो दाखवला होता, तो पूर्वीच्या नकाशांपेक्षा अधिक अचूक होता.

नकाशातील चित्रकला

पिझीगानो भावांचा नकाशा केवळ माहितीचा स्रोत नव्हता, तर तो कलेचा नमुना होता.नकाशात विविध देशांचे झेंडे, शहरे आणि धार्मिक खुणा चित्रांच्या स्वरूपात दाखवण्यात आल्या होत्या.अटलांटिक महासागरात त्यांनी भीतीदायक समुद्री जीवांची चित्रे रेखाटली होती, जे त्या काळी नाविकांच्या मनात असलेल्या भीतीचे प्रतीक होते.

ऐतिहासिक महत्त्व

मॅपामुंडी (Mappa Mundi): त्यांच्या कामामुळे मध्ययुगीन 'मॅपामुंडी' (धार्मिक नकाशे) आणि आधुनिक 'वैज्ञानिक नकाशे' यांमधील अंतर कमी झाले.व्यापार आणि शोध: या नकाशामुळे इटालियन आणि पोर्तुगीज नाविकांना आफ्रिकेच्या पश्चिम किनारपट्टीचा शोध घेण्यास मदत झाली.

पिझीगानो बंधू हे व्हेनिसमधील नकाशा बनवण्याच्या कलेचे सुवर्णयुग गाजवणारे कलाकार होते. त्यांच्या १३६७ च्या नकाशाची मूळ प्रत आजही इटलीतील पार्मा (Parma) येथील ग्रंथालयात जतन केलेली आहे.

मार्को पोलो (इटली)

जन्म: १५ सप्टेंबर १२५४, व्हेनिस, इटली

मृत्यू: ८ जानेवारी १३२४, व्हेनिस, इटली

मार्को पोलो (Marco Polo) हे जगाच्या इतिहासातील सर्वात प्रसिद्ध प्रवासी आणि व्यापारी मानले जातात. त्यांच्या प्रवासाने युरोपियन लोकांना आशिया, विशेषतः चीन (कॅथे) आणि भारताच्या वैभवशाली संस्कृतीची आणि भूगोलाची पहिली सविस्तर ओळख करून दिली.

ऐतिहासिक प्रवास (१२७१–१२९५)

वयाच्या १७ व्या वर्षी मार्को पोलो त्यांचे वडील निकोलो आणि काका माफेओ यांच्यासोबत व्हेनिसमधून निघाले.

मार्ग: त्यांनी 'सिल्क रोड'चा (Silk Road) वापर करून मध्य आशिया आणि गोबी वाळवंट पार केले.

चीनमधील वास्तव्य: ते चीनमध्ये (तत्कालीन मंगोल साम्राज्य) सुमारे १७ वर्षे राहिले. तेथील सम्राट कुब्लाई खान (Kublai Khan) यांनी मार्को पोलोच्या बुद्धिमत्तेवर प्रसन्न होऊन त्यांना आपला दूत आणि अधिकारी म्हणून नियुक्त केले.

परतीचा प्रवास: ते दक्षिण चीन समुद्र, व्हिएतनाम, श्रीलंका आणि भारताच्या पश्चिम किनारपट्टीवरून (मलबार आणि गुजरात) प्रवास करत १२९५ मध्ये पुन्हा व्हेनिसला परतले.

'द ट्रॅव्हल्स ऑफ मार्को पोलो' (Il Milione)

व्हेनिसला परतल्यानंतर एका युद्धादरम्यान त्यांना तुरुंगात डांबण्यात आले. तिथे त्यांनी आपला सहकैदी रुस्टिचेलो दा पिसा याला आपल्या प्रवासाच्या कथा सांगितल्या, ज्या पुस्तकाच्या स्वरूपात प्रसिद्ध झाल्या. या पुस्तकात त्यांनी खालील गोष्टींचे वर्णन केले:

कागदी चलन: युरोपला तेव्हा कागदी पैशांची संकल्पना माहित नव्हती, मार्को पोलोने त्याचे वर्णन केले.कोळसा: "काळे दगड जे जळतात," असे म्हणून त्यांनी कोळशाची ओळख करून दिली.टपाल

व्यवस्था: कुब्लाई खानच्या साम्राज्यातील अत्यंत वेगवान टपाल सेवेचे वर्णन त्यांनी केले.

भौगोलिक महत्त्व

मार्को पोलो हे केवळ प्रवासी नव्हते, तर त्यांनी भूगोलाच्या क्षेत्रात मोलाची भर घातली: नकाशांची सुधारणा: त्यांच्या वर्णनामुळे १५ व्या शतकातील नकाशाकारांना आशियाचे अधिक अचूक नकाशे तयार करता आले.ख्रिस्तोफर कोलंबसवर प्रभाव: कोलंबसकडे मार्को पोलोच्या पुस्तकाची एक प्रत होती. आशियाकडे जाणारा समुद्री मार्ग शोधण्यासाठी कोलंबसला मार्को पोलोच्या वर्णनांनीच प्रेरित केले होते.

मार्को पोलो आणि भारत

परतीच्या प्रवासात मार्को पोलो भारताच्या किनारपट्टीवर थांबले होते.त्यांनी दक्षिण भारतातील पांड्य राजवंशाच्या समृद्धीचे वर्णन केले आहे.त्यांनी भारतातील मोत्यांची शेती, मसाल्यांचे पदार्थ (मिरी, आले) आणि येथील हवामानाबद्दल सविस्तर माहिती दिली.

एक मनोरंजक सत्य: मार्को पोलो जेव्हा मरणासन्न होते, तेव्हा त्यांच्या मित्रांनी त्यांना सांगितले की पुस्तकातील खोट्या गोष्टी काढून टाका. त्यावर ते म्हणाले, "मी जे पाहिले त्यापैकी अर्धेही मी सांगितलेले नाही!"

पोसिडोनियस (ग्रीस, १३५–५१ इ.स.पू.)

जन्म: १३५ ईसापूर्व, अपामिया, सीरिया

मृत्यू: ५१ ईसापूर्व रोम, इटली

पोसिडोनियस (Posidonius) हे प्राचीन ग्रीक जगातील एक महान

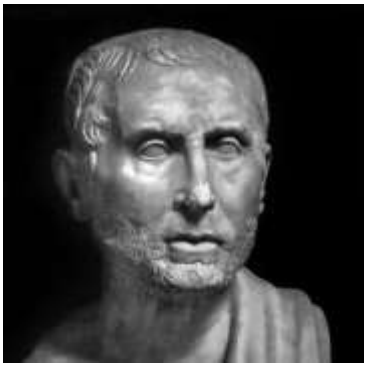

बहुश्रुत विद्वान होते. त्यांना त्यांच्या काळातील सर्वात ज्ञानी व्यक्ती मानले जाई, कारण त्यांची पकड भूगोल, खगोलशास्त्र, इतिहास, तत्त्वज्ञान आणि भौतिकशास्त्र अशा अनेक विषयांवर होती.

पृथ्वीचा परीघ आणि भूगोल

पोसिडोनियस यांनी पृथ्वीचा आकार आणि परिघ (Circumference) मोजण्याचा प्रयत्न केला.

चूक आणि परिणाम: त्यांनी पृथ्वीचा जो परिघ मोजला तो वास्तविक आकारापेक्षा लहान होता. दुर्दैवाने, हाच चुकीचा आकडा पुढे १५ व्या शतकात ख्रिस्तोफर कोलंबसने वापरला. कोलंबसला वाटले की पृथ्वी लहान आहे, म्हणून तो पश्चिमेकडून भारताकडे जायला निघाला आणि त्याने अमेरिकेचा शोध लावला.

समुद्राची खोली: त्यांनी समुद्राच्या खोलीचे मोजमाप करण्याचाही प्रयत्न केला होता.

भरती-ओहोटीचे संशोधन (Tides)

पोसिडोनियस यांनी भरती-ओहोटी आणि चंद्र यांच्यातील संबंधाचा सखोल अभ्यास केला.त्यांनी अटलांटिक महासागराच्या किनाऱ्यावर राहून हे निरीक्षण केले की, चंद्राच्या विविध कलांनुसार समुद्राच्या पाण्याची पातळी कशी बदलते."भरती-ओहोटी ही चंद्राच्या शक्तीमुळे येते," हे वैज्ञानिकदृष्ट्या मांडणाऱ्या पहिल्या व्यक्तींपैकी ते एक होते.

हवामानशास्त्र (Meteorology)

त्यांनी ढग, पाऊस, वारा आणि वीज कशामुळे तयार होते, याचे भौतिक स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी हवामानावर आधारित पृथ्वीचे पाच विभाग (Zones) पाडले होते, जे आजही भूगोलाच्या मूलभूत अभ्यासात महत्त्वाचे मानले जातात.

इतिहास आणि तत्त्वज्ञान

ते 'स्टोइक' (Stoic) विचारसरणीचे थोर तत्त्वज्ञ होते.त्यांनी ५२ खंडांचा इतिहास लिहिला होता, जो दुर्दैवाने आता पूर्णपणे उपलब्ध नाही, पण इतर लेखकांच्या संदर्भांतून त्याचे महत्त्व समजते.

पोसिडोनियस यांना त्यांच्या अफाट ज्ञानामुळे 'अँथ्रोपोस' (The Human) किंवा 'जगाचा ज्ञानकोश' म्हटले जाई. त्यांच्या काळातील दिग्गज रोमन नेते सिसेरो (Cicero) आणि पॉम्पी (Pompey) हे त्यांचे चाहते आणि विद्यार्थी होते.

पोसिडोनियस यांनी पृथ्वीचा परिघ मोजण्यासाठी कॅनॉपस (Canopus) या ताऱ्याचा आधार घेतला होता. त्यांची ही पद्धत भूमितीवर आधारित होती. ही पद्धत कशी होती, हे आपण टप्प्याटप्प्याने समजून घेऊया:

दोन शहरांची निवड

पोसिडोनियस यांनी निरीक्षणासाठी दोन शहरे निवडली होती:

ऱ्होड्स (Rhodes): जिथे ते स्वतः राहायचे.

अलेक्झांड्रिया (Alexandria): जे ऱ्होड्सच्या दक्षिणेला होते.

त्यांच्या मते, ही दोन्ही शहरे एकाच रेखावृत्तावर (Meridian) होती.

ताऱ्याचे निरीक्षण

त्यांनी 'कॅनॉपस' या तेजस्वी ताऱ्याचे निरीक्षण केले:

अलेक्झांड्रियामध्ये: जेव्हा हा तारा आकाशात सर्वोच्च बिंदूवर असतो, तेव्हा तो क्षितिजापासून (Horizon) 7.5^\circ (किंवा वर्तुळाच्या 1/48 भाग) वर दिसत असे.

ऱ्होड्समध्ये: हा तारा क्षितिजाला स्पर्श करून मावळताना दिसायचा, म्हणजे त्याची उंची 0^\circ असायची.

भूमितीय गणित - या दोन शहरांमधील कोनातील फरक (Angle difference) 7.5^\circ होता. भूमितीच्या नियमानुसार, जर दोन शहरांमधील कोनातील फरक पूर्ण वर्तुळाच्या (360^\circ) चा 1/48

भाग असेल, तर त्या दोन शहरांमधील जमिनीवरील अंतर हे सुद्धा संपूर्ण पृथ्वीच्या परिघाच्या 1/48 भाग असायला हवे.

सूत्र:\text{पृथ्वीचा परिघ} = \text{दोन शहरांमधील अंतर} \times 48

अंतर मोजण्यात झालेली चूक

पोसिडोनियस यांनी ऱ्होड्स आणि अलेक्झांड्रियामधील अंतर ५००० 'स्टेडिया' (Stadia - त्या काळचे मोजमाप) मानले होते.

5000 \times 48 = 240,000 \text{ स्टेडिया}

ही पद्धत चुकीची का ठरली?

ऱ्होड्स आणि अलेक्झांड्रियामधील प्रत्यक्ष अंतर ५००० स्टेडिया पेक्षा कमी होते.प्रकाशाच्या वक्रीभवनामुळे (Refraction) ताऱ्याची उंची मोजण्यात थोडी चूक झाली.

या चुकीचा इतिहासावर झालेला परिणाम

पोसिडोनियस यांनी काढलेला पृथ्वीचा आकार हा इरेटोस्थेनिस (Eratosthenes) यांनी आधी काढलेल्या आकारापेक्षा खूप लहान होता. पुढे टॉलेमीने हाच लहान आकार प्रमाण मानला.

जेव्हा ख्रिस्तोफर कोलंबस भारताचा शोध घेण्यासाठी निघाला, तेव्हा त्याने पोसिडोनियसचा हा 'लहान पृथ्वीचा' आकडा वापरला. कोलंबसला वाटले की आशिया खूप जवळ आहे. जर त्याला पृथ्वीचा

खरा (मोठा) आकार माहित असता, तर कदाचित त्याने इतका मोठा प्रवास करण्याचे धाडस केले नसते.

प्रमुख ग्रंथ

Geographika

On the Ocean

Histories

ॲलिस पौलेउ (फ्रान्स)

जन्म 22 डिसेंबर 1885नोले, कोट-डी'ओर, फ्रान्स

मृत्यू 20 नोव्हेंबर 1960 नोले, फ्रान्स

ॲलिस पौलेउ (Alice Pauleau) या २० व्या शतकातील एक महत्त्वपूर्ण फ्रेंच भूगोलतज्ज्ञ होत्या. त्यांनी विशेषतः प्रादेशिक भूगोल (Regional Geography) आणि ग्रामीण भागातील मानवी जीवनाचा अभ्यास करण्यात मोठे योगदान दिले आहे.

त्या काळी भूगोल आणि विज्ञान क्षेत्रात पुरुषांचे वर्चस्व असतानाही ॲलिस पौलेउ यांनी आपले स्वतंत्र स्थान निर्माण केले. त्यांनी फ्रान्समधील ग्रामीण आणि दुर्गम भागातील भौगोलिक स्थितीचा सूक्ष्म अभ्यास केला.त्या विशाल द ला ब्लाश (Vidal de la Blache) यांच्या 'संभाव्यवाद' (Possibilism) या विचारसरणीने प्रभावित होत्या.

संशोधनाचे मुख्य विषय

ॲलिस पौलेउ यांनी प्रामुख्याने मानवी वस्त्या आणि निसर्ग यांच्यातील परस्पर संबंधांवर लक्ष केंद्रित केले:ग्रामीण भूगोल (Rural Geography): शेतीची पद्धत, घरांची रचना आणि भूस्वरूप यांचा एकमेकांशी काय संबंध असतो, याचे त्यांनी सखोल विश्लेषण केले.प्रादेशिक अभ्यास (Regional Studies): त्यांनी फ्रान्समधील विशिष्ट प्रांतांचे (उदा. आल्प्सच्या पायथ्याकडील भाग) नकाशे आणि सांख्यिकीय माहिती गोळा करून तिथल्या जीवनशैलीचे दस्तऐवजीकरण केले.

'पायोनियर' महिला भूगोलतज्ज्ञ

२० व्या शतकाच्या सुरुवातीला महिलांना या क्षेत्रात फारशी संधी मिळत नसे. अशा काळात ॲलिस पौलेउ यांनी क्षेत्रभेटी (Fieldwork) करून माहिती गोळा करण्याची पद्धत रूढ केली.त्यांनी केवळ पुस्तकी ज्ञान न मांडता, प्रत्यक्ष जमिनीवर जाऊन तिथल्या भौगोलिक बदलांचे निरीक्षण करण्यावर भर दिला.

विचारसरणी: मानवी पर्यावरणवाद

त्यांचा असा विश्वास होता की, निसर्ग माणसाला संधी उपलब्ध करून देतो, पण त्या संधींचा वापर कसा करायचा हे मानवी बुद्धी आणि संस्कृतीवर अवलंबून असते. यालाच भौगोलिक भाषेत 'संभाव्यवाद' म्हणतात.

तिच्या जीवनात प्रकाशित झालेल्या काही महत्त्वाच्या पुस्तकांमध्ये *In Damascus under the bombs* (1926) आणि *Seven stories from Syria* (1927) यांचा समावेश आहे.

जरी ॲलिस पौलेउ यांची नावे मोठ्या जागतिक सिद्धांतांशी जोडली गेली नसली, तरी त्यांनी फ्रान्समधील स्थानिक भूगोलाला दिलेली शिस्त आणि महिलांच्या सहभागासाठी निर्माण केलेली वाट ही अत्यंत मोलाची आहे. १९६० मध्ये त्यांच्या निधनानंतर, त्यांच्या कार्याचा संदर्भ अनेक फ्रेंच भौगोलिक प्रकाशनांमध्ये आढळतो.

ॲलन प्रेड (अमेरिका)

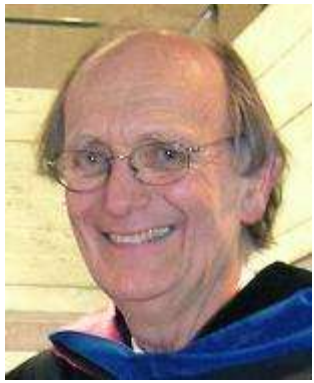

जन्म: 28 जुलै 1936, न्यू यॉर्क सिटी (The Bronx), अमेरिका

मृत्यू: 5 जानेवारी 2007, बर्कले, कॅलिफोर्निया, अमेरिका

ॲलन प्रेड (Allan Pred) हे २० व्या शतकातील एक अत्यंत प्रभावशाली अमेरिकन भूगोलतज्ज्ञ होते. त्यांनी भूगोलाला केवळ 'नकाशांचा विषय' न ठेवता, त्याला मानवी अनुभव, वेळ आणि सत्ता (Power) यांच्याशी जोडले.

'टाईम-जियोग्राफी' (Time-Geography) आणि ॲलन प्रेड

ॲलन प्रेड यांनी स्वीडिश भूगोलतज्ज्ञ टॉर्स्टन हेगरस्ट्रँड यांच्या 'टाईम-जियोग्राफी' या संकल्पनेला अमेरिकेत आणि संपूर्ण जगात लोकप्रिय केले.

सिद्धांत: मानवी हालचाली केवळ 'जागेवर' (Space) अवलंबून नसून 'वेळेवर' (Time) मर्यादित असतात.त्यांनी मांडले की, माणसाचे दैनंदिन जीवन हे वेळ आणि अवकाश यांच्या चौकटीत अडकलेले असते, ज्याला त्यांनी 'Daily Paths' म्हटले.

आर्थिक भूगोल आणि शहरी वाढ

त्यांच्या कारकिर्दीच्या सुरुवातीला त्यांनी शहरांच्या वाढीवर लक्ष केंद्रित केले.Circular and Cumulative Causation: त्यांनी स्पष्ट केले की, एखादे शहर जेव्हा विकसित व्हायला लागते, तेव्हा ते नवनवीन उद्योग आणि लोकांना आकर्षित करते, ज्यामुळे त्या शहराची वाढ चक्राकार पद्धतीने (Circular) वेगाने होत जाते.त्यांनी अमेरिकेतील मोठ्या शहरांच्या (उदा. न्यूयॉर्क, शिकागो) ऐतिहासिक वाढीचा आर्थिक दृष्टीकोनातून अभ्यास केला.

'प्लेस' (Place) आणि मानवी जाणीव

प्रेड यांनी 'जागा' (Space) आणि 'ठिकाण' (Place) यातील फरक स्पष्ट केला.

त्यांच्या मते, एखादे 'ठिकाण' हे केवळ जमिनीचा तुकडा नसून, तिथे घडणाऱ्या सामाजिक प्रक्रिया आणि लोकांच्या आठवणींतून ते तयार

होते.Place as a Historically Contingent Process: ठिकाण ही एक सतत चालणारी ऐतिहासिक प्रक्रिया आहे, ती कधीही स्थिर नसते.

भाषिक आणि सांस्कृतिक भूगोल

उत्तरार्धात, प्रेड यांनी भाषा, सत्ता आणि ओळख यांचा भूगोलाशी काय संबंध आहे, यावर काम केले.त्यांनी स्वीडनच्या औद्योगिकीकरणाचा अभ्यास करताना तिथल्या कामगारांच्या भाषेतील बदल आणि त्यांच्या संघर्षाचे भौगोलिक चित्रण केले.त्यांचे लेखन शैलीच्या दृष्टीने खूप वेगळे आणि 'पोस्ट-मॉडर्न' (Post-modern) मानले जाते.

प्रमुख पुस्तके

"City-Systems in Advanced Economies": शहरी विकासावर आधारित.

"Place, Practice and Structure": ठिकाण आणि मानवी वर्तणूक यांच्या संबंधावर.

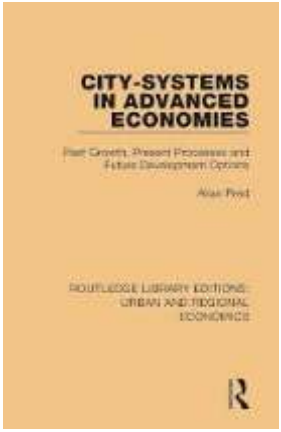

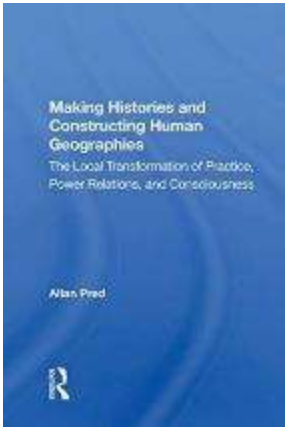

"Making Histories and Constructing Human Geographies": इतिहास आणि भूगोल कसे एकमेकांना घडवतात, यावर.

ॲलन प्रेड हे कॅलिफोर्निया विद्यापीठ, बर्कले (UC Berkeley) येथे अनेक वर्षे प्राध्यापक होते. त्यांनी भूगोलाला एक 'क्रिटिकल' (Critical) दृष्टी दिली, ज्यामुळे आज आपण शहरांकडे केवळ इमारतींचा समूह म्हणून न पाहता, मानवी संघर्षाचे केंद्र म्हणून पाहतो.

जॉन रॉबर्ट व्हिक्टर प्रेस्कॉट (इंग्लंड/ऑस्ट्रेलिया)

जन्म: 12 मे 1931, Newcastle-upon-Tyne, युनायटेड किंगडम

मृत्यू: 17 ऑगस्ट 2018, मेलबर्न, व्हिक्टोरिया, ऑस्ट्रेलिया

जॉन रॉबर्ट व्हिक्टर प्रेस्कॉट (J.R.V. Prescott) हे २० व्या शतकातील

जगातील सर्वात अग्रगण्य राजकीय भूगोलतज्ज्ञ (Political Geographer) मानले जातात. त्यांनी सीमा, सरहद्दी आणि सागरी अधिकारक्षेत्रांच्या अभ्यासात जागतिक स्तरावर प्रमाणीकरण केले.

शैक्षणिक आणि व्यावसायिक पार्श्वभूमी

जन्म: १९३१, इंग्लंड.शिक्षण: त्यांनी ड्युरॅम विद्यापीठातून शिक्षण घेतले.वास्तव्य व कार्य: १९६१ मध्ये ते ऑस्ट्रेलियाला स्थलांतरित

झाले आणि मेलबर्न विद्यापीठात (University of Melbourne) भूगोलाचे प्राध्यापक म्हणून दीर्घकाळ कार्यरत राहिले.

सीमा आणि सरहद्दींचा अभ्यास (Boundaries and Frontiers)

प्रेस्कॉट यांनी जगातील राजकीय सीमांचे वर्गीकरण आणि विश्लेषण करण्यासाठी वैज्ञानिक चौकट तयार केली.

फरक: त्यांनी 'सीमा' (Boundary) आणि 'सरहद्द' (Frontier) यातील तांत्रिक फरक स्पष्ट केला. त्यांच्या मते, सीमा ही एक रेषा असते, तर सरहद्द हा एक प्रदेश असतो.

उत्क्रांती: सीमा कशा ठरवल्या जातात (Definition), त्या नकाशावर कशा उमटवल्या जातात (Delimitation) आणि प्रत्यक्षात जमिनीवर त्यांची अंमलबजावणी (Demarcation) कशी होते, याचे टप्पे त्यांनी मांडले.

सागरी भूगोल आणि कायद्याचे योगदान (Maritime Geography)

सागरी सीमांच्या वादात प्रेस्कॉट हे जगातील सर्वात मोठे सल्लागार मानले जात.

UNCLOS: संयुक्त राष्ट्रांच्या 'सागरी कायद्या' (UN Convention on the Law of the Sea) संदर्भात त्यांनी दिलेले भौगोलिक स्पष्टीकरण अत्यंत महत्त्वाचे ठरले.

त्यांनी खंडांतर्गत शेल्फ (Continental Shelf) आणि विशेष आर्थिक क्षेत्रांच्या (EEZ) सीमा निश्चित करण्याच्या तांत्रिक पद्धती विकसित केल्या.

प्रमुख ग्रंथसंपदा

त्यांची पुस्तके राजकीय भूगोलाच्या विद्यार्थ्यांसाठी आजही 'बायबल' मानली जातात:

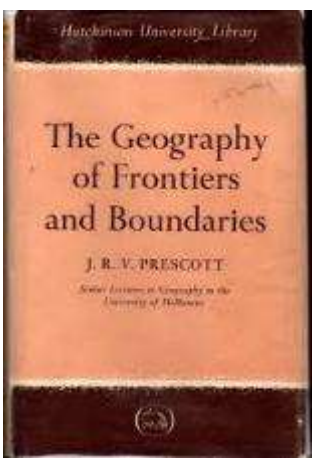

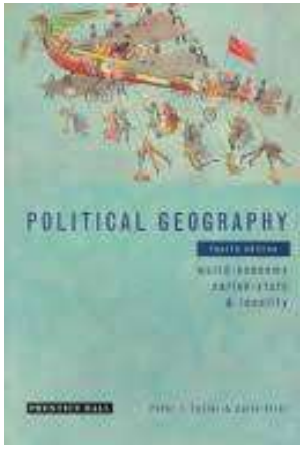

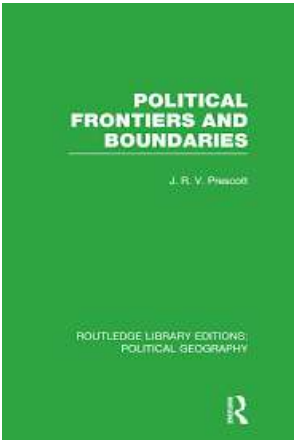

"The Geography of Frontiers and Boundaries" (१९६५): हे त्यांचे सर्वात गाजलेले पुस्तक आहे.

"Political Geography" (१९७२): या पुस्तकाने विषयाला नवी दिशा दिली.

"The Maritime Political Boundaries of the World": सागरी सीमांवरील सखोल अभ्यास.

प्रेस्कॉट हे केवळ सिद्धांत मांडणारे लेखक नव्हते, तर त्यांनी अनेक देशांमधील सीमावाद सोडवण्यासाठी प्रत्यक्ष लवादाचे (Arbitrator) काम केले. त्यांनी भूगोलाचा वापर आंतरराष्ट्रीय राजकारण आणि कायदा सुलभ करण्यासाठी केला.

जे.आर.व्ही. प्रेस्कॉट यांनी 'सागरी सीमा' (Maritime Boundaries) निश्चित करण्यासाठी भौगोलिक आणि कायदेशीर निकषांची सांगड घातली. विशेषतः UNCLOS (United Nations Convention on the Law of the Sea) अंतर्गत त्यांनी सागरी सीमांचे जे वर्गीकरण केले, ते आजही आंतरराष्ट्रीय वादांमध्ये प्रमाण मानले जाते.

सागरी सीमा निश्चित करण्याच्या प्रमुख पद्धती आणि संकल्पना खालीलप्रमाणे आहेत:

आधारभूत रेषा (Baseline)

सागरी सीमा मोजण्याची सुरुवात 'बेसलाईन' पासून होते.सामान्य बेसलाईन (Normal Baseline): समुद्रकिनाऱ्यावरील ओहोटीची सर्वात खालची रेषा (Low-water line).सरळ बेसलाईन (Straight Baseline): जर किनारा खूपच तुटलेला किंवा दंतुर असेल (उदा. नॉर्वेचा किनारा), तर किनारपट्टीवरील टोकाच्या बिंदूंना जोडणारी एक काल्पनिक सरळ रेषा काढली जाते.

सागरी क्षेत्रांचे टप्पे

किनाऱ्यापासून समुद्राकडे जाताना अंतराप्रमाणे हक्कांचे स्वरूप बदलत जाते: प्रादेशिक समुद्र (Territorial Sea) १२ नॉटिकल मैल देशाचा पूर्ण सार्वभौम अधिकार असतो (जमिनीसारखाच). संलग्नी क्षेत्र (Contiguous Zone) २४ नॉटिकल मैल सीमाशुल्क, इमिग्रेशन आणि स्वच्छताविषयक नियम लागू करण्याचा अधिकार. विशेष आर्थिक क्षेत्र (EEZ) २०० नॉटिकल मैल मासेमारी, खनिज तेल आणि नैसर्गिक संसाधनांच्या उत्खननाचा विशेष अधिकार. खंडांतर्गत शेल्फ (Continental Shelf) ३५० नॉटिकल मैलपर्यंत समुद्रतळाखालील संसाधनांचा वापर करण्याचा अधिकार.

सीमा निश्चितीच्या पद्धती (Delimitation Methods)

जेव्हा दोन देशांमधील अंतर कमी असते (उदा. भारत आणि श्रीलंका), तेव्हा सीमा ठरवण्यासाठी प्रेस्कॉट यांनी खालील पद्धतींचे विश्लेषण केले:समान अंतर पद्धत (Equidistance/Median Line): दोन्ही देशांच्या किनाऱ्यांपासून समसमान अंतरावर असणारी रेषा. ही सर्वात सामान्य पद्धत आहे.निसर्गदत्त झुकता (Natural Prolongation): जमिनीचा जो भाग समुद्राखाली सलग गेलेला आहे, त्याचा आधार घेऊन सीमा ठरवणे.प्रमाणबद्धता (Proportionality): किनारपट्टीची लांबी आणि मिळणारे सागरी क्षेत्र यांचे प्रमाण दोन्ही देशांसाठी न्याय्य असावे, असा हा नियम आहे.

प्रेस्कॉट यांचा 'तांत्रिक भूगोल' (Technical Geography)

प्रेस्कॉट यांनी निदर्शनास आणून दिले की, समुद्रात सीमा ठरवताना केवळ अंतर महत्त्वाचे नसते, तर खालील गोष्टींचाही विचार करावा लागतो:बेटांची भूमिका: छोटेसे बेट सुद्धा एखाद्या देशाच्या सागरी सीमेचा विस्तार मोठ्या प्रमाणावर करू शकते.बॅथीमेट्री (Bathymetry): समुद्रतळाची खोली आणि रचना, जी 'कॉन्टिनेंटल शेल्फ' ठरवण्यासाठी महत्त्वाची असते.

प्रेस्कॉट यांच्या मते, सागरी सीमा केवळ राजकीय रेषा नसून त्या आर्थिक समृद्धीचे मार्ग आहेत. त्यांच्या संशोधनामुळेच आज जगातील अनेक देशांनी आपापले 'विशेष आर्थिक क्षेत्र' (EEZ) निश्चित केले असून त्यातील संसाधनांचा (तेल, मासे, गॅस) वापर करत आहेत.

निकोलाई प्रझेव्हल्स्की (रशिया)

जन्म: 31 मार्च 1839, स्मोलेंस्क प्रांत, रशियन साम्राज्य

मृत्यू: 1 नोव्हेंबर 1888, कराकोल (आजचे किर्गिझस्तान)

निकोलाई प्रझेव्हल्स्की (Nikolai Przhevalsky) हे १९ व्या शतकातील रशियाचे अत्यंत धाडसी लष्करी अधिकारी आणि महान शोधप्रवासी (Explorer) होते. त्यांनी मध्य आशियाच्या दुर्गम भागाचा नकाशा तयार करण्यात आणि तिथल्या निसर्गाचा अभ्यास करण्यात मोलाची भूमिका बजावली.

मध्य आशियाच्या शोधमोहिमा

प्रझेव्हल्स्की यांनी १८७० ते १८८५ या काळात मध्य आशियामध्ये चार मोठ्या शोधमोहिमा काढल्या. त्यांनी हजारो मैल प्रवास करून अशा प्रदेशांची माहिती जगासमोर आणली, जिथे तोपर्यंत कोणताही युरोपियन पोहोचला नव्हता.

तिबेट आणि चीन: त्यांनी तिबेटची राजधानी 'ल्हासा'पर्यंत पोहोचण्याचा अनेकदा प्रयत्न केला. जरी ते शहरात प्रवेश करू शकले नाहीत, तरी त्यांनी तिबेटच्या पठाराचा नकाशा तयार केला.

गोबी वाळवंट: त्यांनी गोबी वाळवंटातील हवामान आणि भौगोलिक परिस्थितीचा सखोल अभ्यास केला.

लोप नूर (Lop Nur): मध्य आशियातील या प्रसिद्ध आणि रहस्यमय सरोवराचा शोध घेऊन त्यांनी त्याचे स्थान नकाशावर निश्चित केले.

प्राणीशास्त्र आणि वनस्पतीशास्त्रातील योगदान

प्रझेव्हल्स्की हे केवळ भूगोलतज्ज्ञ नव्हते, तर त्यांनी अनेक नवीन प्राणी आणि वनस्पतींचा शोध लावला:प्रझेव्हल्स्कीचा घोडा (Przewalski's Horse): हे त्यांचे सर्वात मोठे योगदान मानले जाते. त्यांनी आशियातील जंगली घोड्यांची एक दुर्मिळ जात शोधली, जी आज त्यांच्याच नावाने ओळखली जाते. हा जगातील एकमेव खऱ्या अर्थाने 'जंगली' घोड्याचा प्रकार आहे.जंगली उंट: त्यांनी दोन वशिंडे

असलेल्या जंगली उंटांचाही शोध लावला.त्यांनी हजारो वनस्पतींचे नमुने गोळा करून सेंट पीटर्सबर्ग येथील संग्रहालयात जमा केले.

लष्करी आणि राजकीय महत्त्व

रशियन साम्राज्यासाठी ते केवळ संशोधक नव्हते, तर एक धोरणी लष्करी अधिकारी होते. त्यांच्या मोहिमांमुळे रशियाला मध्य आशियातील चीन आणि ब्रिटनच्या हालचालींवर लक्ष ठेवणे सोपे झाले.त्यांनी तयार केलेले नकाशे रशियन सैन्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे ठरले.

मृत्यू आणि वारसा

मृत्यू: १८८८ मध्ये त्यांच्या पाचव्या मोहिमेची तयारी करत असताना, टायफॉइडमुळे त्यांचा मृत्यू झाला.

रशियामध्ये त्यांना 'राष्ट्रीय नायक' मानले जाते. रशियन जिओग्राफिकल सोसायटीने त्यांच्या नावाने सुवर्णपदकही सुरू केले आहे.

किर्गिझस्तानमधील 'काराकोल' या शहराचे नाव त्यांच्या सन्मानार्थ काही काळ 'प्रझेव्हल्स्क' ठेवण्यात आले होते.

निकोलाई प्रझेव्हल्स्की यांनी युरोप आणि आशियाला भौगोलिकदृष्ट्या जवळ आणले. त्यांच्या कार्यामुळेच आपल्याला मध्य आशियातील वाळवंटे, पर्वत आणि तिथल्या दुर्मिळ जैवविविधतेची माहिती मिळाली.

प्रमुख ग्रंथ

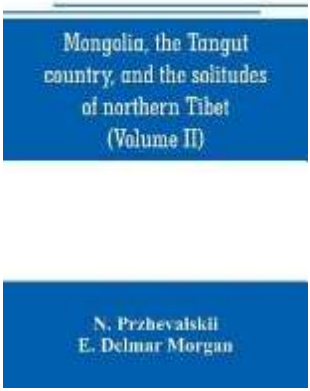

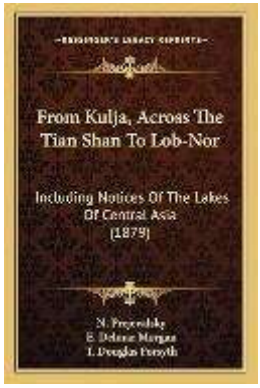

Mongolia and the Tangut Country

From Kulja, Across the Tian Shan, to Lob-Nor

Travels in the Deserts of Mongolia

हे ग्रंथ भूगोल, प्रवासवर्णन आणि नैसर्गिक इतिहासासाठी महत्त्वाचे संदर्भ मानले जातात.

स्यूडो-स्किम्नस (ग्रीस)

स्यूडो-स्किम्नस (Pseudo-Scymnus) हे नाव एका अज्ञात प्राचीन ग्रीक लेखकाला देण्यात आले आहे, ज्याने इ.स.पू. १०० च्या सुमारास भूगोलावर एक अत्यंत महत्त्वाचा ग्रंथ लिहिला होता. या ग्रंथाचे नाव आहे 'पेरिप्लस' (Periodos ges).

खरे तर हा ग्रंथ आधी 'स्किम्नस ऑफ चिओस' (Scymnus of Chios) याने लिहिला आहे असे मानले जात असे, परंतु नंतरच्या

संशोधनात असे आढळले की हा लेखक दुसराच कोणीतरी होता, म्हणून त्याला 'स्यूडो-स्किम्नस' (म्हणजेच 'खोटा स्किम्नस') असे म्हटले जाते.

'पेरिप्लस' (सागरी प्रवास वर्णन)

स्यूडो-स्किम्नसने आपल्या ग्रंथात प्रामुख्याने भूमध्य समुद्र (Mediterranean) आणि काळा समुद्र (Black Sea) यांच्या किनारपट्टीचे भौगोलिक वर्णन केले आहे.

काव्यात्मक रचना: या ग्रंथाचे वैशिष्ट्य म्हणजे हा संपूर्ण भूगोल 'काव्यात' (Iambic trimeters) लिहिलेला आहे. त्या काळी माहिती लक्षात ठेवण्यासाठी ती कवितेच्या स्वरूपात लिहिली जात असे.

सागरी मार्ग: हा ग्रंथ नाविकांसाठी एक प्रकारचे मार्गदर्शक पुस्तक (Guidebook) होते, ज्यात बंदरे, तिथली अंतरे आणि तिथल्या लोकांची माहिती दिली होती.

ऐतिहासिक महत्त्व

स्यूडो-स्किम्नसचा ग्रंथ आजच्या काळातील इतिहासकारांसाठी खूप महत्त्वाचा आहे कारण:ग्रीक वसाहती: प्राचीन काळी ग्रीक लोकांनी स्पेनपासून ते काळ्या समुद्रापर्यंत कुठे कुठे आपल्या वसाहती (Colonies) स्थापन केल्या होत्या, याची अचूक माहिती यात मिळते.अज्ञात जमाती: या ग्रंथात युरोपमधील अशा अनेक जमातींचा (उदा. सेल्ट्स, सिदोनियन्स) उल्लेख आहे, ज्यांच्याबद्दल इतर कोठेही

माहिती आढळत नाही.संदर्भ: त्याने आपल्या लेखनासाठी हिकेटियस, एरेटोस्थेनिस आणि इफोरस यांसारख्या आधीच्या थोर भूगोलतज्ज्ञांच्या कामाचा संदर्भ घेतला होता.

भौगोलिक व्याप्ती

त्याच्या लेखनात खालील प्रदेशांचे सविस्तर वर्णन आढळते:स्पेन आणि फ्रान्सची किनारपट्टी. इटली आणि एड्रियाटिक समुद्र.काळा समुद्र (पॉन्टस) आणि त्याभोवती राहणारे लोक.

स्यूडो-स्किम्नसचे नाव जरी आपल्याला माहित नसले, तरी त्याने दिलेली भौगोलिक माहिती प्राचीन जगाचा इतिहास आणि नकाशा समजून घेण्यासाठी पाया मानली जाते. त्याने विज्ञानाला साहित्याची (काव्याची) जोड देऊन भूगोल मनोरंजक बनवला होता.

टॉलेमी (रोमन इजिप्त)

जन्म: रोमन इजिप्त, इजिप्त

मृत्यू: अलेक्झांड्रिया, इजिप्त

क्लॉडियस टॉलेमी (Claudius Ptolemy) हे मानवी इतिहासातील सर्वात प्रभावशाली भूगोलतज्ज्ञ, खगोलशास्त्रज्ञ आणि गणितज्ञ मानले जातात. त्यांनी रोमन इजिप्तमधील 'अलेक्झांड्रिया' येथे राहून आपले कार्य केले. त्यांच्या कामाचा प्रभाव पुढची १५०० वर्षे जगावर राहिला.

'जिओग्राफिया' (Geographia)

टॉलेमी यांनी लिहिलेला 'जिओग्राफिया' हा ग्रंथ भूगोलाचा 'बायबल' मानला जातो. हा आठ खंडांचा संच आहे.

नकाशा शास्त्र (Cartography): त्यांनी पहिल्यांदा नकाशा काढण्यासाठी गणिती पद्धतींचा (Projections) वापर केला. त्यांनी गोलाकार पृथ्वी सपाट कागदावर कशी दाखवायची, याचे तंत्र विकसित केले.

अक्षांश आणि रेखांश: जगातील सुमारे ८,००० ठिकाणांचे अचूक स्थान त्यांनी अक्षांश (Latitude) आणि रेखांश (Longitude) वापरून निश्चित केले.

जगाचा नकाशा: त्यांनी त्या काळी ज्ञात असलेल्या जगाचा (युरोप, आफ्रिका आणि आशिया) सविस्तर नकाशा तयार केला.

खगोलशास्त्रातील योगदान (Almagest)

भूगोलासोबतच टॉलेमी यांनी खगोलशास्त्रातही क्रांती घडवली.

भू-केंद्रित सिद्धांत (Geocentric Theory): टॉलेमी यांनी मांडले की "पृथ्वी विश्वाच्या केंद्रात आहे आणि सूर्य, चंद्र व इतर ग्रह तिच्याभोवती फिरतात." हा सिद्धांत सोळाव्या शतकापर्यंत (कोपरनिकस येईपर्यंत) सत्य मानला जात असे.

अल्मागेस्ट: हा त्यांचा खगोलशास्त्रावरील सर्वात प्रसिद्ध ग्रंथ आहे, ज्यामध्ये ताऱ्यांची स्थिती आणि ग्रहांच्या गतीचे गणित मांडले आहे.

टॉलेमी आणि भारत

टॉलेमी यांनी भारताच्या भूगोलाचे अतिशय सविस्तर वर्णन केले आहे.

त्यांनी भारताला 'इंट्रा गंगेम' (गंगेच्या अलीकडील भारत) आणि 'एक्स्ट्रा गंगेम' (गंगेच्या पलीकडील भारत) अशा दोन भागांत विभागले होते.

त्यांनी महाराष्ट्रातील पैठण (Baithana) आणि भडोच (Barygaza) यांसारख्या व्यापारी केंद्रांचा उल्लेख आपल्या नकाशात केला आहे.

त्यांच्या नकाशात श्रीलंकेचा (Taprobane) आकार भारतापेक्षाही मोठा दाखवला होता, ही एक मोठी चूक होती.

टॉलेमीच्या काही चुका आणि त्यांचे परिणाम

टॉलेमी हे महान होते, पण त्यांच्या काही गणिती चुकांनी इतिहास बदलला:पृथ्वीचा लहान आकार: त्यांनी पोसिडोनियसचा पृथ्वीचा लहान परिघ ग्राह्य धरला.परिणाम: ख्रिस्तोफर कोलंबसने टॉलेमीचा हाच नकाशा वापरला होता. पृथ्वी लहान आहे असे वाटल्यामुळेच तो आशिया शोधायला निघाला आणि चुकून अमेरिकेला पोहोचला.

टॉलेमी यांनी भूगोलाला 'वर्णनात्मक' कडून 'वैज्ञानिक' आणि 'गणिती' स्वरूप दिले. त्यांनी तयार केलेल्या 'ग्रिड सिस्टीम' (Grid System) शिवाय आजचे आधुनिक नकाशे किंवा Google Maps तयार होणे अशक्य होते.

टॉलेमी यांनी नकाशाशास्त्रात (Cartography) केलेली सर्वात मोठी क्रांती म्हणजे 'प्रोजेक्शन' (Projection) पद्धतीचा विकास. पृथ्वी गोल आहे आणि नकाशाचा कागद सपाट, त्यामुळे गोलाकार पृथ्वीवरील ठिकाणे सपाट कागदावर अचूकपणे कशी दाखवायची, हे त्यांनी गणिताद्वारे सोडवले.

टॉलेमी यांनी त्यांच्या 'जिओग्राफिया' ग्रंथात प्रामुख्याने दोन प्रकारच्या प्रोजेक्शन पद्धती सांगितल्या आहेत:

पहिले प्रोजेक्शन (Conical Projection - शंकूाकृती पद्धत)

ही पद्धत साधी आणि सोपी होती. यात त्यांनी अक्षवृत्तांना (Latitudes) एका केंद्रबिंदूतून निघणाऱ्या कंस (Arcs) सारखे दाखवले.रचना: यात रेखावृत्ते (Longitudes) सरळ रेषांच्या स्वरूपात उत्तर ध्रुवापाशी एकत्र येतात असे दाखवले होते.मर्यादा: या पद्धतीत

नकाशाच्या मध्यभागी अचूकता असायची, पण कडांकडे (विशेषतः दक्षिण गोलार्धात) नकाशाचे प्रमाण चुकत असे.

दुसरे प्रोजेक्शन (Pseudoconic Projection - सुधारीत पद्धत)

टॉलेमी यांना जाणीव होती की पृथ्वी गोल असल्याने तिचे रेखावृत्त सरळ असू शकत नाहीत. म्हणून त्यांनी अधिक अचूक अशी दुसरी पद्धत विकसित केली.वक्र रेखावृत्ते: यात त्यांनी रेखावृत्ते सरळ रेषांऐवजी वक्राकार (Curved lines) दाखवली. यामुळे पृथ्वीचा गोलाकारपणा कागदावर अधिक चांगल्या प्रकारे दिसून आला.अचूकता: ही पद्धत पहिल्या पद्धतीपेक्षा कठीण होती, पण यामुळे जगाचा नकाशा अधिक वास्तववादी दिसत असे. आजही अनेक आधुनिक नकाशांमध्ये या पद्धतीची सुधारित रूपे वापरली जातात.

टॉलेमीच्या प्रोजेक्शनची वैशिष्ट्ये

ग्रिड सिस्टीम (Grid System): त्यांनी नकाशावर अक्षांश आणि रेखांशाचे जाळे (Grid) तयार केले. यामुळे जगातील कोणत्याही शहराचे स्थान 'कोन' (Degrees) वापरून शोधणे शक्य झाले.उत्तर दिशेला प्राधान्य: नकाशात 'उत्तर' दिशा वरच्या बाजूला असावी, ही पद्धत टॉलेमी यांनीच रूढ केली, जी आज आपण जागतिक स्तरावर पाळतो.प्रमाण (Scale): त्यांनी नकाशाच्या खालच्या बाजूला प्रमाणाची पट्टी देण्याची पद्धत सुरू केली, जेणेकरून नकाशावरून प्रत्यक्ष जमिनीवरील अंतर मोजता येईल.

टॉलेमीचे 'युनिको' (Oikoumene) - टॉलेमी यांनी त्यांच्या प्रोजेक्शनमध्ये केवळ तेव्हाच्या ज्ञात जगाचे वर्णन केले, ज्याला ग्रीक भाषेत 'ओयकुमीन' (Oikoumene) असे म्हणतात. यात युरोप, उत्तर आफ्रिका आणि आशियाचा काही भाग समाविष्ट होता.

टॉलेमी यांनी दिलेली प्रोजेक्शनची तत्त्वे इतकी प्रगत होती की, त्यांच्या

मृत्यूनंतर १३०० वर्षांनी जेव्हा युरोपमध्ये 'पुनर्जागरण' (Renaissance) सुरू झाले, तेव्हा याच पद्धतींचा वापर करून नवीन खंडांचे शोध लावले गेले.

इतर ग्रंथ

Tetrabiblos — ज्योतिषशास्त्र

Optics — प्रकाश व दृष्टी

Harmonics — संगीत व गणित

Planisphaerium — खगोल नकाशे

डेनिस पुमेन (फ्रान्स)

जन्म 1946

डेनिस पुमेन (Denise Pumain) या एक विख्यात फ्रेंच भूगोलतज्ज्ञ असून त्यांना शहरी भूगोल (Urban Geography) आणि सांख्यिकीय भूगोल (Quantitative Geography) या क्षेत्रांतील त्यांच्या क्रांतीकारी कामासाठी ओळखले जाते.

'इव्होल्युशनरी अर्बन थिअरी' (Evolutionary Urban Theory)

डेनिस पुमेन यांचे सर्वात मोठे योगदान म्हणजे त्यांनी मांडलेला शहरांचा 'उत्क्रांतीवादी सिद्धांत'.

त्यांनी शहरांना केवळ स्थिर वस्त्या मानण्याऐवजी 'जिवंत प्रणाली' (Complex Systems) म्हणून पाहिले.

त्यांच्या मते, शहरे ही माहिती, लोक आणि वस्तूंच्या देवाणघेवाणीतून सतत बदलत असतात.

शहरांची वाढ कशी होते आणि ती एकमेकांशी नेटवर्कद्वारे कशी जोडलेली असतात, याचे त्यांनी गणिती मॉडेल्सद्वारे स्पष्टीकरण दिले.

सांख्यिकीय पद्धतींचा वापर

त्यांनी भूगोलात Complex Systems Analysis आणि Computer Simulation यांसारख्या आधुनिक तंत्रांचा वापर सुरू केला.

शहरांच्या वाढीचा अंदाज लावण्यासाठी त्यांनी 'Simpop' नावाचे मॉडेल विकसित केले, ज्यामुळे अनेक दशकांनंतर शहर कसे दिसेल, याचे सिम्युलेशन करणे शक्य झाले.

शैक्षणिक आणि व्यावसायिक पदे

जन्म: १९४६, फ्रान्स.त्या पॅरिसमधील पँथिऑन-सोर्बोन विद्यापीठात (University of Paris 1 Pantheon-Sorbonne) प्राध्यापिका आहेत.त्यांनी 'Cybergeo' या पहिल्या युरोपीय इलेक्ट्रॉनिक भूगोल जर्नलची स्थापना केली.त्यांनी 'इंटरनॅशनल जिओग्राफिकल युनियन' (IGU) मध्ये शहरी भूगोल आयोगाचे नेतृत्व केले आहे.

पुरस्कार आणि सन्मान

२०१० मध्ये, त्यांना भूगोलातील नोबेल मानला जाणारा 'वौट्रिन लुड पुरस्कार' (Vautrin Lud Prize) देऊन गौरवण्यात आले. हा सन्मान मिळवणाऱ्या त्या पहिल्या काही महिलांपैकी एक होत्या.त्यांना फ्रान्सचा सर्वोच्च नागरी सन्मान 'Légion d'honneur' देखील मिळाला आहे.

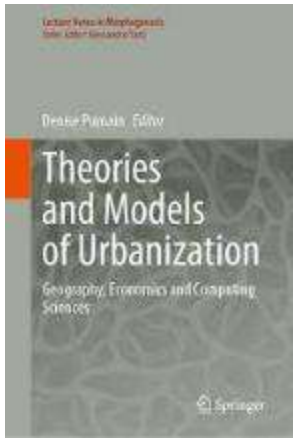

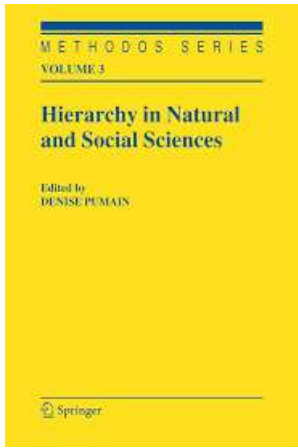

प्रमुख पुस्तके - "Hierarchy in

Natural and Social Sciences": यात त्यांनी शहरे आणि समाज यांमधील रचनेचा अभ्यास केला आहे.

1. "Theories and Models of Urbanization": शहरीकरणाच्या सिद्धांतांवर आधारित महत्त्वाचे पुस्तक.

डेनिस पुमेन यांनी भूगोलाला गणिताची आणि विज्ञानाची जोड देऊन आधुनिक बनवले. त्यांच्या कार्यामुळे आजच्या नियोजकांना (Planners) स्मार्ट शहरे (Smart Cities) विकसित करण्यासाठी लागणारी वैचारिक चौकट मिळाली आहे.

पायथियास (ग्रीस)

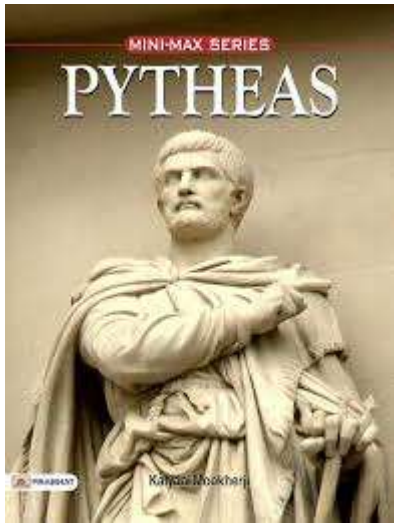

जन्म सुमारे ३५० ईसापूर्व मसालिया

पायथियास (Pytheas) हे प्राचीन ग्रीसचे एक महान शोधप्रवासी, भूगोलतज्ज्ञ आणि खगोलशास्त्रज्ञ होते. त्यांनी इसवी सन पूर्व ४ थ्या शतकात (सुमारे ३२५ इ.स.पू.) उत्तर युरोपच्या अज्ञात प्रदेशांची धाडसी समुद्री मोहीम आखली होती.

उत्तर युरोपची शोधमोहीम

पायथियास हे सध्याच्या फ्रान्समधील 'मार्सेल' (तत्कालीन मॅसेलिया) येथील रहिवासी होते. त्यांनी जिब्राल्टरची सामुद्रधुनी ओलांडून अटलांटिक महासागरात प्रवेश केला आणि उत्तरेकडे प्रवास केला.

ब्रिटनचा शोध: ब्रिटन बेटाला पूर्ण प्रदक्षिणा घालणारे आणि तिथल्या लोकांच्या जीवनशैलीचे वर्णन करणारे ते पहिले ग्रीक प्रवासी होते. त्यांनी ब्रिटनला 'Prettanike' असे नाव दिले होते.

थुले (Thule): त्यांनी ब्रिटनच्या उत्तरेला सहा दिवसांच्या प्रवासावर असलेल्या एका बेटाचा उल्लेख केला, ज्याला त्यांनी 'थुले' म्हटले (हे बहुधा आइसलँड किंवा नॉर्वे असावे). त्यांनी तिथे 'गोठलेला समुद्र' (Ice Floes) पाहिल्याचेही नमूद केले होते.

वैज्ञानिक योगदान (खगोलशास्त्र आणि भूगोल)

पायथियास केवळ प्रवासी नव्हते, तर एक शास्त्रज्ञही होते:

भरती-ओहोटीचा संबंध: भरती-ओहोटीचा (Tides) संबंध चंद्राच्या कलांशी असतो, हे शास्त्रीयदृष्ट्या सांगणारे ते पहिले व्यक्ती होते.

अक्षांश निश्चिती: त्यांनी 'ग्नोमोन' (Gnomon - एका प्रकारची सूर्यघटिका) वापरून त्यांच्या शहराचे (मार्सेल) अक्षांश अतिशय अचूकपणे मोजले होते.

उत्तर ध्रुव: ध्रुवताऱ्याचे स्थान पाहून उत्तर ध्रुवाचा अंदाज घेण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला होता.

'ओशन' (On the Ocean) - त्यांचा हरवलेला ग्रंथ

पायथियास यांनी त्यांच्या प्रवासावर आधारित 'On the Ocean' नावाचा ग्रंथ लिहिला होता. दुर्दैवाने, या ग्रंथाची मूळ प्रत आता उपलब्ध नाही. परंतु, स्ट्रॅबो, पॉलीबियस आणि प्लिनी यांसारख्या नंतरच्या इतिहासकारांनी त्यांच्या लेखनाचा संदर्भ दिला आहे.

संशय आणि सत्यता

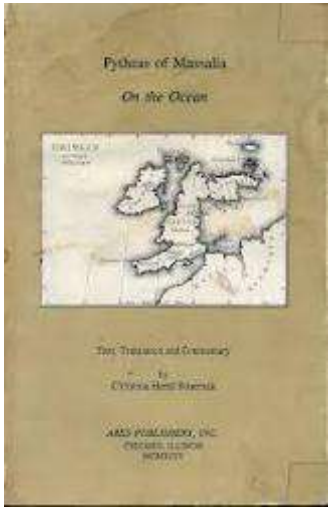

प्राचीन काळी अनेक ग्रीक इतिहासकारांना पायथियास यांचे सांगणे खरे वाटले नाही. "पाणी गोठणे" किंवा "दिवसभर सूर्य मावळत नाही" (Midnight Sun) यांसारख्या गोष्टी त्यांना काल्पनिक वाटल्या. मात्र, आधुनिक भूगोलाने हे सिद्ध केले आहे की पायथियास यांचे निरीक्षण अगदी अचूक होते.

पायथियास यांना 'उत्तर युरोपचा कोलंबस' म्हणता येईल. त्यांनी ग्रीक जगाला भूमध्य समुद्राच्या बाहेर पडून अज्ञात उत्तर ध्रुवीय प्रदेशांची ओळख करून दिली.

ग्रंथ

On the Ocean (Περὶ τοῦ Ὠκεανοῦ)

मूळ ग्रंथ उपलब्ध नाही.परंतु स्ट्रॅबो, प्लिनी, डायोडोरस यांसारख्या लेखकांच्या लेखनातून त्याची माहिती मिळते

सूची

M

हॅल्फोर्ड जॉन मॅकिंडर (यूके, १८६१–१९४७)

इब्न सईद अल-मघरिबी (अरेबिया, १२१३–१२८६)

अहमद इब्न माजिद (अरेबिया, जन्म १४३२)

कॉनराड माल्टे-ब्रुन (डेन्मार्क/फ्रान्स, १७७५–१८२६)

व्हिक्टर ॲडॉल्फ माल्टे-ब्रुन (फ्रान्स, १८१६–१८८९)

लुइगी फर्डिनांडो मार्सिली (इटली, १६५८–१७३०)

केनेथ मेसन (इंग्लंड, १८८७–१९७६)

डोरीन मॅसी (इंग्लंड, १९४४–२०१६)

अबू अल-हसन (अरेबिया, ८९६-९५६)

ओट्टो मौल (ऑस्ट्रिया/जर्मनी, १८८७–१९५७)

लिंडा मॅकडॉवेल (इंग्लंड, जन्म १९४९)

कॅथरीन मॅककिट्रिक (कॅनडा, हयात)

मेगास्थेनिस (ग्रीस, सुमारे ३५० – सुमारे २९० ईसापूर्व)

सिमियन मेहेदिनी (रोमानिया, १८६८–१९६२)

कार्ल एडवर्ड मेनिके (जर्मनी, १८०३–१८७६)

डी. डब्ल्यू. मेनिग (अमेरिका, जन्म १९२८)

ऑगस्ट मेइत्झेन (जर्मनी १८२२–१९१०)

अँटोन मेलिक (स्लोव्हेनिया, १८९०–१९६६)

जोसेफिना गोमेझ मेंडोझा (स्पेन, जन्म १९४२)

डॅनियल गॉटलीब मेसेरश्मिट (जर्मनी/रशिया, १६८५–१७३५)

अल्फ्रेड मेर्झ (अमेरिका, जन्म १९२४)

निक मिडलटन (इंग्लंड, जन्म १९६०)

डॉन मिशेल (अमेरिका, जन्म १९६१)

हेन्री मिशेल (अमेरिका, १८३०–१९०२)

कॅथरीन मिशेल (अमेरिका, जन्म १९६१)

अलेक्झांड्रा मोनेडझिकोवा, (बल्गेरिया, १८८९–१९५९)

जेनिस मोंक (ऑस्ट्रेलिया, जन्म १९३७)

मार्क मोनमोनियर (अमेरिका, जन्म १९४३)

एलिना गोंझालेझ अचा डे कोरिया मोरालेस (स्पेन, १८६१–१९४२)

जेदिदिया मोर्स (अमेरिका, १७६१–१८२६)

मायकेल मॉर्टिमोर (इंग्लंड, १९३७–२०१७)

विल्यम जी. मोसेली (अमेरिका, जन्म १९६५)

अल-मुकद्दासी (जेरुसलेम/फातिमिद खलिफा, सुमारे ९४५–१०००)

हमदल्लाह मुस्तॉफी (पर्शिया, १२८१–१३४९)

N

रिचा नगर (भारत, जन्म १९६८)

कॅथरीन नॅश (इंग्लंड, हयात)

क्रिस्टोफ नेफ (जर्मनी/फ्रान्स, जन्म १९६४)

मॅरियन न्यूबिगिन (स्कॉटलंड, १८६९–१९३४)

लिंडा न्यूसन (इंग्लंड, हयात)

जोसेफ निकोलेट (फ्रान्स, १७८६–१८४३)

एनजी चो-नाम (हाँगकाँग, १९६०–२०१९)

लुबिंका निकोलिक (युगोस्लाव्हिया/सर्बिया, जन्म १९६४)

साल्मे नोम्मिक (एस्टोनिया, १९१०–१९८८)

पेड्रो नूनेस (पोर्तुगाल, १५०२–१५७८)

O

एरिक ऑब्स्ट (जर्मनी, १८८६-१९८१)

व्लादिमीर ओब्रुचेव्ह (रशिया/सोव्हिएत युनियन, 1863-1956)

पॅट्रिक ओ'फ्लानागन (आयर्लंड, जन्म 1947)

माइल्स ओगबॉर्न (इंग्लंड, जिवंत)

केनेथ ऑल्विग (यूएस, जन्म 1946)

गिअरॉइड ओ तुआथाईल (आयर्लंड, जन्म 1962)

सुसान ओवेन्स (इंग्लंड, जन्म 1954)

P

डिएगो डी पँटोजा (स्पेन/मकाऊ, १५७१–१६१८)

झोआन पॅरेडेस (स्पेन/आयर्लंड, जन्म १९७५)

जोसेफ पार्श्व (जर्मनी, १८५१–१९२५)

मार्टिन जे. पास्क्वालेटी (अमेरिका, वास्तव्य)

पॅट्रिक गेडेस (स्कॉटलंड, १८५४–१९३२)

पॉसानियास (ग्रीस, सुमारे १५०)

सेरी पीच (वेल्स, १९३९–२०१८)

अल्ब्रेक्ट पेंक (जर्मनी, १८५८–१९४५)

वॉल्थर पेंक (जर्मनी, १८८८–१९२३)

जोसलीन पेरार्ड (फ्रान्स, जन्म १९४०)

निकोलई पेट्रुसेविच (रशिया, १८३८–१८८०)

डॅनियल फिलिपिडिस (ग्रीस, सुमारे. १७५०–१८३२)

ख्रिस फिलो (इंग्लंड/स्कॉटलंड, जन्म १९६०)

डोमेनिको आणि फ्रान्सिस्को पिझीगानो (इटली, १४ वे शतक)

मार्को पोलो (इटली, १२५४–१३२४)

पोसिडोनियस (ग्रीस, १३५–५१ ख्रिस्तपूर्व)

ॲलिस पौलेउ (फ्रान्स, १८८५–१९६०)

ॲलन प्रेड (अमेरिका, १९३६–२००७)

जॉन रॉबर्ट व्हिक्टर प्रेस्कॉट (इंग्लंड/ऑस्ट्रेलिया, १९३१–२०१८)

निकोलई प्रझेव्हल्स्की (रशिया, १८३९–१८८८)

स्यूडो-स्किम्नस (ग्रीस, सुमारे १०० ख्रिस्तपूर्व)

टॉलेमी (रोमन इजिप्त, सुमारे ८५–१६५)

डेनिस पुमेन (फ्रान्स, जन्म १९४६)

पायथियास (ग्रीस, सुमारे ३६० ईसापूर्व)

प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर यांची ग्रंथसंपदा

www.esahity.com येथे विनामूल्य मिळतील

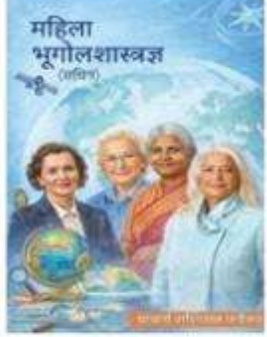

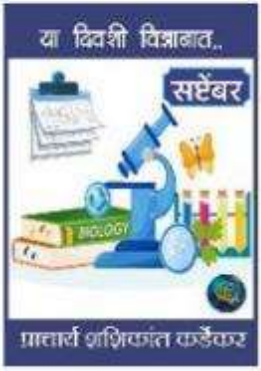

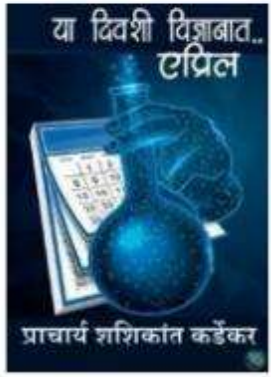

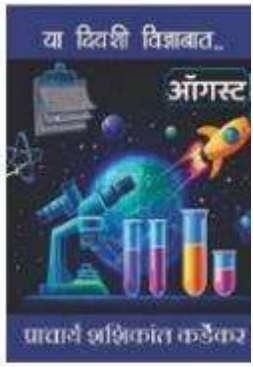

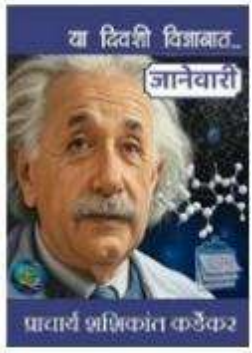

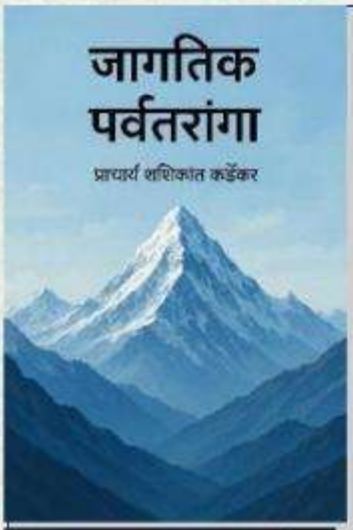

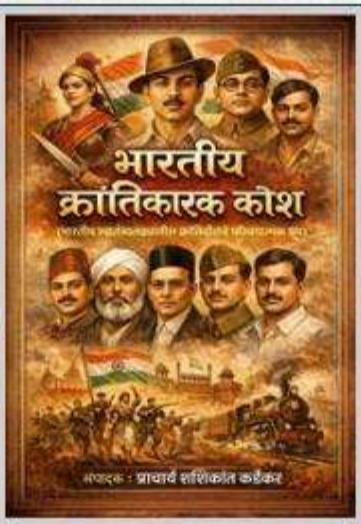

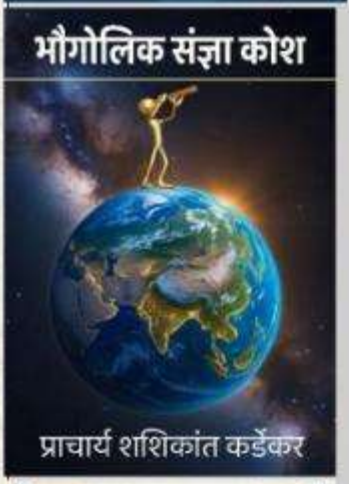

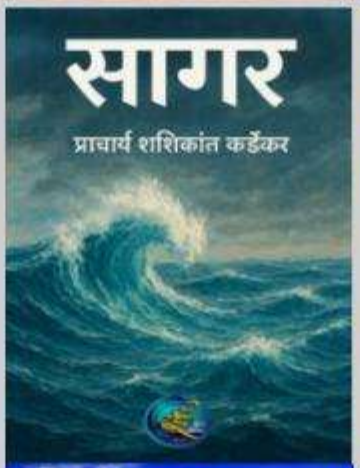

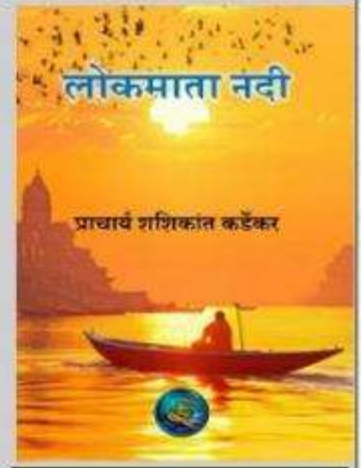

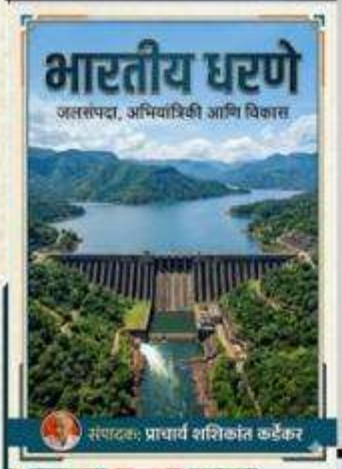

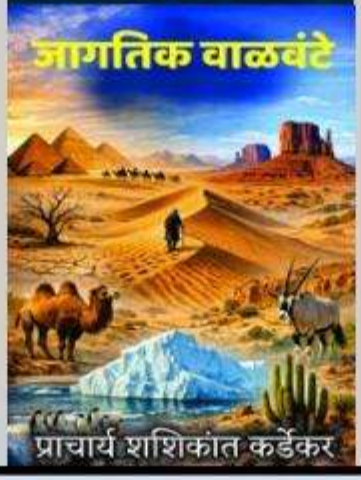

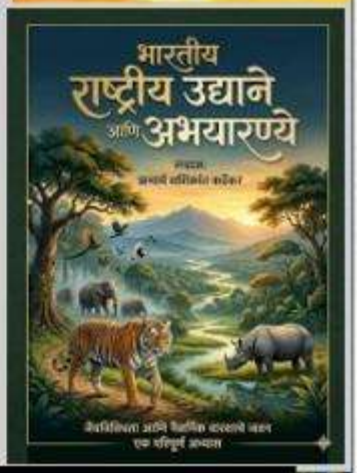

प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर यांची प्रकाशित 21 माहितीपूर्ण पुस्तके
www.esahity.comया लिंकवर विनामूल्य उपलब्ध आहेत.